

Riba András László

HATALOMTECHNIKA A PÁRTÁLLAM VÉGÓRÁIBAN

(1987–1990)

DOI: 10.15774/PPKE.BTK.2021.007

Riba András László

HATALOMTECHNIKA A PÁRTÁLLAM VÉGÓRÁIBAN

(1987–1990)

doktori (PhD) értekezés

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Történelemtudományi Doktori Iskola

Iskola vezetője:
Dr. Óze Sándor DsC

Gazdaság- Régió és Politikatörténet Műhely
Műhelyvezető:
Dr. Medgyesy Schmikli Norbert, PhD, egyetemi docens

Témavezető:
Dr. Ötvös István, PhD, egyetemi docens

Kutatóhelyek:
Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum
Nemzeti Emlékezet Bizottsága

Budapest, 2020.

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	4
I. VÁLSÁG, NEM TERMELŐ TERÜLETEK, REFORM	19
I.1. A nem termelő területek felülvizsgálata.....	19
I.2. Adalékok a gazdaságirányítási reformhoz.....	30
I.3. Nem titkos, de nem nyilvános	37
I.4. Kormányzati korszerűsítés	47
II. PÁRTVONAL, VEZETÉS, KETTŐS HATALOM	59
II.1. Lépéshátrány.....	59
II.2. Az intézményes kapcsolatok újrhangolása	69
II.3. Elvi politikai irányítás	83
II.4. Korszak(asz)határ	90
III. 1956, TÖBBPÁRTRENDSZER, SZOCIALIZMUS	101
III.1. Legitimációs kényszerek.....	101
III.2. Kommunisták útján.....	116
III.3. A csillag leáldozóban.....	127
III.4. Kongresszus '89.....	138
ÖSSZEGZÉS	152
FELHASZNÁLT IRODALOM	157
SUMMARY	163
ÖSSZEFOGLALÓ	164

BEVEZETÉS

A nemzetközi és magyarországi folyamatok 1989–1990-es végkifejlete alapján történetileg nehezen vonható kétségbe, hogy *rendszer váltás* történt. Új világrend és új magyar államrend alakult, pontosabban kezdett kialakulni. Érvényre jutottak a történelem helyreállítási törekvései, legalábbis, ha figyelembe vesszük vagy észrevesszük az „új” dolgok természetét, mibenlétét. Amire gondolkodásunkban történetileg *rendszer váltás*ként tekintünk, összefüggő folyamatok, ezáltal lényegében egy nagy összetett folyamat következménye, illetve eredménye.

Az egy nagy összetett folyamat egyes folyamataira mi *rendszer váltás*okként tekintünk. A közgondolkodásban, de még a tudományos munkákban, elemzésekben is érvényesül a fogalmak előbb-utóbb pontatlan, nem konzekvens használata. A jelenség oka abban állapítható meg, hogy nem alakult ki egyetértés a szakszókincs elemeinek használatáról. Ezáltal a szóhasználat jelenthet politikai-érzületi vagy gondolkodói körhöz való tartozást, de egyúttal megfigyelhető a köznyelvi beszédhez hasonló rokon értelmű használat gyakorlata is. A szakszókincs-kérdés szerteágazó szóbeli és írásbeli diskurzussal bír,² az érintett fogalmak körében kiemelhetjük még az *átmenet* és a *rendszer váltás*, a *rendszer korrekció*, *modellváltás*, valamint a *reform* kifejezéseket is.

A *bolsevik típusú kommunista párt* társadalmi és politikai folyamatokban való feloldódása időbeni szakaszhatárt jelenthet a fogalmak használatában, érvényességében, de nem képes önmagában megoldani az elméleti problémát. A *rendszer váltás* kifejezés képes világosan kifejezni, hogy a *marxista-leninista* ideológián nyugvó *pártállam (diktatúra)* működése felszámolódik,

¹A doktori iskola elvégzésének és a doktori értekezés elkészítésének ideje alatt hivatásomból fakadóan több olyan szakmai feladat vagy megtisztelő lehetőség adódott, amelyekkel éltem. Ennek köszönhetően több olyan gondolatot, megközelítést is kidolgozhattam és közreadhattam tudományos publikációkban, amelyek a doktori értekezés egyes fontosabb fejezeteiben ill. részeiben jelennek meg. Ilyen többek között: *A Nagy Imre-kód* című kötet (RETÖRKI, 2014), *Az állampárt biztonsága* című kötetben megjelent tanulmányom (NEB, 2018) vagy *Snagovi tükkör* című kismonográfia általam írt fejezete (Magyar Napló Kiadó, 2019). Természetesen ezt a körülményt ehelyütt is tisztázni kívántam, elsősorban azért, mert bizonyos lényegi összefüggéseket, megállapításokat mesterkéltnél módszerekkel nem kívántam átalakítani. Az értekezés eleve önálló kontextust jelent, egyedi szerkezete és tagolása van. A belső logikai felépítettség, az alkalmazott tárgyalásmód biztosítékául szolgál az értekezéssel szemben támasztott elvárásoknak. A címben használt kifejezést Bihari Mihály korábban alkalmazta. Lásd: Egy pártkongresszus szociológiája. Az állampárt végörái. In: *Magyarország politikai évkönyve 1990*. Szerk. Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, AULA-OMIKK, Budapest, 1990.

² Kiss Gy. Csaba: A magyar átmenet historiográfiájának néhány kérdése *Rendszerváltó Archívum* II. évf. 2017/1. sz. 4–7.; Rainer M. János: *Adalékok a (magyar) rendszerváltás fogalomtörténetéhez*. In: *Rendszerváltás(ok) Magyarországon*. Szerk. Gerhard Péter – Koltai Gábor – Rác Attila – V. László Zsófia, Mundus Novus Könyvek, Budapest, 2010. [15–23.]

ezzel egyidőben pedig *politikai irányultságok* többségével (*polgári típusú*) *parlamentáris jogállam (demokrácia)* bontakozik ki.

Az ideológiai-értéksemlegességre törekvő elemzési keretünkben nem lehetséges egy középponti dátum, esemény, történés megjelölése, amelyet, mint a rendszerváltást elhelyezhetnénk az időtengelyen. Szubjektív módon két eseményt tekintünk kiemelhetőnek – (1) 1989. október 23-án a köztársaság kikiáltását, (2) az 1990. márciusi-áprilisi országgyűlési választást. Ezek az események jelentőségük miatt kielégíthetik az alapvetően *normatív* kifejezéshez – a *rendszerváltáshoz* – társított, társítható elvárásokat. Az elvárások a *szimbolikus közéleti gondolkodás* tereiben fogalmazódtak, fogalmazódnak meg, tudományosan éppen ezért ezeket az elvárásokat valószínűtlen kielégíteni.

Az értekezésben folyamatokat, eseménysorokat tárunk fel és elemzünk, tekintettel a pártállami *dichotómiákra*, majd a *dichotóm változók* dinamikájára, alakulására elsősorban a pártállam legfelsőbb hatalmi döntéshozatalának tereiben, környezetében.

Fontos, meghatározó eseményeket és történéseket általában politikatörténeti megközelítésben dolgoz fel a történelemtudomány. Számában kevés történeti vagy történészi kutatás vállalja azt a feladatot magára, hogy belső történéseket, belső folyamatokat retrospektív módon, visszamenőleges időrendben (*inverz kronológia*) vizsgáljon, majd azt követően végezze el a rekonstrukciót. Kutatómunkánk során mi ezzel a megközelítéssel vizsgáltuk a döntéseket.

Értekezésünk a politikatörténet és az intézménytörténet határán helyezhető el, a kései pártállam belső történéseit, mozgásait próbálja feltárni, ezáltal egyfajta rendszertani megközelítést is adni.

A legtöbb rendszer működésében megfigyelhetők *rendszerváltozások*, amelyeket (*rendszer-)*korrekcióval vagy *rendszerváltoztatással* (tudatos megfontolás alapján tett lépés) idéz elő (legtöbb esetben) a döntéshozó hatalom. A politikai döntésekben és azok végrehajtásában a változtatások célját jobban, míg a mögöttük rejlő valódi szándékot, mozgatót kevésbé ismerhetjük fel. Ebben az értelemben sokkal inkább a döntések előkészítésében, azok politikai konzultációiban és vitáiban érthetőek meg leginkább. Általános értelmű megállapítás, hogy a dolgok, amelyek maguktól, vagy önmagukban képesek fejlődni az elvárásoknak megfelelően, azok nem igényelnek beavatkozást. A pártállam alrendszerait érintő intézkedéseket (*rendszerváltoztatásokat/ rendszerkorrekciókat*) mindig reformként, annak értelmezve valósították meg.

Egy eszmerendszerbe illeszthető, illeszkedő intézkedés esetében a reform nem okoz ideológiai értelemben feszültséget, problémát, lévén a meghatározó alapokat nem érinti – a rendszer önazonos marad. Azonban bármely markáns ideológiai meghatározottságú rendszer esetében

fontos körülmény, hogy egy változtatással milyen értékeket, elemeket fogad be (pl.: *piacgazdálkodás*) vagy éppen zár ki a rendszerből (pl.: *bolsevizmus*) – az önazonosság kérdése az alapokat érinti.

A hidegháború *antagonizmusa* két pólus – Washington és Moszkva – között döntően ideológiai alapon osztotta fel a világot. A *kapitalizmus* és a *kommunizmus* viszonylatában a teoretikusok szerint létezik az átmenet, azonban az elmélet szerinti sorrendiséget a '80-as évek végi, '90-es évek eleji történések nem tudták igazolni, inkább megcáfolták azt. A szocialista országok között a magyar pártállami vezetés olyan folyamatok kibontakozásának irányába mozdult el, amelyekről egyértelműen megállapítható, hogy azok a képviselt ideológia elméleti kereteibe nem illeszkedtek. A vezetés olyan eszközökhöz és megoldásokhoz folyamodott, amelyek feloldhatatlan elméleti-ideológiai ellentmondásokat eredményeztek (*revizionizmus*).

A kommunizmus legfontosabb célja, hogy küldetése érdekében megragadja a hatalmat. A *bolsevizmus* gyakorlatában a hatalom megszerzése és vagy megtartása érdekében egy adott hátrányos helyzetben (titkoltan átmenetileg) különböző „engedmények” taktikai alapon adhatóak. Az ideológiailag a helyzetre igazított magyarázatot a párt megfogalmazza és közvetíti, mint hivatalos álláspontot. Annak elfogadása kötelező érvényű a mozgalomban, a párt tagjainak körében.

Jelentőségéhez képest mérten fenti aspektussal kevés elemzésben találkozhatunk kiemelten, holott a kései pártállam ideológiai életének hanyatlása lehet az egyik legfontosabb bizonyítéka annak, hogy a válságban lévő rendszer olyan értékeket fogadott be, amelyek az ideológiai alapzatot, a rendszer alapkövét voltak képesek megkérdőjelezni (a *reformizmus* átbillent *revizionizmusba*).

A rendszerváltás előzményeként a kommunista vezetés részéről a *kapitalista tömbhöz* finansiális eszközökért, hitelért, kölcsönért való folyamodás a '70-es évek második felére, a '70-es '80-as évek fordulójára irányítja a figyelmet. A rendszer lényegi működését érintő beavatkozásokra viszont nem került sor 1987-ig, a válságot Kádár János nyilvánosan nem vállalta fel. 1987-től azonban olyan folyamatok bontakoztak ki, amelyek a *rendszerválság* leküzdésének kiútkeresési szándékára engedtek következtetni. Az előkészületek nem nyilvánosan már az 1980-as évek elejétől zajlottak. „Ameddig Kádár diktált, addig az IMF-fel együttműködni nem lehetett.”³ – olvashatjuk a Németh Miklósról készült *Mert ez az ország érdeke* alcímű rendhagyó portrékötetben tőle.

³ Oplátka András: *Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke”*. Budapest, Helikon, 2014. 122.

A '80-as évek derekán elinduló és a nyilvánosságban is megjelenő motívum: *gazdasági reform*. Egyszerre teremtett a '68-as új gazdasági mechanizmusnak mítoszt és jelentkezett a korszakra igazított megoldási kísérletként. A mítosznak azonban volt egy hangtalan követelménye is, ez pedig a gazdasághoz kapcsolódó *politikai reform* igénye volt.

A válsághelyzet kezelését *reformpolitika* keretébe ágyazta a vezetés. A *tulajdonviszonyok* kérdése – akár a külföldi magántulajdon lehetőségének megteremtése – alapozta meg a *kapitalista rendszerrel* való kapcsolatok nyilvánosan is vállalt létrejöttét, ami viszont előidézett egy csapdahelyzetet: a *politikai reformok* szükségszerű megvalósítását. A vezetés ebben a helyzetben jutott el a politikai változtatások késleltetésének – ütemezésének – stratégiájához, amihez kezdetben még komoly kapacitásokkal, eszközökkel rendelkezett.

1987-ben a lényegében ideológiai értelemben idegen értékek befogadása már a vezetés hivatalos és nyilvános retorikájában is megjelent, persze mindez a reformpolitika narratívájában fogalmazódott meg. 1988-ban az addigi (kádári) berendezkedésen komoly beavatkozásokat kezdtek végrehajtani, a hatalom korábbi egzisztenciális feltételeit már nem voltak képesek megőrizni. A politikai vezetés a rövid '89-es tavasz során (pártszerű működést gyakorló) ellenzéki politikai szervezetekkel *pártközi tárgyalásokat* kezdeményezett. Kezdetben Fő célkitűzésük kezdetben az volt, hogy választások megtartása nélkül osszák meg a hatalomgyakorlást, a kormányba, a kormányzóhatalomba bevonjanak egyes politikai szervezeteket. E szándék (engedmény) mögött '56 és talán 1947–1949 történelmi előzményei, mint egyfajta *hatalommentési protokoll* jelentek meg. Fontos szempont, hogy 1989 tavaszán nem jellemezte a politikai vezetést a *szocializmusról* – mint perspektíváról, hatalmi keretrendszerrel – való lemondás (a szocializmusnak az alkotmányból való elhagyása). Csak lépésről-lépésre és a párton belüli politikai küzdelmek kibontakozása következtében lépett át a kommunista vezetés a „Rubiconon”, és kényszerült az 1945-ös történelmi viszonyokat tudomásul venni, mint tárgyalási alapot.

'89 hosszú második felében, a *Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások* (NKA) különleges hatalmi helyzetet teremtettek, az átalakuló politikai erőviszonyokban a szocializmus, mint történelmi perspektíva, egyértelműen megkérdőjeleződött majd az év őszére elvettették.

1956-ban, a hatalmi keretekkel kapcsolatban az új kádári vezetés köreiben eleinte még jelen volt olyan elgondolás is, amely egyfajta többpártrendszerű berendezkedést körvonalazott. Azonban *A Magyar Népköztársaság politikai struktúrája* című feljegyzésben változatlan alapállást jelentett, hogy az ország a szocializmust építi, vezető ereje a hatalmon lévő munkásosztály politikai vezető ereje az MSZMP, „(...) amely együttműködik más pártokkal. A többpártrendszer nem az 1945-ös alapon alakul ki, amikor arról volt szó, hogy melyik osztály kerül uralomra. Akkor pártversengés volt, a demokratikus fejlődés útjáról volt szó: polgári, vagy népi

*demokrácia legyen-e? 2./ Most a többpárt-rendszer a népi demokrácia talaján alakul ki és pedig többpárt-rendszer a szocializmus építésére. 3./ Ez tehát valamennyi párt számára közös politikai platformot képez, lényegében azt, hogy valamennyi párt a szocializmus építésének programja alapján áll. Tehát nem pártversengés, hanem a közös platform, a politikai együttműködés jellemzi a pártokat (...).*⁴ Politikai stratégia szintjén az 1956-ot követően elvetett koncepció egyfajta utánéléseként értékelhetjük a párt 1989 tavaszi törekvéseit, a szocializmus azonban ekkor még kevésbé jelenthetett „közös platformot” mindegyik párttal. Ebben az értelemben tehát ismét az 1945-ös kérdés állt elő a fejlődés irányáról.

*„A koalíciós korszak a magyar történelemnek igen rövid, mindössze néhány éves időszaka 1945–48 között, ám ez a rövid szakasz a magyar demokratikus mozgalmak történetében mégis különös és izgalmas, történelmi jelentőségű mozzanat.”*⁵ Bíró Zoltán értékelése szerint akkor olyan demokratikus folyamat indult meg, ami az egész magyar társadalomnak jelenthetett volna perspektívát, nem csak egy osztálynak, vagy rétegnek.⁶ *„Magyarországon a koalíciós korszak vége 1948–49-ben nem a koalíciós kormányzás végét jelenti csupán, hanem a demokratikus kormányzás, a társadalomirányítás végét is.”* – folytatja Bíró, de leszögezve, hogy – *Mindez nem jelentette egyúttal a magyar társadalomban élő demokráciaigény megszűntét is.*⁷ Ugyanez az igény jelent meg ismét és vált meghatározóvá a '80-as évek második felében fel erősödve, a hatalom köreinek peremvidékén és azon túl.

A fennálló hatalmi helyzetben a többpárti viszonyok elfogadása, a kormányzásba más politikai erő bevonása vagy arra tett kísérlet, a nyugati-kapitalista tőke és kölcsön révén kialakított függőségi helyzet előidézése – a Szovjetunióval és a szocialista tömbbel fennálló szövetségi rendszer tagjaként – olyan politikai lépések („engedmények”), amelyeket a kommunista vezetés elsősorban a rendszer, a hatalom megmentése érdekében tett. Ennek hatásaként szükségszerűen járt együtt az ország viszonylagos stabilitásának megőrzése, de ez hatalom megtartásának csak „mellékhatása” volt.

Hasonló léptékű engedményekre utoljára Nagy Imre kényszerült 1956-ban. Akkor a második szovjet beavatkozás végül meggátolta abban a kompromisszumban, ami árán a kialakult válságon úrrá próbált lenni. A válságkezelés során a hatalom stabilizálása érdekében tett engedmé-

⁴ *A Magyar Népköztársaság politikai struktúrája. Feljegyzés.* (1956.12.15) MOL MK-S 288. f. 5/9. ö.e MSZMP PB (1957.02.26.)

⁵ Bíró Zoltán: *Saját út. A „Harmadik út” és az 1945. utáni Válasz folyóirat gondolatköre.* Püski, Budapest, 1998. 74.

⁶ *U.o.*

⁷ *U.o.*

nyek (és azok valószínű nemzetközi kihatásai) azonban a kormányzó hatalom külső megbuktatását eredményezték. Ez vezetett Kádár János hatalomba helyezéséhez és végül Nagy Imre kivégzéséhez. A történelmi előzményeket – mint analógiát – a Kádár utáni vezetésnek számba kellett vennie, lehetséges bekövetkezte miatt legalábbis.

Azonban egészen más nemzetközi helyzetben kezdett hozzá még Kádár János főtitkársága alatt a pártállam a válság kezeléséhez. A Szovjetunióval, Mihail Gorbacsovval lényegében társult jelleggel és dinamikusan indulhattak meg a változtatások Magyarországon. Ezek – legalábbis más szocialista országokhoz viszonyítva – kezdetben a létező, de megújuló rendszer reformjának mutatkoztak.

A kádári hivatalos történelemértelmezés keretében Berecz János 1986-ban az *ellenforradalmi tétel* alapján vezényelte le a „nagy szabású” harmincadik évfordulót. Pár évvel korábban *Ellenforradalom tollal és fegyverrel* című könyvének előszavában így fogalmazott: „Osztyalyellenségeink fújják a régi nótát, de új hangszerelésben. Az ellenforradalmi cselekedetek dicsőítése mellett sem hallgathatnak arról, hogy az eltelt huszonöt év a szocialista Magyarország igen eredményes, töretlenül fejlődő időszaka.”⁸

1987. február 19–21-e között került megrendezésre az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya (APO) és az MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága szervezésében *A szocializmus fejlődésének időszerű kérdései hazánkban* című országos elméleti tanácskozás Szegeden.⁹ Egyértelmű, hogy a 400 fős – köztük tudósok, politikusok, egyetemi oktatók, értelmiségiek (párttagok és pártunkívüliek) – rendezvény célja a válság politikai-ideológiai természetű kérdéseinek megvitatása volt. A közös elemző munka célja az volt, hogy „adjon érdemi támogatást az ideológiai munkának a szocializmusfelfogás gazdagításához és szükséges megújításához.”¹⁰ Berecz János a szocialista társadalom építésében szerzett tapasztalatokra utalva így fogalmazott: „(...) építése sokkal bonyolultabb, nehezebb, és ennek következtében sokkal hosszabb folyamat, mint ahogyan elképzeltük, amikor erre az útra léptünk.”¹¹ Ennek tudatosítását

⁸ Berecz János: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel*. 1956. (Második kiadás) Kossuth, 1981. 5.

⁹ A szervezők Lakatos Ernő, az MSZMP KB APO osztályvezetője, Szabó Sándor, az MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának első titkára. A bevezető előadást Berecz János ideológiai KB-titkár tartotta. A plenáris ülés referátumai: Huszár István: *Történelmi utunk és a közgondolkodás*; Berend T. Iván: *Gazdasági útkeresés és megoldások a szocialista építés magyar gyakorlatában*; Kulcsár Kálmán: *Társadalomkép és a társadalmi folyamatok a nyolcvanas években*; Lakos Sándor: *A politikai rendszer hatékonyságának növelése*; Benke Valéria: *Társadalmi folyamatok, tudati viszonyok, társadalompolitika*. A tanácskozást bemutató kiadványt lásd: *A szocializmus fejlődésének időszerű kérdései hazánkban. Országos elméleti tanácskozás, Szeged, 1987. február 19–21.* Szerk. Boros Sándor, Kossuth, 1987.

¹⁰ *A szocializmus fejlődésének időszerű kérdései hazánkban. Országos elméleti tanácskozás, Szeged, 1987. február 19–21.* Szerk. Boros Sándor, Kossuth, 1987. 5.

¹¹ *A szocializmus fejlődésének ... i. m.* 1987, 17.

fontos célként előadásában később is megerősítette, amikor a szocializmus magyarországi építésének történelmi és időben elhúzódozó jellegéről beszélt.¹² A magyar gazdasággal kapcsolatban kifejtette, hogy az komolyan kötődik a világgazdasághoz, így a tőkés gazdasági rendszer válságai és fejlődése is befolyásoló tényező. „Ezzel a meglehetősen meghatározó jellegű ténnyel szembe kell néznünk, különben a gazdasági, de még a politikai torzulás veszélyeit sem tudjuk kikerülni.”¹³ – fogalmazta meg. A tanácskozásról az APO által készített jelentést az MSZMP

KB Agitációs és Propaganda Bizottsága 1987. március 3-án vitatta meg. A jelentésben olvasható, hogy tanácskozás hároméves előkészítést követően (1984) valósult meg. Kulcskérdésként jelent meg a gazdaság ügye, különösen a világgazdasággal való viszony. A tanácskozás megállapította, hogy szocializmus tulajdonviszonyai elméletileg nem tisztáztak. A gazdaság reformja mellett egy hozzá kapcsolódó társadalmi reform, és az intézmények fejlesztésének igénye fogalmazódott meg, fenntartva az egy hatalmi központ létjogosultságát.¹⁴ A rendezvényről nem mellékesen szinte a létező összes pártfórumon hírt adtak.

A tanácskozás eredményei, az ott elhangzottak egyfajta szellemi muníciót jelenthettek a pártvezetés számára is: „Kikristályosodtak azok az elméletileg megalapozott álláspontok, amelyek a szocializmus fejlődésének fő kérdéseiben képviselhetők.”¹⁵ – fogalmazódott meg az ideológiai tanácstalanságról árulkodó értékelés.

A hazai társadalom közvéleményét, főleg a tevékeny értelmiségi réteg várakozásait azonban ezek az álláspontok nem voltak képesek kielégíteni.

Valószínű, hogy a türelmetlenség jelentős szerepet játszott a rendszert kritikusan szemlélő, de annak megújítását célzó munkák összeállításában. A közismert *Fordulat és reform, Reform és demokrácia*¹⁶ című munkákat szükséges ehelyütt elsősorban megemlíteni. A tanulmányok keletkezésével kapcsolatban fontos körülmény, hogy azok a Pozsgay Imre névvel fémjelvezhető *Hazafias Népfront (HNF)* Társadalompolitikai Tanácsának felkérésére készültek, ami az „eretnekség vádja alól” védelmet biztosíthatott a szerzők szándékaival kapcsolatban.

A fő gondolat, mint ahogy az a tanulmányok előtt meg is fogalmazódott, *a párt és az államigazgatási feladatok szétválasztása, az intézményrendszer demokratizálása, új demokratikus*

¹² *A szocializmus fejlődésének... i. m.* 1987, 30.

¹³ *U.o.* 36.

¹⁴ *Jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottságnak* Lakatos Ernő: „A szocializmus fejlődésének időszerű kérdései hazánkban” című országos elméleti tanácskozásról (1987. 02. 25.). MNL OL M–KS 288. f. 41/483. ö.e. MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság

¹⁵ *U.o.*

¹⁶ *Medvetánc* 1987/2. sz. melléklete

*formák kialakítása reformok keretében.*¹⁷ Hozzá kell tennünk, a szocializmus perspektíváján belül.¹⁸

További kutatások körébe tartozó feladat volna, hogy ezeknek a munkáknak a hasznosulását elemző módon vizsgálat alá vessük, annak tükrében, hogy 1987–1989 között a bennük foglaltakból mennyi és milyen módon valósult meg a hivatalos párt- és állami tevékenység, a kormány munkájában.

A későbbiekben egy tartalma és valószínűsíthető hasznosulási közege miatt – meglátásunk szerint – ennél is érdekfeszítőbb és kevésbé ismert programdokumentum kapcsolatába nyújtunk betekintést a politikai vezetés, és a politikai lépések viszonyában. Az ún. *Előkoncepciót* (annak munkálatait, variánsait) ítéljük előtérbe helyezendőnek önmagában, és abból a megközelítésből is, hogy általa feltárjuk és bemutassuk milyen eszköztárra és megoldásokra támaszkodtak a pártállam hatalmi körei abban a szokatlan helyzetben, amiben magát a pártállamot kellett az elkerülhetetlen kihívások leküzdése érdekében átalakítani.

Sárközy Tamás – az egyik összeállító – a következő értékelést fogalmazta meg 2012-es könyvében: „*Az állami-politikai szférában belső vitákban formálódó Előkoncepció véleményem szerint az akkori körülmények között progresszív előrelépés volt, és egyben sokkal konkrétabb, mint az említett Fordulat és reform vagy a Reform és demokrácia (...).*”¹⁹

Az 1985-ös *XIII. MSZMP kongresszus* utáni, 1987 júliusi „felező” *Központi Bizottság (KB)* ülés rendhagyó módon felülvizsgálta a kongresszusi irányvonalat. Az állásfoglalást elemezve arra a megállapításra juthatunk, hogy a párt kinyilvánította az értelemszerű, inkább szükségszerű összefüggést a gazdasági reform és a politikai rendszer között. *Az állásfoglalás a kibontakozási program végrehajtása feltételének nevezte a politikai rendszer működésének korszerűsítését, amelyet a szocialista demokrácia továbbfejlesztéseként értelmezett. Intézményi változásoknak nyoma sem volt. A programhoz új politikai eszközök pedig nem kapcsolódtak.*”²⁰ – fogalmaz Ripp Zoltán.

Ehelyütt a *szocialista demokrácia* és az 1989-re programmá váló *demokratikus szocializmus* fogalmi értelmezésében és összehasonlításában nem mélyülünk el. A későbbiek okán

¹⁷ *Medvetánc* 1987/2. sz. melléklete bevezető szövege

¹⁸ Ripp Zoltán a tanulmányokat a Pozsgay Imre vezette HNF által biztosított félhivatalosság ernyője alatti kvázi ellenzéki, de elsősorban a pártvezetést ösztökélő-provokáló javaslatként írja le. Megállapítja, hogy a kádári gazdasági doktrína határain messze túlmutattak a javaslatok, amelyek felismerhetők az MSZMP és a kormány kibontakozási terveiben, a megjelenést követő kormányok programjaiban. Lásd: Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2006. 28–29.

¹⁹ Sárközy Tamás: *Magyarország kormányzása 1978–2012*. Park Könyvkiadó, 2012. 138.

²⁰ Ripp *i. m.* 2006, 37.

azonban előre bocsájtjuk, hogy utóbbi fogalom világ- és értékrendbeli határt jelöl. A pártokumentumok és pártvezetők szóhasználatában előbbivel nem rokonértelmű kifejezések.²¹

A politikai berendezkedés (rendszer), illetve a politikai intézményrendszer átalakításának igénye, szükségessége a vezetés számára neuralgikus kérdésnek számított. Az MSZMP hatalomgyakorlása, mint bolsevik típusú kommunista párt, ideológiailag meghatározott és ideologikus alapú. Tisztában voltak vele, változatlan ideológiával nem képesek érdemben megújulni.

„Az ideologikus társadalomkép és magyarázat, aminek következtében minden új elem, eljárás, intézmény, megoldás ideológiakritikaként, az addigi ideológiai tételek korrekciójaként jelent meg. A részelemek kritikáját és megreformálását az egész elleni támadásként fogta fel a politikai vezetés. (...) A rendszer lényegileg egyetlen elv és logika alapján működött: új szakmai felismerések és megoldások elfogadtatása csak a régi ideológia nyelvezetére átültetéssel vagy annak »becsapásával« volt lehetséges csupán”.²² – fogalmaz Bihari Mihály.

1987-ben talán még csak nagyon szűk körök tagjainak juthatott eszébe egy olyan politikai-ideológiai irányváltás lehetősége, ami a *szociáldemokráciában* jelöli meg a követendő politikai gyakorlatot. A nemzetközi kommunista (párt)rendszer fő pólusa Moszkva, a *Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP)* volt. Az 1956 utáni időszakban a nemzetközi rendszer intézményes keretei elhalványultak a pártok vonatkozásában, de az együttműködés és Moszkva irányító szerepe lényegében nem kérdőjeleződött meg.²³ A gorbacsovi éra működése a nemzetközi viszonyokban és ennek következtében ideológiai értelemben is többet tett lehetővé, mint azt korábban valaha gondolni lehetett. E külső feltételeket nem hagyhatjuk figyelmen kívül többek között azzal kapcsolatban sem, hogy 1989 tavaszán – ekkor már a demokratikus szocializmust zászlóra tűzve – az MSZMP a *Szocialista Internacionáléba* való tagfelvétel tervét gondozta. A Szocialista Internacionálé az 1951-es *Frankfurti Nyilatkozattal* kimondta, hogy a szocializmus egy morális eszmény, amely független az egyén gazdasági helyzetétől vagy osztályhovatartozásától.²⁴ Ennek az iránynak bizonyos folytatása volt, hogy az 1959-es *bad godesberg-i német szociáldemokrata program* elvetette az osztályharc-elméletet, a marxizmust, és mint érték fogadta

²¹ A kontextuális szövegelemzés korszakra, rendszerre vonatkozó sajátosságáról Gulyás Martin: „Szocializmust akarunk, de magyar úton”. *A forradalmi munkástanácsok a szocialista rendszer szétesése és újjáépülése időszakában (1956–1957)* című doktori értekezésében 42–43. PPKE, 2019. Lásd: [https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Gulyas_Martin_disszertacio\(2\).pdf](https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/Gulyas_Martin_disszertacio(2).pdf) (utolsó letöltés: 2020. 12. 04.)

²² Bihari Mihály: *Magyar Politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok*. Osiris, Budapest, 2005. 262.

²³ Bihari Mihály: A hatalom csúcsán. In: *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához*. Szerk. Nyíró András. Interart Stúdió, [Budapest], [1989]. [XI–XXI] XVIII–XIX.

²⁴ Földesi Margit – Szerencsés Károly: *Két rendszerváltás Magyarországon*. Antológia, Lakitelek, RETÖRKI Könyvek 38., 2019. 67.

magába a keresztény erkölcsöt. Léteztek az *eurokommunizmus pártjai*, olyan kommunista pártok, amelyek Moszkvától függetlenül, saját politikai iránnyal működtek, integrálódva a parlamentáris politikai rendszerekbe.²⁵ Mindezek konkrét követendő példák lehettek.

A '80-as évek második felében intenzívvé vált – de már Lázár György hosszú miniszterelnöki terminusa alatt megkezdődött – egyfajta elméleti előkészítő munka a párt és állami területek kapcsolatának módosítására vonatkozóan. Konkrét lépésekre Grósz Károly kormányfői hivatali ideje alatt és tevékenységében került sor. A pártállam addigi rendjének és működésének megváltoztatását nagymértékben megnehezítette a több évtized alatt kialakult gyakorlat. Ezalatt azt a kormányzati irányítási rendszert értjük, amiben az MSZMP mint *közvetlen hatalmi intéző*, a közhatalmat gyakorló állampárt működött. Ennek átalakítása sok lépésben, több szakaszban valósult meg. Kezdetben lassanként, majd folyamatosan kezdték elválasztani a pártállam „alapszövevényének”²⁶ szálait. A megvalósításban nagy szerepe volt az újabb és újabb szakaszokat megelőlegező személyi változásoknak mind az állami mind pedig párt központi vezető szerveiben.

A szocializmus gazdasági-társadalmi-politikai alakulatként írható le. E hármasságban a politikai vetületet tanulmányoztuk. Az elemzés fókuszát a legfelsőbb pártállami vezetés által hozott intézkedésekre, az azokhoz kapcsolódó döntésekre, döntési folyamatokra helyeztük.

Az értekezésben megkíséreltünk egy olyan forráscentrikus megközelítési és tárgyalási módot alkalmazni, ami lehetőséget teremt a történések háttérében végrehajtott pártállami politikai döntéshozatal bemutatására. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az elemzés nézőpontjának fókuszában a pártállam vezetése áll.

A kijelölt forrásbázisunk, kútfőink közül többre is igaz, hogy felhasználásuk, beépítésük a legtöbb eddig megjelent feldolgozásra nem jellemző, az értekezés ezektől eltérően újszerű módszertant követ. A rendszerváltást feldolgozó munkák leginkább a párt dokumentumaira alapoznak. Kiemelkedik Ripp Zoltán, *Magyarország története 1987–1989* című munkája²⁷, amivel a szerző napjainkig egyedül álló monografikus feldolgozással alapozta meg a rendszerváltás előzményeinek feltárását és értelmezését.

Az értekezés forrásainak összegyűjtésekor érvényre juttattuk egyik fő premisszánkat, aminek lényege, hogy a pártállam bomlási/átalakulási folyamataiban – a korábbi időszakokhoz

²⁵ Földesi – Szerencsés, *i.m.* 2019, *U.o.*

²⁶ Csanádi Mária: A pártállam-rendszer szerkezete, kohéziója és szétesése Magyarország példáján. *Gazdaság* 23. évf. 1989. 4. szám. 5–10.

²⁷ Ripp *i.m.* 2006.

képe – nem csak az MSZMP, hanem a minisztertanács és az Országgyűlés anyagait is érdemi forrásként kell feldolgozni, tekintettel lenni ezekre.

A hatalmi-politika eredője elsősorban a párt, azonban a politikai döntéshozatal és a politikai-hatalmi centrum átalakítása és mozgása révén áthelyeződik. Ebben az aspektusban kezd megjelenni a minisztertanács, a kormányfő, illetve a törvényhozás, mint egyre önállóbb és érdemi hatalmi tényezők. Ezzel párhuzamosan a párt korábbi hatalmi szerepe fokozatosan halványul, a hatalmi politika szereplőinek köre pedig kibővül a rendszer legálissá váló ellenzéki erőivel (már szervezetekként) mígnem létrejön az NKA egyfajta sajátos politikai koordinációs szervként. Egészen ennek létrejöttéig tart egy nehezen feltárható és nyomon követhető, ugyanakkor jelentős *hatalom-koncentrációs folyamat* az állampárt legfelsőbb szintjén.

A hatalmi koncentrációs belső folyamatot egy belső hatalmi harc decentralizációs hatása követi (vezető testületek átalakítása, kollektív vezetés, létszámnövelés). Ebből az állapotból jut el az MSZMP az állampártként való megszűnéshez, valamint politikai pártként való újjáalakuláshoz, a kormány pedig a valódi önállósághoz.

A centralizmus és a hierarchia természetesen a legfelsőbb szinteket jelöli ki, mint információban potenciálisan gazdag színtereket. Azonban az információkat a környezetben és körülményekben is követni próbáltuk, hogy érvényes megállapításokat tehesünk, eddig talán kevésbé ismert, vagy korábban fel nem ismert összefüggéseket mutathassunk be.

A narratív megközelítésekre a kutatás során tekintettel voltunk, ugyanakkor munkánk jellege ezek beépítését vonatkozásként, adalékként tette lehetővé. Az értekezés, mintegy újabb kutatás, önmaga kíván a magyarországi kommunista mozgalom és párt természetrajza újragondolásához hozzájárulni.

Bihari Mihály mellett, hogy tudós-szakemberként hivatkozási alap,²⁸ egyben a vizsgált időszak és téma egyik kortársi kulcsszereplője is. Ugyanez igaz a kérdéskörünkhöz kapcsolódó elemző munkák, forrásértékű tanulmányok számos szerzőjére is. Ezt a rendszerváltozás jelenében kialakuló „forrásvidéket” a *Magyarország politikai évkönyve* sorozat²⁹ foglalja össze, a korabeli aktív politikai és közéleti szereplők (nem mellékesen szinte mindegyikük szakértő jogász, közgazdász, társadalomtudós stb.) sorozatban publikált munkái máig ható érvényességgel bírnak.

²⁸ Bihari Mihály: *Magyar Politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok*. Osiris, Budapest, 2005.; Uő: *A hatalom csúcsán*. In: Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához. Szerk. Nyíró András. Interart Stúdió, [Budapest], [1989]. [XI–XXI]

²⁹ *Magyarország politikai évkönyve 1988*. Szerk. Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. R-Forma Kiadói Kft, Alföldi Nyomda, Debrecen, 1989. valamint *Magyarország politikai évkönyve 1989*. Szerk. Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. AULA-OMIKK, 1990.

Jelentősek a könyvészeti források tekintetében a rendelkezésre álló visszaemlékezések és interjúkötetek, amiket az értekezésben kritikai szemlélettel használtunk fel. Ezek közül kiemelkedik a Németh Miklóssal készült kötet,³⁰ de ide soroljuk a korábban publikált politikai memoárok közül Pozsgay Imre *Koronatanú és tettestárs*³¹, Kulcsár Kálmán *Két világ között*³², Kárpáti Ferenc *Puskalövés nélkül*³³ vagy Berecz János *Az Én rendszerváltásom*³⁴, Horn Gyula *Cölöpök* című kötetét³⁵. Mindezeket levéltári forrásokkal, publikált forráskiadványokkal összevetve, fokozott forráskritika alá vetettük.

Több kulcsszereplő esetében azonban sem saját maga, sem pedig mások által összeállított hasonló forrás nem állt rendelkezésre. Ezekben az esetekben a sajtóban, vagy napjaink médiamegosztó felületein elérhető hiteles megnyilvánulásokat, anyagokat használtuk fel.

Azonosulunk azokkal a szakmai véleményekkel, melyek szerint az 1945 és 1989 közötti hatalmi struktúrát még nem sikerült kellő alaposággal feltárni ahhoz, hogy igazán megértsük a rendszer mechanizmusainak működését. A kései pártállami időszakban azonban a rendszer (ismét) egy *rekonstrukciós, atipikus helyzetbe* került, tehát működésében eltért az azt megelőző *állandónak tekinthető állapotától*, s csak a megszűnés teremtett lehetőséget a mélyfeltáráásra.

A döntéshozatali mechanizmus nem rekonstruálható kizárólag a formális struktúrák lekövetésével, a folyamatokban közreműködő személyek interakcióinak feltárása, a személyközi kapcsolatok politikai folyamatok tükrében való felderítése azonban hatalmas kihívást jelent.³⁶

A rendszerváltásnak, mint rövid történeti korszaknak, számos megközelítése van egyidejűleg jelen. Ezek a megközelítések történeti szempontok, alkalmazott módszertanok alapján természetes módon eltérő jegyeket hordoznak magukon. További különbségek az értelmezésekben jönnek létre, mindez egyenes következménye az adott gondolati irányzat, gondolatkör *hagyományának*, illetve *kánonjának*, különösen fontosabb eseménytörténeti csomópontok, politikai szereplők jelenben való értelmezésekor, értékelésekor.

³⁰ Oplatka i. m. 2014.

³¹ Pozsgay Imre: *Koronatanú és tettestárs*. Korona Kiadó, Budapest, 1998.; Uő: *1989 – Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban*. Püski, Budapest, 1993.

³² Kulcsár Kálmán: *Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.

³³ Kárpáti Ferenc: *Puskalövés nélkül...* Duna International, Budapest, 2011.

³⁴ Berecz János: *Az én rendszerváltásom*. OKINA BT., Budapest, 2006.

³⁵ Horn Gyula: *Cölöpök*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1991.

³⁶ Kenedi János írja Kun Miklós *Prágai tavasz – prágai ősz* című oral history könyve ismertetése kapcsán, hogy „(...) olyan történeti korszakot tár fel, amelyben a legfelső politikai döntéshozatal szintjén rég sorvadásnak indult az írásbeliség és javában burjánzott már a szóbeliség. Paradox módon abszolút mértékben növekedett ugyan a pártállami irattermelés, relatíve viszont az informális korszakot kiszorította a formális döntéseket.” Lásd: Kenedi János: *Kismester-dalnokok. Egy-két szó Kun Miklós könyve alapján*. In: *Évkönyv 1999 VII. Magyarország a jelenkorban*. Szerk. Standeisky Éva, Rainer M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 1999. [323–329] 325.

Az elmúlt évtizedek munkái nyomán tehát kialakultak bizonyos *paradigmák* vagy *paradigmatikus tézisek/tételek*, amelyek a tudományos-történelmi feldolgozások narratíváiban is kifejtették hatásukat, vagy tovább erősítették azokat. A történelmi munkák eddigi eredményeire építve is megalapozottnak és indokoltnak tekintettük, hogy kritikai megközelítéssel éljünk az érvényben lévő vagy akként ható paradigmatis álláspontokkal, narratívákkal kapcsolatban.

Kutatásunk elsősorban azokra az intézkedésekre, jelenségekre és körülményekre összpontosított, amelyek a rendszerváltáshoz vezető politikai folyamatban a *hatalmi berendezkedést* módosították. Ennek a folyamatnak az eredménye lett az *1989. évi XXXI. törvény*, ez az alkotmánynak már olyan léptékű módosítását eredményezte, hogy lényegében megszüntette a pártállamot. Az államrendszer átalakítása rendkívül összetett folyamat volt.

A kommunista párt szinte mindenre kiterjedő irányító szerepe biztosításának szervezeti és jogi feltételei voltak, ezt egy átfogó pártállami intézménytörténetben volna szükséges feldolgozni.³⁷

A háborút követően, 1944–1949 között – több szakaszban – új hatalmi berendezkedés alakult ki oly módon, hogy a politikai-hatalmi rend egy rövid életű demokratikus alternatívája egyidejűleg ebben az időszakban elhalt. Ezt az időszakot M. Kiss Sándor „fenyegetett demokrácia”-ként határozta meg. E rövid szakasz jelentősége és értéke mind 1956-ban, mind pártállam megszűnése idején is reálpolitikai jelentőséggel bírt a kiútkeresésben, legalábbis mint történelmi előzmény, minta. A pártállami rend megszűnésének időbeni szakaszára pedig igaz, hogy az egy új, demokratikus hatalmi-politikai rendszer kialakulásának időszaka párhuzamosan.

E felismerés alapján, az 1949–től 1989–ig fennálló rendszer kialakulását és megszűnését *komparativisztikai* megközelítésben – igaz történelmi esszé műfajban – vizsgálta Földesi Margit és Szerencsés Károly *Két rendszerváltás Magyarországon* című munkájukban.³⁸

A Kádár-rendszer feldolgozását illetően nem hagyható figyelmen kívül Földes György, a Politikatörténelmi Intézet műhelyéhez tartozó történészek közül többek feldolgozásai, ugyanígy Rainer M. János és az „'56-os Intézet” munkássága sem.

Nagy Imre és újratemetésének, illetve rehabilitációjának kérdése önmagában jelentős és kihatásaiban, összefüggéseiben terjedelmes téma. Az értekezésben a pártállam legitimációs-válságában és magának az MSZMP-nek a jellegbéli alakulásában játszott szerepe miatt tárgyaljuk. A témában Rainer M. János és M. Kiss Sándor munkásságát és elemző-értelmező tevékenységét tartjuk alapvetőnek. A kádári hatalom kialakulásának körülményei a tágabban értelmezett *1956-os forradalom és szabadságharc* történetéhez kapcsolódnak szorosan, csakúgy,

³⁷ Ennek megfelelni igyekvő munkák közül említést kell tenni Vonyó József: *Egy monolit rendszer árnyalatai* című munkájáról. Kronosz Kiadó, 2012.

³⁸ Földesi – Szerencsés *i.m.* 2019.

mint az 1958-as kivégzés politikai körülményei. Az idősíkok, a politikai történet, az igazságtétel 1989-es értelmezése szempontjából a 2014-ben megjelent *Nagy Imre-kód*³⁹ és a 2019-ben megjelent *Snagovi tükkör*⁴⁰ című kurrens munkákat megemlítenénk tartjuk.

Külön kell szóljunk Sárközy Tamás *Magyarország kormányzása 1978–2012* című munkájáról, mivel az értekezéshez kapcsolódó kutatásaink szempontjából egyedülálló szerepet töltött be. A politikai-közéleti és tudományos életben is méltán és széles körben elismert szerző a kötetben – igaz, hogy csak néhány oldal erejéig – *A modellváltástól a rendszerváltásig (Grósz- és Németh-kormány, 1987–1990)* című fejezetében ismerteti azt a belső előkészítő munkát, amit mindezidáig talán nem sikerült jelentőségéhez képest mérten felismernie a rendszerváltással, annak történetével foglalkozó kutatásoknak, elemzéseknek.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában folytatott levéltári kutatásaink – hipotézisünk alapján fókuszba helyezett – kormányhoz, kormányfői iratokhoz fűzött várakozásaink igazolását jelentette az MT Titkársága anyagai. A folyamatok elemzése során fokozott figyelmet szenteltünk annak, hogy az egyes intézkedések, részintézkedések egymáshoz való viszonyát, megalapozottságát és sorrendiségét vizsgáljuk alaposan. A kutatás középső szakaszában felmerült bennünk egy gondolati-logikai alapú feltételezés, vélekedés, ami egy rögzített koncepció, stratégiai dokumentum létét feltételezte az állampárt vezetése birtokában. Mivel a pártértekezletet követő időszakban a politikai (intézmény)rendszert érintő törvény- és jogszabályalkotás, illetve a pártvezetés KB-ra vagy KB által a pártra vonatkozó döntései, határozatai feltételezésünket erősítették, különösen Grósz Károly majd Németh Miklós, Lázár György kormányfői tevékenységének fennmaradt és kutatható iratait, dokumentációját első helyre rangsoroltuk. Itt fedeztük fel azt a koncepcionális, a szakmai közvélekedéssel szemben időben jóval korábbra visszanyúló előkészítő munkát – annak anyagait – amiről Sárközy Tamás, a történet egyik legfontosabb „mellékszereplője” 2012-ben kiadott könyvében említéseket tett.

Ennek észlelésére – miután elsősorban hagyományosan politikatörténeti szakirodalmat dolgoztunk fel – időben a feltételezésünket igazoló primer anyagok kikutatása és feldolgozása után került sor, amikor már célzottan kerestünk kontrollforrás-anyagot. Az időközben elhunyt Sárközy Tamás szavaival foglaljuk össze kutatásunk általunk döntőnek vélt eredményének fontosságát: „*Jelentős késéssel 1986. október 7-én az előregedett Politikai Bizottság döntést hozott*

³⁹ Szekér Nóra – Riba András László: *A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói.*, Lakitelek, Antológia Kiadó, RETÖRKI Könyvek 5., 2014.

⁴⁰ Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor – Riba András: *Snagovi tükkör. Ecsetvonások a politikus pályaképhez.* Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2019.

az államszervezet felülvizsgálatáról és esetleges átalakításáról [hogy a gazdasági reform] átmenjen a politikai rendszerre, illetve az államszervezetre. Hogy milyen félelem volt még az idős pártvezetésben a gazdasági reform társadalmi-politikai-állami reformmá való átvitelével kapcsolatban, azt jól jelzi, hogy a program elnevezése a semmitmondó »A nem termelő területeken folyó tevékenység korszerűsítése« volt, amelynek tényleges tartalmát csak bennfentesek ismerték.» – [kiemelés: R.A.L.]⁴¹

Bihari Mihály megfogalmazásában a diktatórikus rendszerek kívülről misztikusnak, áttekinthetetlennek tűnnek, pedig csak rejtőzködők. Elrejtik lényegüket és működési elveiket, azonban higgadt tárgyilagossággal megérthetők és elemezhetők.⁴² Erre tettünk kísérletet.

⁴¹ Sárközy *i. m.* 2012, 135.

⁴² Bihari, *i. m.* [1989], XII.

I. VÁLSÁG, NEM TERMELŐ TERÜLETEK, REFORM

„Aki tehát úgy fogja fel, hogy egyszer csak a hatvanas vagy nyolcvanas években kipattant valakinek az agyából az isteni szikra és akkor megszületett a reform, az téved.”⁴³

I.1. A nem termelő területek felülvizsgálata

A fejezet címével kapcsolatban tisztáznunk kell, hogy mit takar a „nem termelő területek” kifejezés és mire irányul és mit jelent az ehhez kapcsolódó „felülvizsgálat”.

A szakirodalomban szinte nem, a kortársi forrásokban pedig csak néhol találkozunk a nem termelő területek megfogalmazással. Bevetett és elterjedt a *politikai intézményrendszer*, a *politikai rendszer* kifejezések alkalmazása, használata. A *nem termelő területek*, még pontosabban a *közvetlenül nem termelő* vagy *nem közvetlenül termelő területek* definíciójához célszerűnek mutatkozik számba venni, hogy mely területeket sorolták ezek közé:

- 1) *Politikai, társadalmi és tömegszervezetek;*
- 2) *A kormányzati irányítás és központi államigazgatás;*
- 3) *A területi irányítás és a helyi államigazgatás;*
- 4) *Védelem, rend- és jogbiztonság;*
- 5) *Egészségügy és szociális ellátás;*
- 6) *A tudomány és a kutatás;*
- 7) *Oktatás, közoktatás;*
- 8) *Sport;*
- 9) *Tömegtájékoztatás.*⁴⁴

A felsorolásból megállapíthatjuk, hogy kilenc tematikus terület csoportosítja szinte a teljes pártállami (politikai) politikai intézményrendszert. A 1–4 területek érintik a rendszer hatalmi összetevőit.

A *felülvizsgálat* elsősorban vagy kezdetben a költségvetési egyensúly megtartásához szükséges megszorító intézkedések szándéka – a rendkívül instabil gazdasági helyzetben – mindezen területek intézményi, szervezeti, hivatali, apparátusi szerveinek vonatkozásában.

⁴³ Kádár Jánostól származó idézet, Lásd: *A reform takaréklángon* című vele készült interjúbeszélgetést In: *Kádár János – végakarát*. Szerk. Kanyó András, Veres Mária, Hírlapkiadó Vállalat, Szikra, [é.n.] 249.

⁴⁴ Vö.: Sárközy *i.m.* 2012, 136.

Az 1986-os hivatalosnak szánt és publikált adatok szerint *a nem termelő területek* az 1985-ös költségvetési évben 346 milliárd forintot vettek igénybe. Ez az összeg az akkori nemzeti jövedelem 42%-át (majdnem felét), az állami költségvetés kiadásának 56 %-át (több mint felét) jelentette. A folyó ötéves tervidőszak végére a *társadalmi közös fogyasztás* kiadásait a nemzeti jövedelem növekedési üteme alatti szintre akarták hozni. A központi szándék elsősorban költségvetési okokból takarékosabb működés elérése volt.

A berendezkedés feltétel- és eszközrendszerében az óriásira duzzadt hatalmat kiszolgáló bürokrácia finanszírozása, költségei észszerűtlenek voltak. A finanszírozás hosszú ideig nem jelentett problémát. Azonban 1986-ra a lényegében *sztálinista* alaprendszer hazai variánsa esetében a politikai felépítményt tekintve a felülvizsgálatok célja az lehetett, hogy a pártból eredő – az állami és társadalmi struktúrákat teljes mértékben behálózó – szövevény visszahúzódjon arra a szintre, ahol a párt hatalmi helyzetét még képes biztosítani, viszont érdemi költséget takaríthatnak meg (létszám, funkció, infrastruktúra, járulékos költségek – állampárti jelleg felülvizsgálata).

1986. március 25-én az MSZMP PB kezdeményezte azokat a vizsgálatokat, amelyek a *nem termelő területek* tevékenységének korszerűsítésére irányultak. A munka programszerű kidolgozásának előkészületeihez egy munkabizottságot állítottak fel, aminek: (1) ki kellett jelölnie a vizsgálatok tartományait, (2) meg kellett határozni a feladatok tartalmi vonatkozásait, (3) ki kellett alakítani a rendező elveket és (4) meg kellett határozni a feladatok ütemezését, határidejét.⁴⁵

A PB által létesített munkabizottság összetétele eredetileg 13 főből állt. Tagjai lettek: (1) **Lázár György**, a minisztertanács elnöke, a KB és a PB tagja; (2) **Havasi Ferenc**, gazdasági KB-titkár, a KB Gazdaságpolitikai Bizottságának elnöke, a KB Közgazdasági és Szövetkezetpolitikai Munkaközösségeinek vezetője, a KB és a PB tagja; (3) **Horváth István**, adminisztratív KB-titkár, KB-tag, (4) **Czinege Lajos**, a minisztertanács elnökhelyettese, KB-tag; (5) **Csehák Judit**, a minisztertanács elnökhelyettese, KB-tag; (6) **Hoós János**, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese, a KB Gazdaságpolitikai Bizottságának tagja, KB-tag; (7) **Petrovszki István**, az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztálya (PTO) vezetője; (8) **Nagy Sándor**, a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) titkára; (9) **Márta Ferenc**, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) alelnöke; (10) **Békesi László** pénzügyminiszterhelyettes; (11) **Verebélyi Imre**

⁴⁵ MSZMP KB GPO Javaslat a Politikai Bizottság részére a nem termelő területeken folyó tevékenység korszerűsítésére irányuló vizsgálatokra MNL OL M–KS 288. f. 5/965 ö.e. MSZMP PB (1986.03.25.25) Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_09650.pdf#search=&page=41 (utolsó letöltés: 2020.03.02.)

az Államigazgatási Szervezési Intézet igazgatója, (12) **Ballai László**, ekkor még az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztálya (GPO) vezetője; (13) **Markó István**, a KB Gazdaságpolitikai Osztálya (GPO) helyettes vezetője.⁴⁶

Nyíró András 1989 őszén publikálta a *Testületek a párt vezetésében* című tanulmányát, Bihari Mihály és más szakemberek munkái mellett a rendhagyó *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához* című munkában.⁴⁷ Bihari és Nyíró hipotéziseit érvényesnek tartjuk, a párt szerveivel kapcsolatban ezek képezik tárgyalásmodunk kontextusának elméleti alapját. Nem tekintjük ebben az időszakban a *KB Titkárságot* a pártvezetés *kollektív akaratképzési fórumának*. Bár a Titkárság formálisan tanácskozik, ténylegesen nem testület, hanem ahhoz hasonló elv szerint szervezett *hatóság*, amiben a *főtitkár* gyakorolja a hatalmat a *primus inter pares* elve szerint. Tagjai a pártapparátus elöljárói, akik a pártállam gyakorlatában miniszteri rangú/szintű vezetők. Gyakorlatilag a párt fentebbvalója alapján a minisztereknek befolyásosabb vezetők. A Titkárság és a főtitkár hatalmának viszonya változott a rendszer különböző szakaszaiban. Egy PB-tag KB-titkár hatalma igen jelentős példának okáért. A szervezeti szabályozások alapján a Titkárság felett kellene állnia a PB-nek, azonban a gyakorlatban ennek elmentendő. Bizonyos helyzetekben – mint ahogy azt az értekezés későbbi, az MSZMP belső átalakítását tárgyaló részben be fogjuk mutatni – a Politikai Bizottság fontosabbá válhat.

Visszatérve a nem termelő területekhez, miután a munkabizottság anyagát a Titkárság – (1) **Berecz János** ideológiai KB-titkár, KB Agitációs és Propaganda Bizottság elnöke; (2) **Horváth István** adminisztratív KB-titkár; (3) **Pál Lénárd** kulturális KB-titkár, a KB Művelődéspolitikai Munkaközösség elnöke; (4) **Szűrös Mátyás** külügyi KB-titkár, (5) **Kádár János** főtitkár – 1986 szeptember 15-én megvitatta, a PB 1986. október 7-i ülésére terjesztették elő.⁴⁸

A „*demokratizmus*”, mint fogalommal lépten-nyomon találkozhatunk a megnyilvánulások bármely műfajában. Tartalma azonban gyakoriságához mérten nehezen határozható meg egzakt módon. Pozitív értelemben bizonyos, hogy adott kontextusban résztvevők érdemi hozzászólásának lehetősége, joga egy ügy, kérdés tárgyalása során olyan módon, hogy az figyelembe legyen véve, beépüljön a döntésbe, megoldásba.

⁴⁶ Raft Miklós: *Javaslat a nem termelő területeken folyó tevékenység hatékonyabbá tételével kapcsolatos munkákat figyelemmel kíséző bizottság összetételére* (1987.01.15.) MNL OL XIX–A–2–ar 11.d. MT Titkárság

⁴⁷ A munka adattár része online átdolgozásban a Kommunizmuskutató Intézet honlapján elérhető Lásd: <https://www.kommunizmuskutato.hu/kommunista-vezetok>

⁴⁸ Lázár György: *Feljegyzés* (1986. 10. 07.) MNL OL M–KS 288. f. 5/980. ö.e. MSZMP PB (1986. 10. 07.) Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_09800.pdf#search=&page=75 (utolsó letöltés: 2020.03.02.)

A *demokratikus centralizmusban* – ami a bolsevik kommunista pártok szervezeti működési elve – a centralizmus domináns, szinte kizárólagos. A pártdemokrácia, annak (hangoztatott) demokratikus tulajdonságai, tehát a *demokratizmus* alapvetően az apparátus érdekérvényesítő erejével ütközik.

Bihari Mihály a demokratikus centralizmus elemeivel kapcsolatos megállapításaiban arra jutott, hogy a demokratikus funkciók nem képesek ellensúlyozni a centralizáció elementáris érvényesülését. A *monopolisztikus-diktatórikus hatalomgyakorlás* során a demokratikus centralizmus *bürokratikus centralizmussá* változott, ezáltal olyan intézményrendszerre alakult, amely a centralizált pártapparátus hatalmát eredményezi. Mindez végső soron a párt megújulási lehetőségének legfőbb akadályát képezi.⁴⁹

A párttestületek, köztük a PB tevékenységét szemléletesen írja le a *Történelmi utunk* című tanulmány vonatkozó része: „A vezető testületek döntései gyakorta tekintélyelvű alapon születtek, s a testületek sok tagja a legfelső vezetés véleményének »kitalálására« törekedett, de esetenként a Politikai Bizottság döntése is az egyedül álló főtitkári álláspontot és nem a testület többségének véleményét tükrözte. A testületek sok tagja eleve lemondott választott posztjából eredő kötelességéről, és önállóan asszisztáló szerepet játszott. A felső vezető testületek ezzel egyre alkalmatlanabbá váltak szerepük betöltésére, és a vezetés egyre jobban elszigetelődött a tagságtól és a lakosságtól.”⁵⁰

A tényleges hatalomból való elmozdítását követően Kádár János a PB állandó meghívottja maradt, azonban csak egyetlen alkalommal vett részt ülésen pártelnökként. Meghallgatta a vitát a napirendről, hozzászólt, majd bejelentette, hogy azt követően nem vesz részt az üléseken. Ezzel kapcsolatban ő maga a következőképpen nyilatkozott: „Csinálják a dolgokat, ne zavarja őket a jelenlétem. Azt azonban megmondtam, hogy bármi legyen is a napirenden, nyíltan kell megvitatni a dolgokat. Azt mondtam, vitatkozzanak, amíg a székről le nem fordulnak, de ha kivitatkozták magukat és kimennek a tanácssteremből, képviseljék az egységes álláspontot. Különböztetik a pártot.”⁵¹

1987 és 1989 között a PB személyi összetételében számos változás következett be, 1987 azonban még Kádár János hatalmának ideje és a PB működése is ez alapján megítélendő. Kádár működésének sajátossága, hogy minden lépése mögött van egyfajta biztosíték, általában „fél lépéseket” tesz, ennek sajátos közege és eszköze is a személyi politika. Bihari hivatkozott ta-

⁴⁹ Bihari, i. m. [1989], XIII.

⁵⁰ *Társadalmi Szemle* 1989. 1. különszám 74.

⁵¹ Kádár János – *végakarata* i.m. [é.n.], 67.

nulmányában a pártvezetőkkel kapcsolatban így fogalmaz: „Összeillők és egymással összeférhetetlen és össze nem egyeztethető személyek sokasága ez a száznégy ember, a magyar kommunisták politikai elitje, az elmúlt negyvenöt év meghatározó személyiségei.”⁵²

A nyolcvanas évek első felében a KB-titkárok többsége PB-tag is volt, akik nem voltak, azok viszont a meghívottak között vettek részt a PB-ülésein. A PB szerepe szabályzat alapján alapvetően tanácsadás, döntések előkészítése a KB részére, ami a párt nagyobb létszámú formális döntéshozatali szerve, működése azonban szintén sajátos értelemben érvényesül.

Az MSZMP PB a tárgyalt téma időszakban⁵³ (1986 ősz) a következő tagokból állt: (1) **Aczél György**, az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének (TTI) főigazgatója; (2) **Gáspár Sándor**, a Szakszervezetek Országos Tanácsának (SZOT) elnöke; (3) **Grósz Károly**, az MSZMP Budapesti Pártbizottsága első titkára; (4) **Hámori Csaba**, a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) KB első titkára; (5) **Havasi Ferenc** gazdasági KB-titkár, a KB Gazdaságpolitikai Bizottságának elnöke, a KB Közgazdasági és Szövetkezetpolitikai Munkaközösségeinek vezetője; (6) **Németh Károly**, (pártszervező) főtitkárhelyettes, a KB Ifjúsági Bizottsága, a KB Pártépítési Munkaközösség és a KB Káderpolitikai Bizottsága elnöke; (7) **Óvári Miklós**, a KB Titkárság tagja, a KB-Iroda vezetője, az Országgyűlési Pártbizottság titkára; (8) **Sarlós István**, az Országgyűlés elnöke; (9) **Szabó István**, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának (TOT), a Nádudvari Vörös Csillag TSZ elnöke, a KB Szövetkezetpolitikai Munkaközösség tagja; (10) **Lázár György**, a minisztertanács (MT) elnöke; (11) **Maróthy László**, az MT elnökhelyettese; (12) **Losonczi Pál**, az Elnöki Tanács (NET) elnöke és (13) **Kádár János**, az MSZMP KB főtitkára.

A PB a *Munkaprogram a nem termelő területeken folyó tevékenység korszerűsítésére, hatékonyabb és takarékosabb működési feltételek kialakítására* című dokumentumot, mint tervezet elfogadta. A határozat elvi alapjaként utalás található az 1985-ben megtartott XIII. MSZMP kongresszus határozatára, ami követelményként fogalmazta meg: az élet minden területén növekedjen a munka hatékonysága, szervezettsége, váljon általánossá az erőforrásokkal való takarékoskodás, az ésszerű létszám- és költséggazdálkodás, javuljon az irányítás, szélesedjen a demokratizmus, csökkenjen a bürokrácia.⁵⁴ Mindezek érvényre juttatására volt hivatott

⁵² Bihari *i. m.* [1989], XI.

⁵³ *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához*. Szerk. Nyíró András. Interart Stúdió, [Budapest], [1989].

⁵⁴ *A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusának határozata a párt munkájáról és a további feladatokról* Közli: *A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusa 1985. március 25-28.*, Kossuth Könyvkiadó, 1985. 185-210.

az 1986. október 7-i határozat az ún. nem termelő területeken. A nagyívű felülvizsgálatot ebben az olvasatban a gazdasági válság politikai korrekciós tünetkezeléseként értékelhetnénk.⁵⁵

A határozat célul tűzte ki, hogy az előkészítő vizsgálatok és intézkedési tervek elkészítését követően 1987 első negyedében kezdődjenek meg a feladatok, a végrehajtás pedig 1989 végén záruljon.⁵⁶ Hároméves kormányzati programot fogalmaztak meg, aminek előkészületei 1987-ben kezdődnek, 1988-ban áll össze a koncepció, a részletes kidolgozás pedig 1989 végére fejeződik be. Az akkori feltételek mellett 1990-re eső választásokhoz és az akkor induló új ötéves tervidőszak bevezetéséhez kívánták kötni az esetleges politikai-államszervezeti változások végrehajtását.⁵⁷

Az átfogó korszerűsítésre vonatkozó határozatot a KB-Iroda küldte meg az illetékeseknek.

1987 elejére a határozat alapján már folyamatban voltak az előírt előkészítő vizsgálatok, ezek között az *állami vonalon* (területeken) zajló munkát az MT elnöke, Lázár György, az Minisztertanács elnökhelyettesei és a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának elnöke, Raft Miklós irányította. Ennek, a vezető kormányzati végzett munkának a keretében került sor Lázár György intézkedése alapján a Minisztertanács Titkárságához telepített ún. *Programiroda* – 3 év határozott időtartamra történő – létrehozására.

A Programiroda egy kislétszámú munkaszervezet volt. Vezetőjének nem főfoglalkozású külső szakértőkkel és a témafelelősök által megbízott összekötők közreműködésével kellett dolgoznia.⁵⁸

⁵⁵ A határozat területi csoportosításban és a felelős tisztségek megnevezésével, tehát nem személyre szólóan, a következőkben állapította meg a nem termelő területeket: 1) A Politikai, társadalmi és tömegszervezetek – koordináció és irányítás a KB Párt – és Tömegszervezetek Osztálya vezetőjével; 2) A kormányzati irányítás és központi államigazgatás – a vizsgálatok elvégzése és a szükséges intézkedések előkészítése a Minisztertanács elnöke irányításával; 3) A területi irányítás és a helyi államigazgatás – feladatok végrehajtásának megszervezéséért a Minisztertanács illetékes elnökhelyettese a felelős; 4) Védelem, rend- és jogbiztonság – vizsgálatok irányításáért és a feladatok végrehajtásának megszervezéséért a Honvédelmi Bizottság elnöke felelős; 5) Egészségügy és szociális ellátás – a vizsgálatok irányításáért és a feladatok végrehajtásának megszervezéséért a Minisztertanács illetékes elnökhelyettese a felelős; 6) A tudomány és a kutatás – a vizsgálatok irányításáért és a feladatok végrehajtásának megszervezéséért a Tudománypolitikai Bizottság elnöke felelős; 7) Oktatás, közoktatás – a vizsgálatok irányításáért és a feladatok végrehajtásának megszervezéséért a Minisztertanács illetékes elnökhelyettese a felelős; 8) Sport – a vizsgálatok irányításáért és a feladatok végrehajtásának megszervezéséért a Minisztertanács illetékes elnökhelyettese a felelős; 9) Tömegtájékoztatás – a vizsgálatok irányításáért és a feladatok végrehajtásának megszervezéséért a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának elnöke felelős. Lásd: *Munkaprogram a nem termelő területeken folyó tevékenység korszerűsítésére, hatékonyabb és takarékosabb működési feltételek kialakítására – A Politikai Bizottság határozata – Tervezet* MNL OL M–KS 288. f. 5/980. ö.e. MSZMP PB (1986. 10. 07.) Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_09800.pdf#search=&page=75 (utolsó letöltés: 2020.03.02.)

⁵⁷ Sárközy i. m. 2012, 136.

⁵⁸ *Feljegyzet az Operatív munkaszervezet /programiroda/ felállításáról a PB nem termelő területeken folyó tevékenység hatékonyabbá tételével kapcsolatos határozatának végrehajtásához* (1/10/Ra.87.- 00152/18/Eln.86.) MNL OL XIX–A–2–ar 11. d. MT Titkárság

A Programiroda feladatai:

- 1) Elősegíti az egyes témacsoportok közötti koordinációt, jelzőszolgálatot lát el, felkérésre szakmai szolgáltatást nyújt az egyes témafelelősök részére;
- 2) szakmai kontrollforumként tevékenykedik, gondoskodik a tudományos kutatásokkal való kapcsolattartásról és az alapkutatói eredmények hasznosításáról;
- 3) az MT elnöke által jóváhagyott vizsgálati terv szerint összefogja, illetve végzi a 2. számú – a kormányzati irányítás és a központi államigazgatás továbbfejlesztésével foglalkozó – témacsoport munkáit,
- 4) az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályával folyamatosan együttműködve elősegíti a gazdasági reform továbbfejlesztésével való összhangot;
- 5) gondoskodik a munkaprogram egységes információrendszerének kialakításáról és folyamatos működtetéséről, kezeli a munkaprogram végrehajtásával kapcsolatos dokumentumtárat;
- 6) ellátja a témafelelősök értekezletével, illetve a PB által kiküldött munkabizottsága üléseivel kapcsolatos adminisztratív teendőket.⁵⁹

A Programiroda vezetésére Sárközy Tamás kapott megbízást, aki ekkor (1969 óta) az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársa volt többek között. A '70-es években a Marx Károly Közgazdasági Egyetem (MKKE) docense, 1978-ban az állam- és jogtudományok akadémiai doktora, 1981-től az MKKE gazdasági jogi tanszékvezetője lett. Elméleti szakemberként a vállalati jog hazai megalapozásában végzett tevékenysége a vizsgált időszakra bontakozott ki, és csakhamar egy másik új szerv, a Minisztertanács Parlamenti titkárságának vezetésére is megbízást kapott.⁶⁰

A munka a határozat alapján tehát témacsoportokban zajlott, elsősorban azért, mert rendkívül kiterjedt és összetett tevékenységet jelentett. Egységes koncepció megfogalmazására kezdetben nem történt kísérlet. Azonban a nem termelő területeken folyó tevékenység korszerűsítésével kapcsolatos munka rendező elveivel és szervezeti formáival kapcsolatban összeállított dokumentum már úgy fogalmazott, hogy a határozat alapvető célkitűzése nem adminisztratív

⁵⁹ Sárközy Tamás: *Emlékeztető az 1987. február 4-én tartott témafelelősi értekezletről* (1987.02.06.) (1/10-4/Ra.-4-XXI/1987.) MNL OL XIX-A-2-ar 11. d. MT Titkárság

⁶⁰ Grósz Károly, *a Minisztertanács elnöke levele Sarlós Istvánhoz, az Országgyűlés elnökéhez, a Minisztertanács Parlamenti Titkársága létesítésének tárgyában* (1987.10.07.) (1/140/Ra – 65-XXI/2/87.) MNL OL XIX-A-2-ar 11.d. MT Titkárság; életrajzi adatait lásd többek között: https://tf.hu/files/docs/sportjogi-csoport/S%C3%A1rk%C3%B6zy_Tam%C3%A1s.pdf (utolsó letöltés: 2020. 12. 13.)

racionalizálás. A nem termelő területekkel kapcsolatban a gazdasági reformmal való összehangoltság igénye mellett a tartalmi korszerűsítésre került a hangsúly a párt, az állami, a társadalmi, illetve érdekképviseleti tevékenységek vonatkozásában.

A témacsoportok vezetői a területükön zajló folyamatokról beszámolási kötelezettséggel tartoztak elsősorban a Minisztertanács elnökének – aki *A nem termelő területeken folyó tevékenység hatékonyabbá tételével kapcsolatos munkákat figyelemmel kísérő bizottság* elnöke volt.

A csoportvezetők feladata az volt, hogy kísérik figyelemmel, felügyeljék a határozat végrehajtását, évente számoljanak be a PB-nek. Az elnök által összehívott egyeztetések voltak a *témafelelősi értekezletek*. A témafelelősöknek 1987. február 15-ig összekötőt kellett delegálniuk a Programirodához.

A munkabizottság összetételére vonatkozóan Raft Miklós⁶¹ 1987 január 15-én módosító javaslatot tett,⁶² amiben az előkészítő munkában résztvevő Ballai László, Markó István, Verebélyi Imre kimaradásával megüresedő helyekre új tagként javasolta Maróthy Lászlót (MT elnökhelyettes, az Országos Tervhivatal elnöke, KB és PB-tag) a kormányzati irányítás átalakításában végzett tapasztalatai miatt, továbbá Pozsgay Imrét (Hazafias Népfront Országos Tanács főtitkára) a társadalmi reformmal kapcsolatos elméleti és közéleti tevékenysége miatt, illetve Nyitrai Ferencné (Statisztikai Hivatal elnöke). A munkabizottság fentiekén kívül két további taggal Németh Miklóssal (1986 decemberétől Ballai Lászlót váltva az MSZMP KB GPO vezetője) és Raft Miklóssal (MT Titkárság vezetője) 15 főre bővült.

1987 elején az egyes területeken változatos színvonalon, de elkészültek a *feladattervek*. Egy Lázár Györgynek készített 1987 februári feljegyzésében⁶³ Raft Miklós még csak rövid jellemzéseket készített a témacsoportokban zajló munkákról, 1987. április 15-én Sárközy Tamás már *A nem termelő területeken folyó tevékenység korszerűsítésére irányuló munkaprogram* kapcsán létrejött munkacsoportok intézkedési terveiről adott tájékoztatást.⁶⁴ Feljegyzésében

⁶¹ Raft Miklós 1933. augusztus 3-án született Záhonyban. A Minisztertanács Tanácsi Hivatalának volt elnökhelyettese 1976 és 1983 között, majd 1988-ig a Minisztertanács Titkárságának a vezetője volt. A Minisztertanács Hivatalának elnöki posztját 1988 februárja és 1989 decembere között töltötte be –1988 áprilisától, mint államtitkár – a Grósz-, illetve a Németh-kormányban. Címzetes főiskolai tanár, 1989-ben megkapta a Magyar Köztársaság Zászlórendje kitüntetését.

⁶² A módosító javaslat szerint: Elnök: Lázár György: 2. téma felelőse. Témafelelősök: Czinege Lajos: 3./4./8. téma felelőse, Csehák Judit: 5./6./7. téma felelőse, Petrovszki István: 1. téma felelőse, Bányász Rezső: 9. téma felelőse. Tagok: Havasi Ferenc, Horváth István, Maróthy László, Németh Miklós, Pozsgay Imre, Nagy Sándor, Hoós János, Békesi László, Márta Ferenc, Nyitrai Ferencné. Vö.: Raft Miklós: *Javaslat a nem termelő területeken folyó tevékenység hatékonyabbá tételével kapcsolatos munkákat figyelemmel kísérő bizottság összetételére* (1987. 01. 15.) MNL OL XIX-A-2-ar 11. d. MT Titkárság

⁶³ Raft Miklós: *Feljegyzés Lázár György részére* (1987. 02.02.) (1/10-3/Ra. - 35/3/Eln.87 - 4/XXI. /87.) MNL OL XIX-A-2-ar 11. d. MT Titkárság

⁶⁴ Sárközy Tamás: *Feljegyzés Lázár György részére a nem termelő területeken folyó tevékenység korszerűsítésére irányuló munkaprogram kapcsán létrejött témacsoportok intézkedési terveiről* (1987.04.15.) MNL OL XIX-A-2-11. d. MT Titkárság

említést tett arról, hogy az 1-es, Petrovszki István kivételével 1987. április 7-ig minden más témacsoport intézkedési terve megérkezett a Programirodához. A február 4-én tartott témafelelősi értekezlet értelmében Sárközy Tamás feladata volt, hogy *egységes forgatókönyv*be foglalja az intézkedési terveket 1987. április 15-ig. Feljegyzésében megemlíti, hogy ezt a feladatot minden konstruktív igyekezete ellenére nem tudta teljesíteni, mert a megküldött intézkedési tervek nem feleltek meg a kívánatos tartalmi és formai szempontoknak. Ezen kívül megjegyezte, hogy Petrovszkitól nem volt várható az 1-es csoportra vonatkozó intézkedési terv megküldése. Sárközy a körülmények ellenére értékelések megfogalmazására vállalkozott:⁶⁵

Ezek közül talán a legfontosabb, az 1-es témacsoporttal kapcsolatban előállt elkülönülés a többi témacsoportéhoz képest. Petrovszki csak az MSZMP-re vonatkozóan, azt is a kijelölt határidőn túl 1987 április végéig, tervezte elkészíteni. Ezt az anyagot közlése alapján nem az erre a célra kijelölt Programirodának, hanem magasabb pártszervek elé tervezte előterjeszteni. Sárközy információi alapján megemlítette, hogy az MSZMP-re vonatkozóan egyenként konkrét feladatokkal és határidőkkel készült a PTO-os anyag, ami a többihez hasonlóan 1987-re elvi döntéseket, 1988-ra ütemezett szervezeti intézkedéseket tartalmazott. Kiegészítésében leírta, hogy a PB-határozattal ellenére az MSZMP PTO nem koordinálta a témacsoportjába tartozó többi szervezet intézkedési tervének elkészítését. Tehát a KISZ-re vonatkozóan nem vállalt önálló intézkedési tervet, a HNF pedig intézkedési tervnek nem tekinthető tartalmi korszerűsítésre vonatkozó anyagot nyújtott be magasabb pártszervekhez.

A 2-es, kormányzati irányítás és központi államigazgatás témacsoportja az intézkedési tervet benyújtotta Lázár Györgynek. A témacsoport intézkedési tervében megvilágítást nyert: „*előkészítő vizsgálatok lefolytatására 1987. első negyedében ebben a témacsoportban kis mértékben volt szükség.*”⁶⁶ Ennek magyarázatául azt adta, hogy még 1985-ben Maróthy László vezetésével alakult egy testület a kormányzati irányítás elvi kérdéseinek vizsgálatára.

Ennek tevékenysége keretében a következő kérdésekkel foglalkoztak: (1) a Minisztertanács funkciói, hatáskörei; (2) tisztségviselők feladatköre; (3) MT bizottságainak státusza; (4) a kormány hivatali apparátusa; (5) a kormányzás információs és tömegkommunikációs alátámasztása; (6) MT társadalmi szervezetekkel való együttműködése. A témákkal kapcsolatban több dokumentum született, ezek közé tartoztak olyan 1986 elején a kormányzati irányítás struktú-

⁶⁵ Sárközy Tamás: *Feljegyzés Lázár György részére a nem termelő területeken folyó tevékenység korszerűsítésére irányuló munkaprogram kapcsán létrejött témacsoportok intézkedési terveiről* (1987.04.15.) MNL OL XIX-A-2-11. d. MT Titkárság

⁶⁶ *U.o.*

rájának átalakítására készült anyagok is, amelyek elsősorban a kormányzati gazdaságirányítással foglalkoztak. Ezeket az anyagokat miniszterelnökhelyettesi értekezlet tárgyalta, azokból az eredményekből pedig ki lehetett indulni.

„Bár a munkát a PB határozat tartalma egyértelműen behatárolja, annak érdekében, hogy a kormányzati irányítást komplex egységként kezelhessük, szükség volt arra, hogy az intézkedési tervbe a Politikai Bizottság határozatában nem szereplő egy-két »többllet« -témát is felvegyük, illetve, hogy néhány olyan funkciót, amelyet ugyan a miniszterek /országos hatáskörű szervek/ hatásköre érint, kiemelten vizsgáljuk. Mivel a Politikai Bizottság határozata következetesen használja a feladatok meghatározásánál az »elsősorban«, vagy »különösen« kitételeket, e kérdések intézkedési tervbe való feltételének nincs elvi akadályá.”⁶⁷ – olvasható az anyagban.

Az intézkedési terv három „többllet-témát” jelölt meg:

- 1) az Országgyűlés és a Minisztertanács kapcsolatrendszerének problémája;
- 2) a kormány és a társadalmi és érdekképviseleti szervek együttműködési formái;
- 3) a megnövekedett önállóságú gazdálkodó szervezetek kormányzati irányításának kérdése.

Bár az 1-es témacsoport nem a Programirodának nyújtotta be az intézkedési tervét, a későbbi folyamatokban kétségkívül az MSZMP átalakítása lett a rendszerváltozás legnagyobb jelentőségű intézkedés-sorozata.

A Petrovszki-féle feladatterv idézi a PB-határozat egyik legfontosabb részét: *„A párt kijelölt szervei és intézményei működésének korszerűsítésére vonatkozó javaslatoknál figyelembe kell venni, hogy a párt elvi, irányító és ellenőrző tevékenységének erősítése lehetővé teszi az állami szervek, tömegszervezetek önállóságának és felelősségének növelését, a döntéselőkészítésben, a döntésben és a végrehajtásban mutatkozó párhuzamosságok kiiktatását.”⁶⁸*

A PTO-s tervből – a későbbi részek okán – azokat a feladatokat, kérdéseket emeljük ki, amiket a KB központi szerveivel és apparátusával kapcsolatban fogalmazott meg:

- 1/1.) Hogyan lehet hatékonyabbá tenni az osztály, illetve az intézmény munkáját, csökkenteni a munka hivatali stílusát, az értekezletek számát, a papírmunkát, a bürokráciát, a túlszervezettséget, a felesleges párhuzamosságokat stb. – ennek felelőseiként a KB osztály- és intézményvezetői lettek elsősorban kijelölve.

⁶⁷ A nem termelő területeken folyó tevékenység korszerűsítéséről szóló munkaprogram 2. témacsoportjának /Kormányzati irányítás és központi államigazgatás/ intézkedési terve MNL OL XIX–A–2–ar 11. d. MT Titkárság

⁶⁸ Petrovszki István (MSZMP KB PTO): Feladatterv a Politikai Bizottság 1986. október 7-i határozata végrehajtásának megszervezésére (1987.01.12.) (0016/Eln. 87.) MNL OL XIX–A–2–ar 11. d. MT Titkárság

A második kérdéscsoportban a KB Párt-és Tömegszervezetek Osztálya (PTO), az Agitációs és Propaganda Osztály (APO), a Pártgazdasági és Ügykezelési Osztály (PÜO) és a Gazdaságpolitikai Osztály (GPO) volt javaslattételre kijelölve:

2/1) A pártirányítás szervezeti rendszerének korszerűsítése;

2/2) a budapesti, megyei, kerületi, városi, községi pártbizottságokon a párt által és nem a párt által függetlenített apparátus munkájának egyszerűsítése;

2/3) a munkamódszer korszerűsítése, a pártmunka mozgalmi, társadalmi jellege növelése lehetőségei.

A megjelölt területekre vonatkozó javaslatok kidolgozása tekintetében a feladatterv szükségesnek tartotta a budapesti és a megyei pártbizottságok bevonását. Előírányozta, hogy a KB Párt-és Tömegszervezetek, az Agitációs és Propaganda, a Pártgazdasági és Ügykezelési és a Gazdaságpolitikai Osztálya munkatársaiból négyezer négyfős „brigádok” álljanak fel a feladatok elvégzésére. Felelős vezetőként Petrovszki István (PTO), Karakas László (APO), Lakatos Ernő (PÜO) és Németh Miklós (GPO) lett kijelölve.⁶⁹

1987. április 28-án kelt feljegyzésében Raft Miklós tájékoztatta Lázár Györgyöt, hogy a nem termelő területeken folyó tevékenység korszerűsítésére vonatkozó munkaprogram *forgatókönyv* tervezete elkészült, értekezlet javaslatot. Erre 1987. május 7-én került sor.

A témafelelősi értekezlet megtárgyalta a *munkaprogram forgatókönyvének tervezetét*. Rögzítették, hogy az 1-es témacsoport intézkedési tervei: MSZMP, KISZ, SZOT, HNF – nem kerülnek bele a forgatókönyvbe, azonban szoros összhangban folynak majd az állami munkákkal. Megállapodtak abban, hogy a Programiroda legkésőbb 1987. május 20-ig elkészíti a forgatókönyv végleges, a munkaprogram végrehajtásának ellenőrzésre alkalmas szövegét.

1987 júniusában tájékoztatási célból előzetesen tervbe vették a munkaprogram végrehajtásának figyelemmel kísérésére létrehozott bizottság összehívását.⁷⁰

Raft Miklós 1987. május 26-án kelt Lázár György kormányfőnek megküldött feljegyzéséhez⁷¹ mellékelte *A nem termelő területeken folyó tevékenység korszerűsítésére irányuló munkaprogram állami feladatai lebonyolításának átfogó forgatókönyve* című dokumentumot.

1987 júniusában azonban jelentős változások következtek be a politikában és a pártállam vezető tisztségeiben, pozícióiban.

⁶⁹ Petrovszki István (MSZMP KB PTO): *Feladatterv a Politikai Bizottság 1986. október 7-i határozata végrehajtásának megszervezésére*. 2-6. (1987.01.12.) (0016/Eln. 87.) MNL OL XIX-A-2-ar 11. d. MT Titkárság

⁷⁰ Sárközy Tamás: *Emlékeztető az 1987. május 7-én tartott témafelelősi értekezletről: A Politikai Bizottság 1986. október 7-én elfogadott, a nem termelő területeken folyó tevékenység korszerűsítéséről szóló munkaprogramjának forgatókönyve* (1987.05.11.) (1/10-19/Ra. -11/XXI/87.) MNL OL XIX-A-2-ar 11. d. MT Titkárság

⁷¹ Raft Miklós: *Feljegyzés Lázár György részére* (1987.05.26.) (1/10-25/Ra. -11-XXI/87.) MNL OL XIX-A-2-ar 11. d. MT Titkárság

I.2. Adalékok a gazdaságirányítási reformhoz

A pártvezetők, funkcionáriusok *irányított mobilitása* a bolsevik típusú kommunista pártok eszköztárának fontos tartozéka. Közismertebb nevén a *káderforgó*-ban, a '80-as évek első felében Grósz Károlyt szülőföldjén találjuk, az MSZMP Borsod Megyei Bizottságának első titkáráként. Ekkor már KB-tag, de Kádár Jánossal – a párt politikájával kapcsolatban fennálló nézetkülönbség okán – a „távolságtartás” a meghatározó motívum kettejük viszonyában.

A megyei elsőtitkári szerepet lényegében a legfelsőbb szint egyfajta fegyvelmezési döntéséből fakadóan töltötte be. Ennek háttere még abban az időszakban gyökerezett, amikor Grósz a TV-Rádió párttitkára volt és egy Aczél Györgytől érkező személyi politikai „ukáz” kapcsán ellent mondott neki, nem hajtotta végre a kérést.⁷² Ennek következményeként került Borsodba. Kádár ezt követően csak évek múlva, egy borsodi többnapos látogatása során változtatta meg Grósszal fennálló addigi viszonyát, majd kezdte őt politikai értelemben felépíteni, szorosabban a felső pártvezetés és a politika fő áramlatába visszakapcsolni.⁷³ Grósz Károly visszakerült a fővárosba, Kádár budapesti első titkárt (MSZMP Budapesti Bizottsága) csinált belőle, majd a '85-ös XIII. MSZMP-kongresszuson lett tagja a „párt kormányának”, a PB-nek.

Ekkor Pozsgay Imre a HNF élén tevékenykedett a legfelsőbb vezetés sajátos száműzésben. Grósztól, Pozsgaytól, Berecztől és Szűröstől – az „ifjú törököktől” – teljesen függetlenül pártvonalon Németh Miklós folyamatosan emelkedik, a '80-as évek első felében a Havasi-féle *Konzultatív Testület* (az MSZMP KB Közgazdasági Munkaközösségének elődszerve) titkára, '86-ra Ballai Lászlót váltva a GPO vezetője, a gazdasági reform technokrata előkészítője.

Grósz Károly visszaemlékezve, a fentebb említett Kádárral való „béküléssel” kapcsolatban a következőket emelte ki: „*Mikor Budapestre jöttem, akkor már a politikai helyzet eléggé ellentmondásos volt, és erősen kiütözköztek a válság jelei. Az alapprobléma a gazdaság volt. A gazdaság teljesítménye nem nőtt. (...) És hát akkoriban már a nemzetközi gazdasági problémák miatt is halmozódott a feszültség, hiszen az ország adósságállománya elég jelentősen emelkedett – elsősorban a 70-es években elkövetett rossz döntések miatt (...).*”⁷⁴ Grósz szerint az egyik legsúlyosabb hiba az volt, hogy a pártvezetés a '85-ös XIII. kongresszuson egymást kizáró válaszokat fogalmazott meg a társadalmi problémákra és ez teljesíthetlenné tette az ott elfogadott programot.

⁷² Bokor Péter: Az utolsó főtitkár – Beszélgetés Grósz Károllyal In: *Mozgó Világ* (21. évf.) 1995/6. sz [33–47]

⁷³ Bokor i.m. 1995, 35–36.

⁷⁴ U.o. 36.

Az MSZMP érvényben lévő káderhatásköre alapján a PB 1987. június 10-i ülésén személyi kérdéseket tárgyalt. Ezek közül a legjelentősebb Lázár György és Grósz Károly kérdése volt. Ennek megfelelően a KB 1987. június 23-án hozta meg határozatát és intézkedett az illetékes állami szervek irányába.⁷⁵ „A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága és a Hazafias Népfront Országos Tanácsa együttesen ajánlja az Elnöki Tanácsnak, tegyen javaslatot az Országgyűlésnek arra, hogy Lázár Györgyöt, a Minisztertanács elnökét – érdemei elismerése mellett, a Magyar Szocialista Munkáspárt főtitkárhelyettesévé történt megválasztása miatt – tisztségéből mentse fel, és Grósz Károlyt válassza meg a Minisztertanács elnökének (...).”⁷⁶ Grósz Károly „megválasztásától”, 1987. június 25-től látta el a Minisztertanács elnöki teendőit. A szakirodalomban elterjedt beállítások szerint Grósz Károly: (1) *rákényszerült a kormányfői tisztségéből való lemondásra 1988 novemberében*, (2) *ellenezte az '56-os események népfelkelés minősítését*, (3) *politikai értelemben keményvonalas kommunista volt*. Álláspontunk szerint ezeket a beállításokat különösen Grósz 1988 őszi sportcsarnokban elhangzott beszédének *fehérterrort* említő gondolatmenete⁷⁷, „fenyegetőzése” alapozta meg, és kialakult egyfajta történelmi toposz, ami a rendszerváltás politikatörténetét tudományos igénnyel feldolgozó és elemző munkák jelentős részében is elterjedt alapállás, kiindulópont. Mi a toposz mögötti képet és politikai karaktert – különösen a politikai folyamatokban való tevékenység és hozzáállás alapján – árnyaltabbnak értékeljük.

Grósz a pártvonal ranglétráján emelkedett folyamatosan, agitációs és propaganda területen főként. 1962–1967 között függetlenített párttitkár volt a Magyar Rádió és Televíziónál. 1967-ben az ELTE-n egyetemi diplomát szerzett tudományos szocializmus szakon. A KB Agitációs- és Propaganda Osztály helyettes vezetői (1968-1973), majd osztályvezetői beosztását (1974-1979) töltötte be a központi apparátusban. Korábban volt már megyei titkár Fejérbén, Borsodba a fentebb jelzett okokból kellett a központi apparátusból távoznia. 1980-tól igaz, hogy egy kongresszussal később, mint azt már lehetett volna⁷⁸ – elérte a KB tagságot, de igazán 1984-től, budapesti első titkárságától és PB tagsága okán vált egyre befolyásosabb és ebben az

⁷⁵MNL OL M–KS 288.f. 4/225. ö.e. MSZMP KB (1987.06.23.) Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02250.pdf#search=&page=129 (utolsó letöltés: 2020.03.02.)

⁷⁶ *Véleménycsere személyi, szervezeti kérdésekről* (A KB, a PB és a Titkárság létszámának emelése – az ezzel összefüggő, valamint az állami szervek vezető tisztségeit érintő személyi változások – Gyuricza László, Németh Miklós, Iványi Pál, Tatai Ilona, Petrovszki István, Medgyessy Péter, Beck Tamás, Losonczi Pál, Sarlós István, Berecz János, Berecz Frigyes, Csehák Judit, Németh Károly, Havasi Ferenc, Horváth István, Lukács János, Grósz Károly, Lázár György, Czinege Lajos. MNL OL M–KS 288.f. 5/999. ö.e MSZMP PB (1987.06.10.) Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_09990.pdf#search=&page=1 (utolsó letöltés: 2020.03.02.)

⁷⁷*Népszabadság* (46. évf. 285. sz.) 1988.11.30. 3–4.

⁷⁸ Bokor i.m. 1995, 40.

időszakban még népszerű kommunista politikussá. Grósz tehát igazán az ideológiai-politikai agitáció, a tömegpropaganda területén volt kiemelkedő kvalitású pártvezető. Személyiségében egy határozott és nézetei, véleménye mellett a párt adta kereteken belül végletekig kitartó, komoly vitakultúrájú vezető került a szintén kiemelten jelentős és rendkívül jól szervezett budapesti párttagság és szervezet élére.

Grósz Károly elmondása szerint saját karakterét illetően, mint kormányfő, igencsak szkeptikus volt és inkább komoly kihívásként élte meg a felkérést, mint lehetőségként. *„Azon az állásponton voltam – fogalmazott később ezzel kapcsolatban –, hogyha már úgy van szervezve az ország, ahogy szervezve van, hogy tehát az államnak ekkora beleszólása van a gazdasági folyamatokba, akkor gazdasági szakember kellene kormányfőnek.”*⁷⁹ Grósz még azt is megkockáztatta Kádárral való megbeszélése során, hogy nem is feltétlenül pártagnak kellene lennie egy ilyen jelöltnek, ha az gazdasági szakemberként alkalmas a feladatra. Erre a felvetésére megfogalmazásában Kádár a következőképpen reagált: *„Hát ezt szervezze meg! Szervezze meg, hogy a szakemberek bekapcsolódjanak a döntésekbe!”*⁸⁰

Grósz Károly kiválasztásában, bár ezt csak feltételezzük, szerepet játszott pályafutása '56-os epizódja is. Kádár János hatalomra kerülése körülményeinek árnyékaitól egész működése alatt sem tudott megszabadulni. Saját magával nem szakíthatta meg a kontinuitást, másrészt a rendszer karakterisztikáját ő maga adta. Grósz Károly politikai karakterének hiteles ábrázolása komoly nehézségekbe ütközik. Saját elmondása szerint, amit Mester Ákos vele készült beszélgetésében olvashatunk, 1956. október 23-án este Földvári Rudolf⁸¹ – akkori Borsod Megyei

⁷⁹ U.o. 40

⁸⁰ U.o.

⁸¹ Földvári Rudolf: Az MDP III. kongresszusán kiszorult a PB-ből, Borsod-Abaúj-Zemplénbe helyezték megyei első titkárnak. 1956. október 16-án a megyei pártbizottság nevében levélben fordult a PB-hez, amelyben személyi változásokat sürgetett, és rendkívüli pártkongresszus összehívását követelte, a kritikus hangvételű állásfoglalás az Északmagyarország című lap október 23-i számában nyilvánosságot is kapott. 1956. október 24-én a Diósgyőri Magyar Állami Vas, Acél- és Gépgyárban (Dimávg) megtartott munkásgyűlésen az akkor megalakult üzemi munkástanács mellé állt, 21 pontos követelésüket (közülük a szovjet csapatok kivonásával és a Varsói Szerződésből való kilépéssel nem értett egyet) másnap egy küldöttség élén maga vitte fel Budapestre Nagy Imre miniszterelnöknek. Október 27-én érkezett vissza Miskolcra, október 29-én tagja lett a Borsod Megyei Munkástanácsnak, annak Közellátási és Pénzügyi Bizottságát vezette. November 1-jén és 2-án egy újabb küldöttség élén ismét a fővárosban járt. November 5-én a szovjet katonai parancsnokság letartóztatta, két nappal később Ungvárra hurcolták. November 17-én bocsátották szabadon, Miskolcra visszatérve elvállalta a Borsod Megyei Munkástanács elnöki tisztét. December közepén a munkástanácsot beolvasztották a megyei tanácsba, s Földvári a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága elnökeként dolgozott tovább, tagja volt az MSZMP megyei intézőbizottságának is. 1957. március 15-én kizárták az MSZMP-ből, március végén a megyei tanácstól és Miskolcra is távozni kényszerült. 1957. május 23-án letartóztatták, 1958. július 18-án a Borsod Megyei Munkástanács vezetői elleni per elsőrendű vádlottjaként a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa a fellebbezés lehetősége nélkül életfogytig tartó börtönre ítélte. 1961-ben egyéni kegyelemmel szabadult. Lásd bővebben: <https://neb.hu/hu/foldvarirudolf> (utolsó letöltés: 2020. 12. 13.)

első titkár – megbízásából az *Magyar Dolgozók Pártját (MDP)* Grósz képviselte a már megszerveződött egyetemi diáktanácscsal szemben. A velük folytatott tárgyalás során Grósz a szovjet csapatok kivonását és a Varsói Szerződésből való kilépést követelő pontok kivételével tett ígéretet arra, hogy az eredetileg 13 pontból álló követeléseiket fentiek kivételével közvetíteni fogja. Ezzel sikertelenné vált a tárgyalás, és állítása szerint Földvári Rudolf az erről folyó egyeztetés során hibának értékelte Grósz lépését a két általa elutasított ponttal kapcsolatban, mondván a helyzet kezelhetősége ezért csúszott ki a kezükből. Grósz elvi-politikai meggyőződésére hivatkozva még taktikai szempontból sem tudta elfogadni az említett két pontot. Október 24-én azonban eszkalálódott és erőszakossá vált a konfliktus. A pontokba foglalt összes követelés megjelenése okozott mégis kellemetlenséget Grósznak: *„Igen, a lap leköszölte ezeket a pontokat, és pechemre Földvári aznap éjjel, tudtom nélkül, kinevezett engem – tehát ez már 24-e – a lap főszerkesztőjének. (...) az impresszumban benne volt a nevem, pedig nem is tudtam róla, hogy én vagyok a főszerkesztő.”*⁸² Az 1957-es vizsgálatok főként ezt a körülményt járták körül vele kapcsolatban. Elmondása szerint nem merült fel vele szemben, hogy ne a rendszer megvédésében vett volna részt, a vádak arra alapozódtak, hogy súlyos hibákat követett el, túlzó engedményeket tett – lényegében Grósz akkor a szétesett megyei vezetés helyben maradó aktív képviselője, az apparátus által „választott” vezető volt november 4-ig. Vele szemben később tehát az árulás közelébe jutás merült fel, ezzel kapcsolatban elmondta: *„Emberileg ez azért volt borzasztóan nehéz, mert azok támadtak és minősítették opportunistának magatartásomat, akik az események legelső pillanatában eltűntek (...) Sőt, azok is támadtak, akiknek én hordtam en-nivalót a pincébe (...), olyanok is támadtak, akik egyébként összetépték vagy elégették a tagkönyvüket.”*⁸³ Visszaemlékezve kitért arra is, hogy november 4-e után alakult egy *öttagú ideiglenes intéző bizottság*, amiben az ő feladata lett a sajtó és a karhatalom, így Grósz szervezte meg a pártszékház védelmét is. *„Amíg az ügyem tisztázódott – folytatta – elég sok idő eltelt, ezért én az ellenforradalom időszakában tanúsított magatartásomért a Szabadság érdemrendet, meg a Munkás-Paraszt Hatalomért érdemrendet később kaptam meg, mint a többiek. Akkor, amikor már minden tisztázódott.”*⁸⁴ Grósz személyében egy komolyan és többször „kipróbált”, elvhű, a párt, a mozgalom, a társadalmi rendszer, a szocializmus és a szövetségi rendszer mellett elkötelezett kommunisztát láthatott Kádár, aki mindemelett a gazdasági reformok mellett viszont nyíltan elkötelezett álláspontot képviselt. Ezzel ideális arculatot jelentett akkor, amikor a '70-

⁸² *Sorshelyzetek. Emlékezés az ötvenes évekre.* Szerk. Vámos György. RTV-Minerva, 1986. 82.

⁸³ *Sorshelyzetek... i.m.* 1986, 86.

⁸⁴ *U.o.* 88.

es évek végétől kialakuló és elmélyülő válság politikai kezelésének feladatával kellett szembenéznie a rendszernek. Kádár a folyamatot tehát állami vonalon indította el, pontosabban dinamizálta Grósz által. Ezzel saját távozásának előszobájába lépett.⁸⁵

Az 1987 júniusában bekövetkező személyi változások a párt- és állami vezető testületekben és tisztségekben nagy jelentőséggel bírtak, akkor is, ha ezek még igazi kádári „kétfrontos” lépések voltak.

A nem termelő területek korszerűsítést célzó program „állami vonalának” irányítása és ellenőrzése a kormányfői funkcióhoz, így egészen addig Lázár Györgyhöz volt rendelve. Egyszerre volt a 2-es témacsoport vezetője, másrészt – ezt talán fontosabb – a ’86 októberi PB határozat végrehajtását felügyelő PB-bizottság elnöke. Grósz Károly, mint a minisztertanács új elnöke, a határozat értelmében a betöltött funkció okán vette át Lázártól e megbízatásokat. Valószínűleg ekkor szerzett komolyan tudomást arról, hogy lényegében a program keretei között milyen munka zajlik. A programról a források szerint – amit visszaemlékezéseiben is megerősít – Németh Miklós viszont nemhogy korábban tudott, de lényegében a kidolgozás fontos területein jelentős szerepet is betöltött. Ennek a tevékenységnek a kezdetét 1984-re teszi, amikor is Kádár döntése révén nem jött létre az IMF megállapodás. *„A pártközpont gazdaságpolitikai osztályán működtettünk egy konzultatív testületet, amelyik három éven keresztül (1984–1986) rendszeresen ülésezett, és társadalmi-gazdasági reformokat dolgozott ki, illetve ezekre tett javaslatokat (...)”*⁸⁶ – emlékezett vissza Németh Miklós, aki a munka résztvevői közül külön kiemelte Kulcsár Kálmán későbbi igazságügyminisztert, Bihari Mihályt és Kukorelli Istvánt. A lényegi feladatot az ország finanszírozhatóságának kidolgozásaként határozta meg. A testületet a gazdasági KB-titkár Havasi Ferenc vezette. *„Munkatársaimmal együtt mi szerveztük meg, hogy ki hoz anyagot, ki mivel járul hozzá a munkához. A teljes szöveget végül igen neves és jó tollú emberek készítették el, de 378 oldalra sikeredett. Jómagam írtam egy 41 oldalas összefoglalást, ez lett az előterjesztés.”*⁸⁷ Németh Miklós elmondása szerint Ballai László, a GPO vezetője, az összefoglaló anyagot nem merte aláírni, ezért „csatolta” hozzá a konzultatív testület összefoglaló anyagát, azzal együtt engedte tovább az anyagot.

⁸⁵ Grósz Károly életrajzát lásd: <https://neb.hu/asset/phprmVAdI.pdf> (utolsó letöltés: 2020.03.16.)

⁸⁶ Oplatka *i. m.* 2014, 122.

⁸⁷ Oplatka *i. m.* 2014, 123.

Németh Miklós az előterjesztés fogadtatásával kapcsolatban külön említést tett Katona István – Kádár bizalmasa és személyi titkára – előzetes értékelésének megfogalmazásáról: „*Ez színtiszta revizionizmus, kicsit trockizmussal megfűszerezve.*”⁸⁸ Németh szerint a sorok közt valóban a többpártrendszer és piacgazdaság iránya jelent meg. Kádár tetszését nem nyerte el az anyag: „*Kikerült belőle minden, ami arra utalt, hogy a politikai intézményrendszer reformja nélkül nincs gazdasági reform, hanem csak újabb zsákutcába kerülünk.*”⁸⁹ Mégis, ennek ellenére utólag úgy vélekedett Németh Miklós, hogy ez – a Kádár által legalábbis elmarasztalt politikai tartalmú javaslattevő – vált lényegében 1988 novemberére az akkor már államminiszter Pozsgay Imre által beterjesztett „*demokrácia csomaggá*”. A „demokrácia csomag” néven ismertté vált előterjesztés összeállítóinak, készítőinek kérdése ellentmondásos és izgalmas kérdés. „*Pozsgay mint alapot elsősorban (a Németh által is megnevezett) Bihari Mihály jogelméleti és politológiai munkáit említi (...) Kulcsár Kálmán viszont Pozsgayval vitatkozva felsorolja, hogy a kormány hasonló jogszabályokon már dolgozott (...)*” – egészen a '80-as évek elejétől társadalomkutatói programokban, amelyek egyikét, a Ts-2 programot Kulcsár maga vezette, kidolgozva a jogállam kialakításának alapjait.⁹⁰

1987 nyarán Lázár György, egy rendkívül hosszú időszakot felölelő állami vonalon eltöltött megbízatás után került át a pártvonal legfelsőbb szintjének második helyére. Kádár, az általa nagyon megbecsült szövetségesből főtitkárhelyetttest csinált, vagyis Lázár töltötte be a párt szervezéséről felelős pártvezetői funkciót. Így lett a Kádárpolitikai Bizottság elnöke, és feladatául kapta a párt vezető szerepének kérdéseivel foglalkozó munkabizottság vezetését, ami feltételezésünk szerint lényegében a nem termelő területek korszerűsítési programjában a Petrovski-féle PTO-s 1-es témacsoport, vagyis alapvetően a párt átalakítása tervezésének feladata.

Jelentős lépés volt, amikor Németh Miklós, a KB GPO vezetője még feljebb lépett pártvonalon és gazdaságpolitikai KB-titkár lett. Ezzel együtt vált a Gazdaságpolitikai Bizottság és a Közgazdasági Munkaközösség elnökévé is. Havasi Ferencet váltotta fel, akinek felügyelete alatt már több éve tevékenykedett. Havasi Lázár terminusa alatt gondozta a gazdasági reform ügyét, és éppen a Lázárt váltó Grósz helyére került, a Budapesti Pártbizottság élére. 1987 júniusi menesztése hirtelen történt. Az 1985-ös kongresszusi határozat korrekciójára készülő 1987. júniusi KB ülés előtt állították fel, és került néhány nap alatt a helyére Németh Miklós, aki más

⁸⁸ Oplatka *i. m.* 2014, 123.

⁸⁹ U.o. 125.

⁹⁰ U.o.

felmerült jelöltekkel ellentétben nem ragaszkodott a megbízással együtt PB tagsághoz. A pártvezetés nem akart „járulékos” PB tagságot rendelni a funkcióhoz, ebben Németh Miklós a gazdaságpolitikai vonal „lefokozásának” szándékát látta.⁹¹

Lázár György váltotta tehát az addigi főtitkárhelyettes Németh Károlyt, aki pártvonalról az Elnöki Tanács elnöke (kvázi köztársasági elnök) lett, onnan Losonczy Pál távozott.

A Minisztertanács elnökhelyettesi tisztségéből felmentették Czinege Lajost, helyére pártvonalról az addig adminisztratív KB-titkár Horváth Istvánt helyezték. Az ő helyére Fejti György érkezett. Lukács János, szintén ebben a körben lett a KB titkára, Németh Károlytól ő vette át a Pártépítési Munkaközösség és az Ifjúsági Bizottság vezetését.

A személycseréket vizsgálva jól látható, hogy főként pártvonalról állami vonalra és állami vonalról pártvonalra helyezték át a vezető kádereket. Berecz János és Csehák Judit a PB tagja lett, Medgyessy Péter pénzügyminiszter, Iványi Pál fővárosi tanácselnök, Petrovszki István a KB tagja lett.

Kádár János a PB 1987. június 30-i ülésén napirend előtti felszólalásában elmondta: *„Meggyőződésem szerint a párt-és állami vezetésnek abban a körében, amivel a Központi Bizottság foglalkozott, a vezetés megerősödött.”* – a vezetés új feladatát abban jelölte meg, hogy a párt- és állami döntések végrehajtását megjavítsa – *„Hangsúlyoztam, hogy a politika fő iránya nem változik (...), de nagyon komoly feladat az érvényes határozatok jobb végrehajtása.”*⁹²

Pár nappal korábban, 1987. június 26-án ülésezett az SZKP Központi Bizottsága, ahol *A párt feladatai a gazdaságirányítás gyökeres átalakításában* címmel Mihail Gorbacsov a KB főtitkára tartott több órás nagybeszámolót. A kétnapos ülés másnapján az SZKP KB jóváhagyta a dokumentumot és határozott az SZKP XIX. országos pártértekezletének 1988. június 28-i összehívásáról.⁹³ A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa a „demokratizmus” szélesítéséről tárgyalt. Nyikolaj Rizskov⁹⁴ kormányfő előterjesztette a szovjet minisztertanács jelentését, a kedvezőtlen helyzet kapcsán kijelentette, hogy az irányítás addigi rendszere figyelmen kívül hagyta a társadalmi tényezők növekvő szerepét, nem tette lehetővé a termelési és társadalmi fejlődés folyamatainak összekapcsolódását.⁹⁵

⁹¹ Oplatka i. m. 2014, 137.

⁹² Kádár János felszólalása a KB 1987. június 23-i ülésén hozott személyi döntésekről MNL OL M–KS 288. f. 5/1002. ö. e. MSZMP PB (1987.06.30.) Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_10020.pdf#search=&page=127 (utolsó letöltés: 2020.03.16.)

⁹³ *Népszabadság* (45. évf. 149. sz.) 1987.06.26. 6.

⁹⁴ Nyikolaj Rizskov: szovjet politikus, 1982-1985 között az SZKP KB titkára, 1985-1990 között az SZKP Politbüro tagja, és Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke.

⁹⁵ *Népszabadság* U.o.

Az MSZMP KB 1987. július 2-i ülésén állásfoglalást adott ki a gazdasági-társadalmi kibontakozás programjáról. Az állásfoglalás IV. része bevezetője: „*Gazdasági programunk megvalósításához elengedhetetlenül szükség van a szocialista demokrácia fejlesztésére, a politikai intézményrendszer működésének korszerűsítésére. (...) 1) A párt egész tevékenysége szolgálja a társadalmi-gazdasági kibontakozást, a reformfolyamatok felgyorsulását. A Központi Bizottság úgy dönt, hogy a politikai intézményrendszer fejlesztésének keretében napirendre tűzi a párt vezető szerepének érvényesítésével kapcsolatos fő kérdéseket. (...) 5) A Központi Bizottság szükségesnek tartja, hogy a párt állásfoglalását alapul véve a kormány dolgozza ki a kibontakozási program végrehajtásának konkrét tennivalóit, terjessze az Országgyűlés elé megvitatásra és jóváhagyásra.*”⁹⁶

A KB döntésében tehát határozottan megjelent a politikai intézményrendszer reformjával és a párt vezető szerepével kapcsolatos kérdéskör, az események inntől gyorsulni kezdtek.

I.3. Nem titkos, de nem nyilvános

Grósz Károly hivatalba kerülését megelőzően már több éve zajlott a reformpolitika elméleti megalapozása és különböző részterületek kidolgozása. Ezek az előkészületek nem elsősorban a központi pártapparátusban, sokkal inkább a párt tudományos műhelyeiben, vagy állami vonalon, meghatározóan a kormányzati terület szatellit-szerűen működő tudományos intézményeiben, különösen az MTA egyes intézeteiben és egyetemi műhelyekben.

Kilényi Géza, a Grósz Károly kormányában igazságügyminiszterként működő Kulcsár Kálmán helyettese lett. Szakmai kapcsolatuk azonban már azt megelőzően is szoros volt. Kilényi egy előadásában az 1985-ben lezárult *középtávú tervciklust* az államtudomány szempontjából, mint a „*kormányzati szervek és a tudományos kutatás egymásra találásának időszakát*”⁹⁷ említette. Ekkor kezdett kialakulni egy tendencia: viszonylag rövid idő alatt kellett elkészülniük bizonyos tárgykörökről tudományos javaslatoknak, koncepcióknak. A *VII. ötéves terv* (1985–

⁹⁶ MNL OL M–KS 288.f. 4/226-227. ö.e. MSZMP KB (1987.07.02.) Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02260-02270.pdf#search=&page=192 (utolsó letöltés: 2020.03.02.)

⁹⁷ Kilényi Géza: A VII. ötéves tervidőszak kiemelt államtudományi kutatásai. In: *Állam, térkapcsolatok, demokrácia. Bihari Ottó Emlékkülés* Szerk. Csefkó Ferenc. Pécs, 1987, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja és a Janus Pannonius Tudományegyetem, 73.

1990) *kiemelt államtudományi kutatásainak* egyes tárgyköreiben már azt megelőzően megkezdődtek a kutatások. A társadalomtudományi kutatások összehangolását 1985-ig a Tudománypolitikai Bizottság albizottságaként működő *Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság (TKB)* végezte.

A Minisztertanács 1985 decemberében javasolta az Elnöki Tanácsnak, hogy a társadalomtudományi kutatások állami irányításának jogköre kerüljön az MTA hatáskörébe, ezzel a TKB megszűnt. Az MTA-ban az új hatáskör szerveként létrehozták az *Államtudományi Kutatások Programirodáját*, ami az Akadémia illetékes főtitkár-helyettese, vagyis akkor Kulcsár Kálmán felügyelete alá tartozott. 1986. január 1-jétől a szerv már önállóan gazdálkodott. Rendeltetése az volt, hogy minél hatékonyabban lássa el az állami intézményeknél folyó államtudományi kutatások operatív irányítását.

Korábban a legfontosabb társadalomtudományi feladatokat a 15 évre szóló Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv határozta meg. Az utolsó ilyen 1985. december 31-ig tartott. Kormányzati döntés alapján a továbbiakban 15 évre szóló kutatási terv nem készült, a társadalomtudományi feladatokat beépítették az ötéves időszakra vonatkozó Országos Középtávú Kutatási–Fejlesztési Tervbe (OKKFT).

1985-ben már körülbelül három éve (1982–83 óta) folyt a VII. ötéves tervidőszakra szóló OKKFT társadalomtudományi kutatási terveinek tematikus előkészítése. A társadalomtudományi kutatási programoknak nagy jelentősége volt, a tervezeteket az arra illetékes politikai testületek hagyták jóvá. Ennek megfelelően a programok tervét megvitatta az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága, majd a PB. Az OKKFT négy nagy társadalomtudományi kutatást tartalmazott:

Ts-1. Gazdaságpolitikánk elméleti megalapozását, gazdaságirányításunk fejlesztését szolgáló kutatások.

Ts-2. Az államszervezet és társadalmi környezete, valamint a terület- és településfejlesztés tudományos kutatása.

Ts-3. A társadalompolitika tudományos megalapozása, a társadalom szerkezeti és tudati folyamatainak kutatása.

Ts-4. A művelődési folyamatok és történelmi–kulturális hagyományainak kutatása.

A felsoroltak közül a Ts-2. jelű terv két programból áll.

A Ts-2/1. jelű program Az állam és alkotmány; az államszervezet fejlesztésének komplex tudományos megalapozása.

A Ts-2/1. jelű program 4 alprogramra tagozódott:

- Az állam szerepe, feladatai, az állami tevékenység továbbfejlesztésének főbb irányai a szocialista társadalomban;
- Az alkotmány továbbfejlesztésének tudományos megalapozottsága;
- Az igazságszolgáltatás szervezetrendszere és tevékenysége;
- A közigazgatás szervezetének és működésének továbbfejlesztését megalapozó kutatások.

Társadalomtudományi kutatások azonban nem csak állami tervek alapján és nem kizárólag állami intézményeknél folytak. A Ts-2/1. különösen fontos kapcsolódási pont volt az Agitációs és Propaganda Bizottság számára készülő „*A párt vezető szerepének érvényesülése és politika-intézményrendszerünk továbbfejlesztésének kérdései*” című kutatással, ami a KB Társadalomtudományi Intézetében (TTI) Schmidt Péter⁹⁸ irányításával folyt.⁹⁹ Az MTA Programirodának meglehetősen jó kapcsolatai voltak a TTI-vel. Ott hat kiemelt kutatási ún. APB programon dolgoztak, a TKB megszűnte miatt elkülönítve az ún. Ts-programoktól.¹⁰⁰

Tehát a négy Ts programon kívül, amelyekben a TTI egyes részlegei, illetve munkatársai ugyancsak részt vettek, a PB által jóváhagyott APB-programok a következők voltak:

- APB-1. A párt vezető szerepének érvényesülése és politikai intézményrendszerünk továbbfejlesztésének kérdései;
- APB-2. A szocialista fejlődés magyarországi tapasztalatai és az elmúlt három évtized elméleti és gyakorlati tanulságai;
- APB-3. Ideológiai problémák társadalmi fejlődésünk mai szakaszában;
- APB-4. Gazdasági és műszaki fejlődésünk társadalmi feltételei;
- APB-5. Az ifjúságpolitika tudományos megalapozása;
- APB-6. A magyarországi egyházak mai politikai, közéleti tevékenysége és eszmei arculata, egyházpolitikánk alapelvei (erre az MTA Filozófiai Intézete kapott megbízást).¹⁰¹

A kutatások eredményeit, illetve az azokat készítő szakértőket sokszor bevonták a politikai döntéshozatalba is: „*A kutatási eredmények hasznosíthatósága a politikai döntéshozók, illetve a politikai gyakorlat számára természetesen nem korlátozódik a kongresszusi dokumentumok*

⁹⁸ Schmidt Péter (1926–): Munkássága során tudományos érdeklődésének középpontjában a választójog és az állampolgári alapjogok álltak többek között. A vizsgált időszakban az ELTE Állam és Jogtudományi Kar dékánja, és az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének munkatársa. 1990 júliusában alkotmánybíróvá választják. Életrajzát lásd bővebben: https://www.mezobereny.hu/assets/img_feltoltott/files/Dr.%20Schmidt%20P%C3%A9ter.pdf (utolsó letöltés: 2020. 12. 13.)

⁹⁹ Kilényi *i.m.* 1987, 73–85.Vö.: *Kutatási tájékoztató. Országos Középtávú Kutatási-Fejlesztési Terv.* [Budapest], 1987/1988 (A Koordináló Tanács kiadványa)

¹⁰⁰ *Bevezetés az APB 1–6. témák zárójelentéséhez* (1989.06.30.) MNL OL M–KS 288. f. 54/ 1. ő. e.

¹⁰¹ *U.o.*

*előkészítésének–megszövegezésének segítésére. Továbbá: a tématanácsok, a fölkért szerzők munkája nem korlátozódott a benyújtott résztanulmányok, illetve záró tanulmányok elkészítésére. Jóval gyakoribbá és rendszeresebbé vált részvételük a közvetlenebbül politikai szakértői véleményezésekben, konzultációkban, a pártdokumentumok, szövegtervezetek vitájában, megfogalmazásában.*¹⁰²

Az előbbieken ismertetett kutatások kiterjedtsége és mélysége arra enged következtetni, hogy azok hasznosultak az ún. nem termelő területek korszerűsítésével foglalkozó Programiroda munkájában.

Ezt a feltételezést erősíti, hogy a *Javaslat az államszervezetnek a gazdasági reformmal összefüggésben való átalakítására, különös tekintettel a kormányzati irányításra (Előkonceptió) Vitaanyag* című többszáz oldalas szintetizáló dokumentumot Kilényi Géza¹⁰³, Kulcsár Kálmán¹⁰⁴ és Sárközy Tamás állította össze számos szakértő munkáinak felhasználásával.¹⁰⁵ A több mint húsz feltüntetett szakértő között szerepel Bihari Mihály neve is.

A munka céljáról és jellegéről szóló bevezető rész hivatkozik az MSZMP PB 1986. október 7-i határozatára: „*a korábbi helyzetenél jobban megteremtette az alapjait annak, hogy állami keretekben is intézményesen megindulhasson a munka a politikai felépítmény egészének korszerűsítésére.*”¹⁰⁶

Sárközy Tamás megfogalmazása szerint Kulcsárral és Kilényivel határozták el, hogy viszonylag gyorsan összeállítják az ún. Előkonceptiót annak érdekében, hogy 1987–1988-ban egyes intézmények átalakítására sor kerüljön. Arra alapoztak, hogy a tudományos műhelyekben már számottevő anyag és eredmény állt rendelkezésre. Ezeket az eredményeket felhasználva, ezekre alapozva állították össze azt a szintézist, ami lényegében az ún. Előkonceptió volt.

¹⁰² *Bevezetés az APB 1–6. témák zárójelentéséhez* (1989.06.30.) MNL OL M–KS 288. f. 54/ 1. ő. e.

¹⁰³ Kilényi Géza (1936–2016): jogtudós, ügyész, egyetemi tanár. 1973-tól 1985-ig az Államigazgatási Szervezési Intézet tudományos igazgató-helyettese, 1981-től az MTA Államtudományi Kutatások Programirodájának igazgatója, 1984-től 1989-ig, az Alkotmányjogi Tanács tagja. 1988–1989 között igazságügyminiszter-helyettes, 1989-től az Alkotmánybíróság alapító tagja.

¹⁰⁴ Kulcsár Kálmán (1928–2010): jogtudós. 1969-től az MTA Szociológiai Kutatóintézetének igazgatója, 1970-től egyetemi tanár, 1983–1986-ig MTA főtitkár-helyettese, 1983–1989 között a Magyar Szociológiai Társaság, 1987–1989 között az Erdei Ferenc Társaság elnöke, 1988-tól Grósz Károly kormányában majd, Németh Miklós kormányában igazságügyminiszter. 1989–1990-ben a Hazafias Népfront utolsó elnöke, köztársasági elnökjelöltje.

¹⁰⁵ „*Antal László, Ádám Antal, Bihari Mihály, Ficzere Lajos, Forgács Imre, Gombár Csaba, Györfi István, Halász József, Hetényi István, Holló András, Hoós János, Jutasi György, Kocsis Károly, Lőrincz Lajos, Madarász Tibor, Mónus Lajos, Müller György, Pokol Béla, Schmidt Péter, Schuster Endre, Szamel Lajos, Szoboszlai György, Takács Albert, Tamás András, Verebélyi Imre és Zsuffa István munkáinak felhasználásával*” – áll az Előkonceptió belső lapján. MNL OL XIX–A–2–ar 12. d. (1/10-30/Ra) MT Titkárság

¹⁰⁶ Kilényi Géza – Kulcsár Kálmán – Sárközy Tamás: *Javaslat az államszervezetnek a gazdasági reformmal összefüggésben való átalakítására, különös tekintettel a kormányzati irányításra (Előkonceptió) Vitaanyag* 3. (1/10-30/Ra.) MNL OL XIX–A–2–ar 12. d. MT Titkárság

Az anyag alapelveit Sárközy a maga, Kilényi és Kulcsár eredményének tekinti. Munkájuk tematikus megosztása a következőképpen alakult. A *párt és az állam kapcsolataira* vonatkozó rész Kulcsár, az *alkotmánnyal és az Országgyűléssel* foglalkozó Kulcsár és Kilényi, az *igazságszolgáltatásról* szóló Kulcsár, a *kormányzati szervezetrendszer és érdekképviselések* Sárközy munkája volt.

Az Előkoncepció Sárközy értékelése szerint – mint ahogy arról már az értekezés bevezetőjében is említést tettünk – kevésbé vált ismertté, a politikatörténeti percepcióban lényegében ismeretlen. „*Nem került úgy publikálásra, mint a Fordulat és reform, a sajtóban később is elhallgatták, bár elfogult véleményem szerint legalább olyan jelentőségű volt, mint a közgazdász kollégák anyaga, főleg azért, mert Grósz Károly kormánya lényegében ennek alapján tevékenykedett, és az 1988–89-es törvényalkotás – egészen a kerekasztal-megállapodásig – ezen kötet elvi alapjain nyugodott.*” – értékelte könyvében Sárközy Tamás munkájuk mibenlétét, jelentőségét és sorsát.¹⁰⁷

Figyelemfelkeltő az anyag bevezetőjében a '86-os PB-határozat értelmezésére vonatkozó megfogalmazás: „*(...) kétféleképpen is lehet értelmezni. Egyfelől a sok másodlagos részfeladat, vagy technikai problémák szerepeltetése azt a látszatot kelti, **mintha csak** [kiemelés: R.A.L.] adminisztratív értelemben vett racionalizálásról, költségvetési kiadás és létszámcsökkentésről volna szó az állami költségvetési hiányának csökkentése jegyében. Másfelől viszont a Politikai Bizottság határozatának főleg a kormányzati irányítással összefüggő részei az államszervezet átfogó modernizálásának lehetőségét [aláhúzás az eredeti dokumentumban – R.A.L.] vetik fel. A politikai határozat végrehajtására készült intézkedési terv egyértelműen leszögezi, hogy a második értelmezés állítandó az előtérbe: a Politikai Bizottság határozatában megállapított három év alatt, azaz 1989. végéig átfogó tartalmi korszerűsítésnek kell megindulnia az államszervezetben [aláhúzás az eredeti dokumentumban – R.A.L.], csökkentve az [addig – R.A.L.] fennálló lemaradást. (...) Feltétlenül szükségesnek tartjuk az államszervezet korszerűsítésére irányuló átfogó koncepció »csomagtervként« való kidolgozását és politikai elfogadtatását. [aláhúzás az eredeti dokumentumban – R.A.L.] (...) A végcélnak azonban világosnak kell lennie, és a részintézkedések nem állhatnak a stratégiai elgondolással ellentétben.”¹⁰⁸*

¹⁰⁷ Sárközy i. m. 2012, 136.

¹⁰⁸ Kilényi Géza – Kulcsár Kálmán – Sárközy Tamás: *Javaslat az államszervezetnek a gazdasági reformmal összefüggésben való átalakítására, különös tekintettel a kormányzati irányításra (Előkoncepció) Vitaanyag (1/10-30/Ra.)* 3. MNL OL XIX–A–2–ar 12. d. MT Titkárság

Az összeállítás szerzői kihangsúlyozottan említést tettek azokról – a javaslatukkal szembenálló – véleményekről, amelyek főként „meghatározó területekkel” (a párt) kapcsolatos „információhiány” miatt nem tartják lehetségesnek még az egész államszervezetre vonatkozó átfogó fejlesztési terv elkészítését.¹⁰⁹

A nem termelő területek korszerűsítésének programja azonban valóban az államszervezet egészére vonatkozóan – a pártállami berendezkedést alapul véve – a pártra (MSZMP-re) és a hozzá kapcsolódó (vagy szokás alapján hozzá sorolt) szervezetekre, így a SZOT-ra, a HNF-re, a KISZ-re is kiterjedt többek között, hatályában mindenképpen. Ugyanakkor megállapítható, hogy ezt a területet a vezetés csak formailag és mindössze a kezdeti lépésekig kezelte a koncepcionális munka részeként. Lényegében kiszervezték az átfogó munkálatok felügyeletére létrehozott szerv alól a párthoz rendelve. Ezt az is jelzi, hogy a koncepció részeként készülő Petrovski István-féle előkészületeket és a HNF-ről készült dokumentációt nem bocsájtották a Programiroda rendelkezésére, ehelyett „felsőbb pártszerveknek” terjesztették be az anyagokat, javaslatokat. A korszerűsítési programban csak egy témát jelöl a kérdéses terület. Ez a megközelítés eleve nagyfokú aránytalanság volt, hiszen a pártállam gyakorlatában az MSZMP-nek a további nyolc területtel tényszerű, szerves kapcsolódásai álltak fenn.

Valószínű, hogy a pártra és csatolt területeire vonatkozó előkészületek más formában, elkülönülten *A párt vezető szerepe* címmel, illetve megnevezés alatt érhetők tetten a politikai döntéshozatalban. A legfelsőbb politikai vezetés szintetizálhatta az egészet, hiszen számára az állami területekre vonatkozó előkészületek és anyagok is rendelkezésre álltak.

Megerősíti a feltételezést Sárközy Tamás: „*A PB-határozat kilenc témacsoportban rendelt felülvizsgálati munkát, a témafelelősök magas rangú állami vezetők, általában maga a miniszterelnök, illetve a miniszterelnök-helyettesek voltak. Egy témát, a párt és a tömegszervezetek problémakörét benn tartották a pártközpontban* [kiemelés: R.A.L.], a többi állami szintre került.”¹¹⁰

Az Előkoncepció összeállítói csak úgy értékelhették a helyzetet, ahogy az számukra a rendelkezésükre álló információk alapján tűnhetett (a '87 júliusi KB-ülés előtt tartanak a folyamatok: még Lázár a kormányfő, Grósz budapesti első titkár, Kádár főtitkár, a PB a '88-as pártértekezlet előtti összetétel). Ezek alapján a körülmények és tapasztalatok alapján Sárközy, Kilényi és Kulcsár úgy gondolhatta, hogy a legfelsőbb pártvezetés, illetve szervek és az állami

¹⁰⁹ Kilényi Géza – Kulcsár Kálmán – Sárközy Tamás: *Javaslat az államszervezetnek a gazdasági reformmal összefüggésben való átalakítására, különös tekintettel a kormányzati irányításra (Előkoncepció) Vitaanyag (1/10-30/Ra.) MNL OL XIX-A-2-ar 12. d. MT Titkárság*

¹¹⁰ Sárközy *i. m.* 2012, 134.

irányítás kapcsolatára vonatkozóan, leginkább a döntéshozatal tárgyában nem történtek meg az empirikus vizsgálatok. Az 1-es témacsoport egyéb tevékenységét és munkáit az államszervezet, a politikai intézményrendszer vonatkozásában túlságosan általánosnak és nem kellően kidolgozottak értékelték. „Ugyanakkor azonban a pártirányítás és a pártszervezet körében alapos vizsgálatok folytak az elmúlt években, amelyek 1987 végére feltehetően befejeződnek.”¹¹¹ fogalmaztak.

A pártirányítás mind közvetlen mind közvetett gyakorlata elsősorban az MSZMP KB szerveit és szervezeteit, működésüket és gyakorlatukat érintő kérdés, természetesen beleértve az ellenőrzési és felügyeleti funkciókat. Ezen a ponton szükséges előre bocsájtani, hogy Grósz Károly később bekövetkező helyzete – vagyis, hogy kormányfő-főtitkár lesz – mindezen előkészületek és a program szempontjából nagyon fontos lesz, mivel ezáltal az állami és a pártvonal átalakításának egyszemélyi irányítójává válhatott. Igazán azonban kormányfőként történő leköszönését követően mutatkozik majd meg, válik láthatóvá e közbülső szakasz előkészületeinek jelentősége.

Az intézkedési terv értelmében a '87-ben elvégzett vizsgálatok értékelésére és feldolgozására 1988 első felét tűzték ki –az akkor már körvonalazott országos pártértekezlet idejére –, azzal a szándékkal, hogy: „E munkák alapján 1988. nyarán elkészülhetne egy átfogó koncepció a kormányzati irányítás és a központi államigazgatás egészére nézve. (...) Így **1988 második felében átfogó stratégiai koncepció felől lehetne politikai döntéseket hozni** [kiemelés: R.A.L.] és 1989. végéig, tehát a Politikai Bizottság határozatában megjelölt határidőre a kormányzati irányítás struktúrájában a rövidtávon megvalósítható szervezeti változások már végrehajtásra kerülhetnek, és így a pártkongresszus, illetve az új Országgyűlés létrehozása, az új ötéves terv beindítása már egy más típusú államszervezettel számolhatna.”¹¹² A javaslat kitért a pártirányítással és a gazdaságpolitikai megújulási programmal való összehangoltság kritériumára, ami szükségessé tette a kormányzati irányítást lényegében meghatározó pártirányítással kapcsolatos alapvető döntések meghozatalát még 1987-ben, hogy a gazdasági stabilizációs szakaszban (Grósz Károly miniszterelnöki időszaka) ideje alatt megteremthetők legyenek a gazdasági ki-

¹¹¹ Kilényi Géza – Kulcsár Kálmán – Sárközy Tamás: *Javaslat az államszervezetnek a gazdasági reformmal összefüggésben való átalakítására, különös tekintettel a kormányzati irányításra (Előkonceptió) Vitaanyag* (1/10-30/Ra.) 5–6. MNL OL XIX–A–2–ar 12. d. MT Titkárság

¹¹² U.o. 7.

bontakozás szakaszára (Németh Miklós miniszterelnöki időszaka) a szükséges politikai és államszervezeti keretek.¹¹³ Mindezen folyamatok vonalvezetéséhez tartották fontosnak az Előkoncepciót, ami tehát mindezen folyamatokhoz szükséges döntések és intézkedések kivitelezéséhez rendelkezésre állhatott.

A pártállammal foglalkozó szakirodalomban, a kurrens felfogásban is ritka az a definíció, ami az Előkoncepcióban megfogalmazást nyert, mint *kormányzati irányítás*: „*Legtágabb értelemben a párt vezető szerveinek, az Országgyűlésnek, az Elnöki Tanácsnak és a Minisztertanácsnak az államélet szempontjából stratégiainak tekintendő működését értjük.*”¹¹⁴ A pártállami hatalomgyakorlás, a pártállami hatalom ismeretelméleti szempontból lényeges és nagyon világos megfogalmazása ráébreszthet bennünket arra, hogy a rendszerváltást megelőző rendszert, annak mozgásait e szerint, vagyis, elősorban mint *kormányzati irányítást*, és a fenti tartalommal szükséges tanulmányoznunk, elemeznünk. Az anyag világosan kifejtette, hogy: „*(...) meg kell szüntetni a funkciók, döntési hatáskörök felelősséget gátló összeolvadását.*”¹¹⁵ Megfogalmazták továbbá, hogy fentiek tükrében a Minisztertanácsot bizonyos körülmények figyelembevétele nélkül nem lehet vizsgálni, az egyik legfontosabb összefüggésként a Minisztertanács pártirányításának kérdését határozták meg: „*Ez nem kiagyalt elméleti álprobléma*” – olvasható. Az érvelésben hivatkozási alapként beszámoltak a téma kapcsán miniszterekkel készült interjúkról, amelyek mindegyike egyértelműen bizonyította a jelenség alapvető fontosságát. „*Természetesen a pártirányítás átfogó átalakításával a Központi Bizottság által létrehozott különböző bizottságok foglalkoznak, és az e tárgyban készülő jelentés az év végére a Politikai Bizottság, illetve a Központi Bizottság elé kerül.*”¹¹⁶

A másik fontos összefüggés a Minisztertanács és a népképviselőiként meghatározható szervekkel, vagyis elősorban az Országgyűléssel és a NET-tel való viszony volt, az addigiaktól jelentősen eltérő gyakorlat kimunkálásának szükségessége fogalmazódott meg. Ennek legfontosabb lépéseként a Minisztertanács kettős kötöttségének kialakítását jelölték meg. Mivel a pártállami működésben a Minisztertanács és az Országgyűlés lényegében kizárólagosan és elkülönülten a pártvezetés (PB, KB) alárendeltségében működött, ezért a javaslatot az Országgyűlés működésének alapvető, lényegi megváltoztatásaként értékelhetjük.

¹¹³ Kilényi Géza – Kulcsár Kálmán – Sárközy Tamás: *Javaslat az államszervezetnek a gazdasági reformmal összefüggésben való átalakítására, különös tekintettel a kormányzati irányításra (Előkoncepció) Vitaanyag (1/10-30/Ra.) 7. MNL OL XIX-A-2-ar 12. d. MT Titkárság*

¹¹⁴ U.o.

¹¹⁵ U.o.

¹¹⁶ U.o.

A kormányzati irányítás, mint állami tevékenység, a közhatalmat ténylegesen gyakorló állampárt beleértelmezése nélkül módszertanilag helytelen. Az állam és az egypárt „egységében” valósul meg a pártállam, így elvonatkoztatva beszélhetünk „kormányzásról” és „kormányzó hatalomról”. Az állampárti mivoltot az MSZMP vezetése a későbbiekben retorikában is kezdi levetkőzni, és magáról, mint „kormányzópártról” beszélni, ezt a jelleget felerősíteni a többpártrendszer távlatában. 1987 tavaszán az anyag összeállítói a külügy, a védelem és a belbiztonság feladatai kormányzati irányításának rendjén – vagyis az akkori adott kereteken – nem tartották alapvetően fontosnak lényeges változtatásokat eszközölni: „(...) *hacsak alapvetően meg nem változnak a világpolitikai viszonyok vagy a belpolitikai körülmények (...)*.”¹¹⁷ A külügy, a védelem és a belbiztonság kérdését az MSZMP – a nem várt, előre nem látható világpolitikai és belpolitikai változásoktól függetlenül – lehetőségei határáig, talán azon túl is igyekezett kézben tartani.

1987-ben tehát, hivatkozva és építve a legalapvetőbb állami feladatok, funkciók megváltoztatását fejtegető politológiai és közgazdasági munkákra megfogalmazódott: „*eljött az ideje egy új típusú államszervezet vázolásának.*”¹¹⁸

Az anyag a *politikai intézményrendszer korszerűsítését* illetően említést tett az értekezés bevezetőjében is érintett szegedi elméleti-ideológiai konferenciáról,¹¹⁹ – Kulcsár Kálmán a fő előadók között szerepelt – ahol értékelésük szerint három egymástól eltérő felfogás került felszínre:

- 1) A politikai intézményrendszer reformjára nincs szükség;
- 2) A gazdasági reform miatt változások szükségesek a politikai intézményrendszerben;
- 3) A politikai intézményrendszer átfogó progresszív változtatásának igénye.

Kilényi, Kulcsár és Sárközy szerint a harmadik álláspont volt helyes. Indoklásuk szerint a politikai mechanizmus összefüggő egész jellege miatt egyes alrendszerek különálló fejlesztése a kölcsönhatások miatt nem volt lehetséges. A rendszertani állásponton túl legalább annyira helytálló volt előrejelzésük a társadalmi rendszerben jelentkező körülmények kezelhetőségének kérdéséről: „*A soron következő évek gazdasági feladatainak végrehajtása ugyanis mindenképpen ki fog váltani jelentős társadalmi feszültségeket, mert a magyar gazdaság szerkezetének átalakítása másként nem képzelhető el. Állami és társadalmi szervezeteinknek fel kell készülnie*

¹¹⁷ Kilényi Géza – Kulcsár Kálmán – Sárközy Tamás: *Javaslat az államszervezetnek a gazdasági reformmal összefüggésben való átalakítására, különös tekintettel a kormányzati irányításra (Előkonceptió) Vitaanyag (1/10-30/Ra.)* 12. MNL OL XIX–A–2–ar 12. d. MT Titkárság

¹¹⁸ U.o.

¹¹⁹ A szocializmus fejlődésének időszerű kérdései hazánkban. Országos elméleti tanácskozás Szeged, 1987. február 19–21.

e feszültségek kezelésére és levezetésére. Mindez szükségessé teszi olyan hosszú időn át szőnyeg alá söpört problémák vizsgálatát, mint pl. a sztrájkjog, a gyülekezési szabadság és az egyesülési jog elhatárolása az illegális szervezkedéstől, az állampolgárok alkotmányos jogai, azok keretei és garanciái.”¹²⁰

1987. július 10-én az MSZMP KB ülését követően Magyarországra látogatott Jegor Ligacsov, az SZKP KB titkára, a politikai bizottsága tagja. Találkozott Kádár Jánossal és Lázár Györggyel. A köztük folytatott megbeszélés keretében tájékoztatták egymást az MSZMP júliusi és az SZKP júniusi központi bizottsági üléseiről. Sajtóközleményben megjelentették, hogy a két párt kölcsönösen támogatja egymást a folyamatban lévő ügyekben, *„a szocialista társadalom fejlesztésére, a gazdasági fejlődés meggyorsítására irányuló tevékenységben.*” Lázár György külön is egyeztetett Ligacsovval. Mindkét találkozón jelen volt Borisz Sztukalin, a Szovjetunió magyarországi nagykövete.¹²¹

Gorbacsov politikája lényegében feloldotta azt a több évtizedes szovjet alapállást, amin Kádár János – akár a legapróbb rezdülésekből való – politikai konzekvenciák megfejtésének képességét fejlesztette tökélyre, és amihez képest hatalomra kerülését követően a *reform*, mint olyan, egy több évtizedes, szaggatott és ritmustalan, állandóan ható, de nehezen érvényesülő elem volt politikájában. A korábban már hivatkozott interjúban kifejtette, hogy a pártban már 1957-ben is szó esett a reformról, akkor sem csak a gazdaság, hanem a politikai irányítás rendszerét illetően. Mint fogalmazott: *„Már akkor se helyeselte mindenki, hogy a párt vezető testületei határozatokkal irányítsák az állami és a gazdasági életet.*”¹²² Ezen kívül ugyanebben a beszélgetésben erősítette meg azt a felvetést, meglátást is, hogy a reformgondolat – amit majd az 1988-as pártértekezlet fogalmazott meg – egy már az ötvenes évek végén megjelenő politikai irányból fakadt, ami hazai körülmények között a párton belüli ellenálláson, majd a nemzetközi körülmények alakulásán ’68-at megelőzően megtört, értve ezalatt a Hruscsovot követő szovjet éra erős fenntartásait.¹²³

Az Előkoncepció a gorbacsovi szemléletmódot és politikát a kedvező körülmények között vette számba, lényegében megértve és elfogadva a korábbi kádári politika álláspontját: *„Ha talán politikai okokból indokolt volt a 60-as, 70-es években a gazdasági reformmal kezdeni és a politikai reformot a gazdasági reform végrehajtása után tervezni, ez az állapot most már nem*

¹²⁰ Kilényi Géza – Kulcsár Kálmán – Sárközy Tamás: *Javaslat az államszervezetnek a gazdasági reformmal összefüggésben való átalakítására, különös tekintettel a kormányzati irányításra (Előkoncepció) Vitaanyag (1/10-30/Ra.) MNL OL XIX-A-2-ar 12. d. MT Titkárság*

¹²¹ *Népszabadság* (45. évf. 162. sz.) 1987.07.11.

¹²² Kádár János – végakarát *i. m.* [é.n.], 251.

¹²³ *U.o.* 251–252.

*tartható fenn. A szovjet fejlemények is egyértelműen aláhúzzák, hogy jelenleg tisztán politikai-ideológiai szempontból is nagyobb a lehetőség gazdasági reformunkat kiegészítő, annak valódi kibontakozását biztosító politikai-államszervezeti reform végrehajtására.”*¹²⁴

I.4. Kormányzati korszerűsítés

A Minisztertanács 1987. július 16-i ülésén megtárgyalta az MSZMP KB 1987. július 2-i, a gazdasági társadalmi kibontakozás programjáról szóló állásfoglalásából adódó feladatokat. Elfogadták a kormányzati munkaprogram előzetes tervezetét azzal, hogy azt a szükséges egyeztetéseket követően szeptemberben terjesztik az Országgyűlés elé. A legfontosabb intézkedések közé tartozott a *jogalkotásról szóló törvényjavaslat* tervezete, és akkor még a NET elé terjesztendő *egyres polgári jogi szabályok módosításáról szóló törvényerejű rendelet* tervezete.¹²⁵

1987. július 18-án, Grósz Károly a szovjet kormány meghívására baráti munkalátogatásra Moszkvába utazott. A Mihail Gorbacsovval folytatott megbeszélésen véleményt cseréltek az MSZMP és az SZKP időszerű feladatairól. A Szovjetunióban folyó átalakításról szólva Mihail Gorbacsov hangsúlyozta, hogy az SZKP KB júniusi ülése határozatainak elvi jelentőségük van a gazdasági, politikai és szociális átalakítás meggyorsítása, a szovjet társadalom demokratikus alapjainak megszilárdítása, valamint a demokratikus kezdeményezéseknek a szovjet társadalomban való átfogó elmélyítése szempontjából. Megfogalmazása szerint az SZKP akkor már rendelkezett az átalakítás átfogó koncepciójával, mélyebben értette a folyamatok dialektikáját és törvényszerűségeit, s mindezek alapján kezdték kibontakoztatni a gazdaság területén a radikális reformot. Gorbacsov kifejtette, hogy az SZKP figyelmesen tanulmányozza a baráti országok tapasztalatait, hogy felhasználjon minden olyan megoldást, amely elősegíti a szovjet népgazdaság minőségileg új szintre kerülését.¹²⁶

„Gorbacsov elvtárs hangsúlyozta, hogy az átalakítást tapasztalataik szerint a kádereken, a vezetőkön kell kezdeni. Értik, hogy az újhoz nem mindenki tud alkalmazkodni, arra törekednek, hogy ezek az elvtársak tisztességgel nyugdíjba mehessenek, és ez a jövőben normális jelenség. Aki nem képes az átalakulásra, vagy nem akarja, azt emberi módon, de határozottan félre kell

¹²⁴ Kilényi Géza – Kulcsár Kálmán – Sárközy Tamás: *Javaslat az államszervezetnek a gazdasági reformmal összefüggésben való átalakítására, különös tekintettel a kormányzati irányításra (Előkoncepció) Vitaanyag* (1/10-30/Ra.) 16. MNL OL XIX-A-2-ar 12. d. MT Titkárság

¹²⁵ *Népszabadság* (45. évf. 167. sz.) 1987.07.17.

¹²⁶ *Jelentés az MSZMP Politikai Bizottságának Grósz Károly 1987. július 17–18-i moszkvai látogatásáról* Közli: *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból 1985–1991.* Szerk. Baráth Magdolna, Rainer M. János, 1956-os Intézet, Budapest, 2000. 111-119.

*állítani.*¹²⁷ Hangsúlyozta lépéseiket a politika és ideológia feltételeinek alakításában, ami nélkül a gazdaságban nem lehet előre haladni.

Sárközy Tamás 1987 júliusának végén készült feljegyzésében öt témát bocsájtott Grósz Károly rendelkezésére – beszédszerűen kidolgozva: (1) A kormányzati irányítással kapcsolatos fő célkitűzések, (2) A Minisztertanács és az Országgyűlés kapcsolata, (3) A kormány kapcsolata a társadalmi szervezetekkel-érdekképviselőkkel, (4) A Minisztertanács hivatali szervei, (5) A központi államigazgatási szervezetben végrehajtandó változások.¹²⁸

Az anyag érvelése arra alapozott, hogy az államszervezet és a kormányzati irányítás nem felelt meg társadalmi-gazdasági körülményeknek. Ezért olyan stratégiai elképzelés szükségességét fogalmazta meg, *„amely nagyobb távlatokban meghatározza a párt és az állam kormányzati funkcióinak átalakítását. Erre a jövő tavaszi pártértekezlet módot ad. Ugyanakkor a Minisztertanács már 1987–1988-ban konkrét intézkedéseket kíván tenni – mégpedig a korábban már kidolgozott elvi alapokon (...)*¹²⁹ A fejlesztések alapelveiként a következők fogalmazódtak meg: 1) Világosan és határozottan különüljön el a párt vezető szervei és a kormány feladatköre, váljon egyértelművé a kormány hatásköre és felelőssége az állami munka irányításában. 2) Az Országgyűlés és a társadalmi szervezetek, érdekképviselők politikai szerepének növelése jegyében a kormányzati irányítás demokratikus elemei, nyitottságának biztosítása, a központi államigazgatás társadalmi kontrolljának tényleges lehetőségei teremődjenek meg.

Grósz Károly nem sokkal később lényegében „egyszerre”, vagyis egyidőben kezdetben a rendszer gazdasági és politikai reformkísérletébe, pontosabban egy olyan reform kísérletébe, amiben nem egymástól eltérő időben szerepelt annak gazdasági és politikai összetevője. Ez a törekvés végül a *szocialista demokrácia*, a pártállam időszakának leáldozása és a *demokratikus szocializmus piacgazdálkodó jogállamába* való átalakulás kudarca lett végül – kommunista nézőpontból.

Az Országgyűlés 1987. szeptember 16-án kezdődő őszi ülészsaka Grósz Károly miniszterelnöki tevékenységének hivatalos nyitánya. Habár rá éppúgy igaz a megállapítás, hogy kezdetben még csak „miniszterelnök a Lázár-kormányban”, mint ahogy öt követően Németh Miklós lesz „miniszterelnök a Grósz-kormányban”, szereplése és alkata mégis egyfajta korszakhatárt jelentett.

¹²⁷ Gorbacsov tárgyalásai magyar... i. m. 2000, 111.

¹²⁸ Sárközy Tamás: *Feljegyzés Grósz Károly részére* (1987.07.27.) (1/10-29/Ra. - 11-XXI/25/1987.) MNL OL XIX-A-2-ar MT Titkárság 12. d.

¹²⁹ U.o.

A korábban kőbe vésett politikai-ideológia szabályok felülírásával volt egyenlő fellépése, legalábbis a gazdaság kérdésével kapcsolatban. Expozójában a kormány munkaprogramjának ismertetésekor a következőképpen fogalmazott: „*Nincs okunk arra, hogy egy rosszul értelmezett ideológiai stabilitás jegyében ne lépjünk olyan gyakorlati ügyekben, amelyek ellen csak az szól, hogy eddig még nem alkalmaztuk. Megújulásra képes és megújuló szocialista társadalmunknak a változó világ minden, a társadalmi haladást szolgáló jelenségét be kell tudni építeni a maga rendjébe.*”¹³⁰ Grósz természetesen beszélt az MSZMP KB júliusi ülésének állásfoglalásáról, a gazdasági és társadalmi kibontakozás programjáról, a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztéséről, amely előirányozta a népgazdaság stabilizálását, egyensúlyának helyreállítását, a gazdasági szerkezet átalakítását. A reformok alappillérei között már ekkor megemlítette: „*s végül szándékunk a kormányzati irányítás, a tervezés módszereinek olyan továbbfejlesztése, amely az új körülmények között is eredményesebben képes a folyamatokat az osztársadalmi érdek, a gazdasági célok szerint befolyásolni, ami nem kisebb feladat, mint a piaci viszonyok érvényre juttatása.*”¹³¹

Grósz lényegében magáévá tette az Előkoncepciót, az új gazdasági alapvetéseket politikai-kormányzati intézkedésekkel kívánta ötvözni. Az alapzat: vegyes gazdaság, magántulajdon elismerése, külföldi tőke magyarországi működésének lehetővé tétele.¹³²

Másfél éves kormányzati tevékenységének az egyik legfontosabb célkitűzése volt a kormány országgyűlési tevékenységének áthangolása, érdemivé tétele. Ez az Országgyűlés Hivatalának vezetése részéről kezdetben ellenállást váltott ki, a körvonalazódó újabb munkastílus meghonosításában Sarlós István nem volt partner. Ebben a helyzetben hozta létre Grósz a Minisztertanács kormányhivatali apparátusa szervezeti kereteiben az *MT Parlamenti Titkárságát*.¹³³

Sarlós Istvánnak, az Országgyűlés elnökének 1987. október 7-én írott levelében – hivatkozva az Országgyűlésben tett bejelentésére – tájékoztatást adott arról, hogy a Minisztertanács Országgyűléssel való kapcsolattartásának fejlesztése érdekében Parlamenti Titkárságot létesít. A szerv 1987. október 15-vel kezdte meg működését. Grósz parlamenti titkárnak miniszterhelyettesi besorolásban Sárközy Tamás egyetemi tanárt nevezte ki.¹³⁴

¹³⁰ *Országgyűlés napló, 1985. II. kötet.* (1987.09.16.) 1219. Lásd: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1985_02/?pg=7&layout=s (utolsó letöltés: 2020.12.02.)

¹³¹ U.o. 1221

¹³² Sárközy *i. m.* 2012, 139.

¹³³ U.o. 141.

¹³⁴ Grósz Károly, *a Minisztertanács elnöke levele Sarlós Istvánhoz, az Országgyűlés elnökéhez, a Minisztertanács Parlamenti Titkársága létesítésének tárgyában* (1987.10.07.) (1/140/Ra – 65-XXI/2/87.) MNL OL XIX–A–2–ar 11.d. MT Titkárság

Sárközy nem sokkal később írott feljegyzéséből kiderül, hogy a Parlamenti Titkárság felállítása negatív érzéseket váltott ki és ezáltal kedvezőtlen reakciókhoz vezetett az Országgyűlés apparátusa részéről. Sárközy szerint az ellenérzések presztízs szempontokon és félreértéseken alapultak. Megállapította azonban, hogy „(...) az Országgyűlés szerveivel való szoros együttműködés nélkül a Parlamenti Titkárság feladatait nem tudja betölteni.”¹³⁵ Beszámolt arról, hogy működésük iránt nagy volt a sajtó érdeklődése, valamint, hogy Sarlós Istvánt, az Országgyűlés elnökét biztosította arról, hogy nem kívánja az Országgyűlés Irodájának hatáskörét megsérteni „beékelődni az Országgyűlés és a minisztériumok közé (...)”.¹³⁶

Sárközy az Országgyűlés bizottságainak ülésein részt vett, mint állandó meghívott. „A bizalmatlanság elosztatása érdekében úgy kívánok eljárni, hogy ebben az évben főleg felkészüléssel, tájékozódással foglalkozunk. Ezt a Minisztertanácsban végrehajtandó személyi és szervezeti változások is indokolják. Év végéig azonban Grósz elvtárs elé szeretném terjeszteni a kormány parlamenti tevékenységének új elveiről szóló dokumentumot, amely alapját képezné az elkövetkezendő két évben végzendő intenzívebb munkának.”¹³⁷ – olvasható a tájékoztatásban.

Grósz Károly egy szűkebb munkatársi körrel hivatalba lépését követően azonnal neki látott az átalakításoknak: gazdasági stabilizációs program, a kormányzati irányítás minisztertanácsot és parlamentet érintő ügyei. A rendszerváltást követően is jó véleménnyel volt Marjai Józsefről (nemzetközi gazdasági kapcsolatok), Medgyessy Péterről és környezetéről – Antal Lászlóról, Kunos Péterről – és általában a gazdasági kabinetéről. Németh Miklós ekkor gazdaságpolitikai KB-titkár, róla Grósz a következőt nyilatkozta: „Szakmai kérdésekben ő volt az egyik fő támaszom. Mindig készségesen rendelkezésemre állt. Szinte minden este találkoztunk – átjött vagy én mentem át –, és megbeszéltük, hogy mondjuk milyen döntés lenne helyes a következő minisztertanácsi ülésen.”¹³⁸ Németh Miklós is beszámol arról, hogy Grósz az új kormányprogram kidolgozásában fiatal technokrata körre támaszkodva dolgozott: „Medgyessy Péter, Bartha Ferenc, Kemenes Ernő, Békesi László és mások. Engem ekkor KB-titkárként nem mindig, de időről-időre meghívtak.”¹³⁹ – idézte fel.

A kormányzati irányítás összetevői közül azonban magának a pártnak a kérdésköréről viszonylag kevés érdemi adattal rendelkezünk, kétségkívül pedig ez pártállam rendjében az alapvetően meghatározó terület. Grósznak – a Kádár és közte kialakuló kettős hatalmi térben – még

¹³⁵ Sárközy Tamás: *Feljegyzés Grósz Károlynak az MT Parlamenti Titkársága felállításával kapcsolatos tapasztalatokról, fejleményekről* (1987.11.02.) (1/152/Ra. – 65-XXI/3/87.) MNL OL XIX-A-2-ar 11. d. MT Titkárság

¹³⁶ U.o.

¹³⁷ U.o.

¹³⁸ Bokor i.m. 1995, 41.

¹³⁹ Oplatka i. m. 2014, 144–145.

nincs lehetősége érdemi lépésekre. A hatalom megőrzése mindeneknél előbbre való szempont volt, a politikai vonalvezetés stabilitása megőrzésének célja nem tette lehetővé többek között az ország bevallott és valódi adósságállománya közti különbség elismerését. Ehhez tartozik hozzá, hogy Grósz működése kezdetén – a nála bennfentesebb gazdasági szakértőktől és Németh Miklóstól eltérően – nem biztos, hogy reális képet tudott alkotni a válság tényleges súlyáról. Grósz egy ilyen lépés mögött saját maga, a kormány, de elsősorban a párt és a hatalom elvesztésének veszélye körvonalazódott. „*Nem lehet, ez tönkretesz bennünket*” – idézte fel Grósz reakcióját Németh Miklós azzal a felvetésével kapcsolatban, amit a tényleges helyzet – megfiatalított KB, PB általi – beismerésére, egyfajta tiszta lappal kezdetként javasolt. Közlése szerint ettől az értekezlettől fogva többet Grósz nem hívta tanácskozni.¹⁴⁰

Grósz Károly hivatali elődjétől, az akkor főtitkárhelyettes Lázár Györgytől személyes tájékoztatás céljából kapta meg 1987 októberében *A párt vezető szerepének érvényesülése társadalmunkban / A szocializmus politikai intézményrendszerének fejlesztése* tárgyú előterjesztés nyers változatát. Ez címe és tartalma alapján valószínűleg a nem termelő területek felülvizsgálata és korszerűsítése programjának keretében külön kezelt Petrovszki István-féle témacsoport munkálatainak egy anyaga lehetett. A téma gondozására kiküldött KB-munkabizottság tevékenységének felügyeletét Lázár György látta el.¹⁴¹ „*Az anyag, amely nagyjából az albizottságokban kidolgozott előtanulmányok összegzése, egy »szűrőn« már keresztül ment*” – írta Lázár. Az idézőjelbe tett szűrő alatt feltételezésünk szerint Kádár Jánost értette. A rövid levélből kiderül, hogy az anyagot összeállító munkabizottság október végi következő ülésén tervezték megvitatni azt, mielőtt a PB elé került volna. A párt kérdésével foglalkozó munkába így félhivatalosan bekapcsolták Grószot. Az szinte kizárt, hogy Lázár György Kádár engedélye vagy tudta nélkül megküldte volna informálisan a dokumentumot. „*A bizottsági vita után kidolgozandó előterjesztés tervezetét – véleményt kérve – meg fogom küldeni, de már most minden, a további munkára vonatkozó tanácsot szívesen fogadok (...)*” – zárta levelét Lázár György.¹⁴²

A párt szerepfelfogásával kapcsolatos munkát megelőzte a Minisztertanáccsal az Országgyűléssel kapcsolatos.

¹⁴⁰ Oplatka *i. m.* 2014, 145.

¹⁴¹ Egy Havasi Ferencsel készült interjúban arra a kérdésre, hogy milyen körülmények játszhattak közre Lázár György főtitkárhelyettesé, vagyis a Kádár után második emberré válásában, a következő választ adta: „*Ezt ki-mondottan az Aczélnak köszönhető, azért merek beszélni róla, mert ővele is beszélünk. Azt mondta, hogy olyan főtitkárhelyettes kell, aki nem csinál semmit, akkor /ő/ alkalmas lesz. A másik ugye, hogy a Lázár nem fog ártani, se őneki, se másnak, és amit az „Őreg” mond, azt biztos megcsinálja.*” Közli: *Puccs vagy összeomlás. 8 interjú a Kádár-korszakról volt MSZMP PB-tagokkal.* Szerk. Simon János, Antológia Kiadó, Lakitelek, RETÖRKI Könyvek, 2014. 145.

¹⁴² Lázár György (MSZMP KB főtitkár-helyettes): *Levél Grósz Károlynak, a Minisztertanács elnökének* (1987.10.09.) (00282/Eln.87.) MNL OL XIX–A–2–ar 10. d. MT Titkárság

Az 1985-ben megválasztott Országgyűlés első éveit Kukorelli István, annak működése alapján, az Országgyűlés „zártállami korszakának” nevezi. „Az első két és fél év zárásának pozitívumaként mindenképp szólni illik az országgyűlés 1987. december 16–17-i ülésnapjáról, amelyen a jogállamiság szempontjából fontos jogalkotásról szóló, 1987. évi XI. törvényt¹⁴³ alkotta meg az Országgyűlés.”¹⁴⁴ Ez a törvény, amit még Kádár főtitkárságának idején hoz a parlament, nagyon nagy jelentőséggel bírt.

A korábbi részekben már ismertetett Előkonceptió – ezt Sárközy Tamás szintén hivatkozott kötetében is megerősíti – elvileg lehetségesnek tartotta a szocialista többpártrendszert, adottságként azonban egy ideig még az egypártrendszerrel számolt.¹⁴⁵ Az egypártrendszerben kialakult országgyűlési munkát szükségesnek mutatkozott kimozdítani a korábbi gyakorlat kereteiből, mivel egyébként nem nyílt mód a parlamentáris jellegű kormányzás kialakítására. Ennek érdekében – gyakorlatilag a ciklus közepén – elkezdtek növelni az Országgyűlés önállóságát és törvényhozási szerepét úgy, hogy a korábban a rendeleti úton való jogszabályalkotással az Országgyűlést megkerülhetővé tevő Elnöki Tanács hatáskorét szűkítették. Emellett a célok – vagyis a már előkészületben lévő 1988-ra tervezett fokozott törvényalkotási munka – érdekében az Előkonceptió javasolta az Országgyűlés ügyrendjének jelentős módosítását, az ülésszámok növelését és az ülések tartalmának bővítését. Egy ilyen parlament és az állami szervek irányába gyakorolt operatív jogosítványait jelentősen csökkentő, önkorlátozó párt kettős kötöttségében fogalmazódott meg a kormány politikai szerepének (önállóságának) növelése. Mindehhez erősíteni kellett az összkormányzati tevékenységet, a miniszteri önállóságot és a növelni kellett a miniszterelnök önálló döntési jogkörét.¹⁴⁶

Raft Miklós Grósz Károlynak írott feljegyzésében javasolta, hogy a Minisztertanács 1987. december 21-i ülésén tegyen említést arról, hogy a Minisztertanács ülésének rendje megváltozik. Lényeges új vonás volt, hogy a Minisztertanács tagjai, valamint az állandó meghívottak külön csoportot alkottak, kifejezendő a kormány döntéseinek formálásában fennálló felelősségkülönbségeket. A másik változtatás az volt, hogy egymás mellé kerültek a szorosan kapcsolódó területeket irányító vezetők. A feljegyzés említést tett egy addigra elkészült háttéranyagról, ami lényegében már előzetes javaslat volt a Minisztertanács működésének, munkamódszerének fejlesztésére.¹⁴⁷

¹⁴³ 1987. évi. XI. tv. A jogalkotásról Lásd: *Magyar Közlöny* (1987.12.29.)

¹⁴⁴ *A rendszerváltozás államszervezeti kompromisszumai*. Szerk. Kukorelli István, Tóth Károly, RETÖRKI Könyvek 13., Antológia Kiadó, Lakitelek, 2016. 25.

¹⁴⁵ Sárközy *i. m.* 2012, 136.

¹⁴⁶ U.o. 137.

¹⁴⁷ Raft Miklós: *Feljegyzése Grósz Károly részére* (1987.12.18.) (1/170/Ra – 643-VIII/1987) MNL OL XIX–A–2–ar 11. d. MT Titkárság

A *Javaslat a Minisztertanács működésének, munkamódszerének fejlesztésére* című anyag¹⁴⁸ megállapította, hogy az MT működésének fennálló gyakorlatát és munkamódszereit a politikai intézményrendszerben több évtized alatt rögzült szerepe jellemezte. E működés meghatározó jellemzőiként és kritikájaként a következők fogalmazódtak meg: a politikai döntések végrehajtásának irányítása; a jogalkotás és magas szintű jogszabályok előkészítésének irányítása; a gazdasági kérdésekkel kapcsolatos tevékenység túlsúlya; kizárólagos írásbeliség a munkában. Ez utóbbira vonatkozóan megjegyezte az anyag, hogy bár egyfajta nagyobb biztonságot jelenthetett esetleges téves döntésekkel szemben, ugyanakkor nem tette lehetővé a kormány számára az intézkedések érdemi formálását, gyors reakciót a változó körülményekre. Az MT akkori működésének „legfőbb fogyatékoságait” gyűjtötték össze az anyagban, ezek közül a legfontosabb, hogy az MT gyakorlatilag nem vett részt politikai testületi döntések előkészítésében, csakis a politikai testületek döntéseinek állami végrehajtásával foglalkozott. *„Ez azt jelenti, hogy a miniszterek a saját, illetőleg a minisztériumi apparátus elképzeléseit az MSZMP KB apparátusának közreműködésével kidolgozzák egy-egy társadalmi jelenség megoldására, a párt valamely testületi szervével elfogadtatják és így a Minisztertanács csupán arra szorítkozhat, hogy a politikai döntést lényegében kidolgozó minisztert utasítja a saját maga által kialakított feladat állami végrehajtásának megvalósítására.”*¹⁴⁹ A probléma lényegét egyértelműbb megfogalmazásban abban jelölte meg, hogy a fenti gyakorlat nem felelt annak az elvnek, mely szerint a miniszterek tevékenysége az MT irányítása mellett zajlik. A gyakorlatban ez fordítva történt, a miniszterek közvetlenül irányították az MT-t a politikai döntéselőkészítésben – vezető pártfunkció, párttestületi tagság, párttisztviselés – betöltött előnyös helyzetük alapján.¹⁵⁰

Az MT, gazdasági kérdésekkel való túlzó leterheltsége miatt szinte alig foglalkozott fontos társadalompolitikai, legkevésbé belpolitikai vagy külpolitikai kérdésekkel. Mindezeket túl komoly akadályt jelentett az írásbeli munka túlsúlya jogszabály-tervezetek elbírálására irányulóan, amivel együtt már nem maradt lehetőség a többszemponú kötetlen konzultációra, vitára. *„A végrehajtást ellenőrző funkció a Minisztertanács működésében talán a leggyengébb láncszem. (...) A tapasztalatok azt mutatják, hogy az önértékelés általában megszeríti a valóságos helyzetet.”*¹⁵¹

Mindezen körülmények alapján az anyag a következő konkrét intézkedésekre tett javaslatot: az MT ülései álljanak két részből, szóbeli első részből, ami a meglévő szóbeli tájékoztatókon túl

¹⁴⁸ *Javaslat a Minisztertanács működésének, munkamódszerének fejlesztésére* (1/170/Ra.) MNL OL XIX–A–2–ar MT Titkárság 11. d.

¹⁴⁹ U.o.

¹⁵⁰ U.o. 2.

¹⁵¹ U.o. 1.

új elemeket épít be a munkába. Az MT tagjai adjanak röviden információkat az általuk fontosnak ítélt kérdésekről. Ennek keretében többek között váljon rendszeressé a tájékoztatás a belügyminisztertől belpolitikai kérdésekben, külügyminisztertől külpolitikai kérdésekről. Azoknak a kormánytagoknak, akiknek az irányítása alatt álló területen valamely kérdésben várhatóan politikai döntés előkészítésére kerül sor, kötelező legyen a tájékoztatás.

Ezekkel a beépítendő elemekkel tartotta az anyag megalapozhatóvá tenni a kérdések érdemi megvitatását, a politikai döntéselőkészítéshez szükséges feladatok kidolgozását, fontos szempontok meghatározását. A szóbeli rész jelentőségét a felmerülhető gyors elbírálását igénylő ügyek kezelésének okán tekintette indokoltnak.

A jogi keretek megteremtéséhez az MT ügyrendjének módosítását javasolta.¹⁵² A Minisztertanács 1987. december 31-i ülésén úgy foglalt állást, hogy 1988. februári első ülésén konzultációt fog folytatni a kormány *munkamódszerének és munkastílusának* megváltoztatásáról. A konzultáció előkészítésére a Minisztertanács Titkársága kapott felhatalmazást.

1987–1988 fordulóján a kormány összetételében bekövetkezett néhány személyi változás. Ez mint intézkedés, a korábbtól eltérő szemléletmód erősítésének szándékát is magában hordozta. A módosult összetételű Grósz-kormány¹⁵³ ellentmondásos karaktere Horváth István, aki Kamara Jánost követően lett a Grósz Károly, majd Németh Miklós kormányában is belügyminiszter. Horváth István hozzászólásai és megnyilatkozásai több esetben is meglepetést okoztak az elemző munka során, mivel politikai értelemben egy belügyminisztertől, volt adminisztratív KB-titkártól váratlan nyíltság és szokatlanul előremutató gondolkodásmód jellemezte.

¹⁵² *Javaslat a Minisztertanács működésének, munkamódszerének fejlesztésére* 5. (1/170/Ra.) MNL OL XIX-A-2-ar MT Titkárság 11. d

¹⁵³ A Grósz-kormány tagjai: Grósz Károly, a Minisztertanács elnöke; Marjai József, a Minisztertanács elnökhelyettese, kereskedelmi miniszter; dr. Medgyessy Péter, a Minisztertanács elnökhelyettese; Ballai László, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság elnöke; Berecz Frigyes, ipari miniszter; dr. Csehák Judit, szociális- és egészségügyi miniszter; dr. Horváth István belügyminiszter; dr. Hoós János, Országos Tervhivatal elnöke; Kárpáti Ferenc, honvédelmi miniszter; dr. Köpeczi Béla, művelődési miniszter; dr. Markója Imre, igazságügyminiszter; dr. Maróthy László, környezetvédelmi és vízgazdálkodási miniszter; Somogyi László, építésügyi és városfejlesztési miniszter; Urbán Lajos, közlekedési miniszter; Vánca Jenő, mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter; Várkonyi Péter külügyminiszter; dr. Villányi Miklós, pénzügyminiszter. A Minisztertanács üléseire állandó meghívottak: Bajnok Zsolt, a Magyar Hírlap főszerkesztője; dr. Bányász Rezső, kormányzóvivő; dr. Baranyai Tibor, a Szakszervezetek Országos Tanácsa Főtitkára; Deák Gábor, az Állami Ifjúsági és Sporthivatal elnöke; dr. Halmos Csaba, az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal elnöke; dr. Kiss Elemér, a Minisztertanács Titkársága vezetője; Nyitrai Ferencné dr., a Központi Statisztikai Hivatal elnöke; Stadinger István, a Fővárosi Tanács általános elnökhelyettese; dr. Sziujártó Károly, a legfőbb ügyész; dr. Szikszay Béla, az Országos Árhivatal elnöke; dr. Raft Miklós, a Minisztertanács Titkársága vezetője; dr. Tétényi Pál, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnöke; dr. Tímár Mátyás, a Magyar Nemzeti Bank elnöke.

A változások a hároméves kormányzati fejlesztési program témafelelősi megbízásait is érintették. Az 1986. október 7-én a *közvetlenül nem termelő területek korszerűsítésével kapcsolatos munkaprogramban* megjelölt témafelelősök személyi összetétele a következőképpen alakult:¹⁵⁴

1. témacsoport: Petrovszki István az MSZMP KB PTO osztályvezető (változatlan);
2. témacsoport: Grósz Károly, a MT elnöke;
3. témacsoport: Horváth István belügyminiszter;
4. témacsoport: Grósz Károly, mint a Honvédelmi Bizottság elnöke;
5. témacsoport: Csehák Judit, mint szociális- és egészségügyi miniszter;
6. témacsoport: Csehák Judit, mint a Tudománypolitikai Bizottság elnöke;
7. témacsoport: Köpeczi Béla művelődési miniszter;
8. témacsoport: Deák Gábor az Állami Ifjúsági- és Sporthivatal elnöke;
9. témacsoport: Grósz Károly, mint az MT elnöke.¹⁵⁵

A Kormányzati munka szervezeti korszerűsítésére irányuló intézkedések értékelése, illetve a szervezeti korszerűsítés második lépcsőjének előkészítése tárgyában Sárközy Tamás 1988 január közepén Grósz Károly kérésére feljegyzést készített. Ennek célja, mint azt a címe is elárulja a korszerűsítési program első szakaszának (1986–1987) értékelése és az azt követő, 1988-ban folytatandó második szakasz előkészítése volt. Az anyag az addigi folyamat sikerét 70 %-ra – nemzetközi összehasonlításban is – sikeresnek értékelte. A gazdasági irányítás korszerűsítésében komoly előrelépések valósultak meg. Jelentős szerepet tulajdonított a helyi közigazgatás irányításának, mint a Belügyminisztériumhoz csatolandó feladatkör tervével kapcsolatban: „*Kétségtelen, hogy ezáltal igen nagy lehetőség kínálkozik a Belügyminisztérium »civilisé« tételére. Azonban az is nyilvánvaló, hogy a balsiker kockázata ugyancsak nagy.*”

Az anyag kritikával illette azt a szándékot, hogy a Rádiót, a Televíziót és az MTI-t a miniszterelnök felügyelje: „*ezt is csak napi politikai szempontok indokolhatják*” – fogalmaz a feljegyzés.¹⁵⁶ A Minisztertanács Hivatalának kérdésével foglalkozó részt követően megfogalmazódott,

¹⁵⁴ Sárközy Tamás: *Feljegyzés Grósz Károlynak* (1988.01.06.) (11-XXI/2/88.) MNL OL XIX–A–2–ar 20. d. MT Titkárság

¹⁵⁵ *Emlékeztető* (d.n.) MNL OL XIX–A–2–ar 20. d. MT Titkárság

¹⁵⁶ Sárközy Tamás: *Feljegyzés Grósz Károlynak a kormányzati munka szervezeti korszerűsítésére irányuló eddigi intézkedések értékelése, illetve a szervezeti korszerűsítés második lépcsőjének előkészítése tárgyában* (1988.01.14.) (11-XXI/3/88.) MNL OL XIX–A–2–ar 20. d. MT Titkárság

hogy zavar tapasztalható a szakértői apparátusok felállítása kérdésében. Sárközy szerint „*a miniszterelnök mellett egységes tanácsadó testületre van szükség, amely kb., 10-15 tagú kiemelkedő közéleti személyiségből állna a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően.*”¹⁵⁷

Ilyen előzetes előkészületek és folyamatok után, már a pártértekezlet érzékelhető közelségében került sor a Minisztertanács 1988. február 11-i ülésére. A második napirend a *Konzultáció a Kormány munkamódszerének és munkastílusának megváltoztatásáról* címet viselte, előadója a kormányfő, Grósz Károly volt. Általános bevezetőjében megjegyzést tett a minisztériumok és a KB apparátusa közti viszonyra: „*A pártirányításnak ez a hagyományos mechanizmus túlérte önmagát. Olyan kapcsolati rendszerek alakulnak ki, amelyek magát a kormányt, már a döntés előtt kész helyzet elé állítják. Ez így sokáig nem tartható*” – fogalmazott.¹⁵⁸

Fontos körülményként említést kell tennünk arról, hogy Grósz február végén PB-ülés, március végén pedig KB-ülés elé akarta terjeszteni a tárgyalat dokumentumtervezetét. Ennek háttérében az ált, hogy bizonyos részeket országos pártértekezleten már meg kívánt jeleníteni.

A kormány konzultációja során Villányi Miklós (pénzügyminiszter) hozzászólásában megállapította, hogy a kormányzati munka alapvetéseinek újra rendezése összefügg a párt-kormány, a párt és államigazgatás viszonyával. „*A kérdés az, hogy milyen kérdésekben szükséges egy egypártrendszerben a pártban az alapvető érdekek eldöntése érdekében dönteni és milyen kérdésekben nem lehet dönteni. (...) A Parlament és a Kormány viszonyának újszerűsége. Ezt mindenki érzi. Itt egy lényeges újjá alakuló időszak van.*” – az Országgyűlés kormányzati munkára irányuló ellenőrző szerepének növekedéséről, mint kívánatos folyamatról beszélt. „*Önmagában véve a törvényalkotás az Elnöki Tanács hatásköréből a Parlamenthez ment át* – fogalmazott. Felhívta azonban törvénymódosítás eseteire a figyelmet, nevezetesen, hogy ilyenkor a gyakorlat a NET elé való gyors beterjesztés. A belpolitika és a külügy vonatkozásában leszögezte, hogy a politikai vonalvezetésnek a döntéshozatal testületi formájában kell erősödni: „*Ez is érinti a Kormány és a párt közötti feladat újra rendezését* – mondta.¹⁵⁹

Köpeczi Béla (művelődési miniszter) okfejtésében, mint véleménye szerint legnagyobb probléma lényegét illetően tette fel a kérdést: gyakorol-e egyáltalán a kormány hatalmat. „*Azt*

¹⁵⁷ Sárközy Tamás: *Feljegyzés Grósz Károlynak a kormányzati munka szervezeti korszerűsítésére irányuló eddigi intézkedések értékelése, illetve a szervezeti korszerűsítés második lépcsőjének előkészítése tárgyában* (1988.01.14.) (11-XXI/3/88.) MNL OL XIX-A-2-ar 20. d. MT Titkárság

¹⁵⁸ A Minisztertanács 1988. február 11-i ülésének jegyzőkönyve MNL OL XIX-A-87-a-900

¹⁵⁹ U.o. 69.

hiszem, hogy vissza kell térni bizonyos klasszikus problémákhoz, a törvényhozó hatalom, a végrehajtó hatalom, a politikai hatalom összefüggései, illetőleg ezek gyakorlási módjaira.”¹⁶⁰ – javasolta.

Kárpáti Ferenc (honvédelmi miniszter) emlékeztetett arra, hogy a KB már jó néhány a politikai intézményrendszer módosításával összefüggő kérdést napirendre tűzött az azt megelőző időszakban. Tézisekben fogalmazták meg, hogy a kormány élvezzen nagyobb önállóságot és felelősséget a főbb gazdasági-társadalmi folyamatok irányításában. Értetlenségének adott hangot, mondván attól, hogy hosszú ideig más gyakorlat érvényesült, a testület vagy annak vezetője még tudna másként működni. *„Egy-párt[sic!] rendszer van a társadalmunkban és remélem az is marad. A vezető politikai erő, a párt határozza meg a Kormányt az összetételét, a munkáját és az irányt is. Nem is kell más párt. Ez lehet az alapja. Ez lehetséges? Oda adja-e a párt azt, amiben – sok mindenben – maga döntött és majdnem kizárólagosan, a Kormányt, hogy felelősen alakítsa?”* – tette fel a kérdést. Egyetértését fejezte ki azzal a felvetéssel kapcsolatban, melyszerint a KB túl sok lényeges kérdést tárgyalt korábban anélkül, hogy azokat a kormány előzetesen megtárgyalta volna. Véleménye szerint a kormánynak kellene a kérdésekben elsőként elveket kialakítani, és bizonyos kérdéseket a PB vagy a KB előtt eldönteni.¹⁶¹

Horváth István (belügyminiszter) lényegi meglátást fogalmazott meg a kormány és az MSZMP vezető testületeinek, a kormányzás és a párt működésének viszonyát érintően. *„Ha viszont a pártnál egy megváltozott gyakorlat épül ki, akkor majd ott le kell írni, hogy mi a párt vezető szerveinek a viszonya, a kormány és az állami szervek viszonya. Mi a mechanizmusa és módszere annak, hogy a párt vezető szerepe érvényesüljön és megvalósuljon. Az világos, hogy a politikai pártoknak a modern társadalmakban meghatározó szerepük van”* – mondta.¹⁶²

Várkonyi Péter (külügyminiszter) egyetértését fejezte ki Villányi Miklóssal és Horváth Istvánnal abban, hogy alapvetően a párt és a kormány viszonyának kellene meghatározónak lennie, nem pedig a KB apparátus és az állami szervek apparátusa viszonyának. *„Itt vannak a felelősség alóli kibúvások lehetőségei, amikor az apparátussal egyeztetett apparátus egyszerűen a felelősségtől megszabadul.”*¹⁶³ – állapította meg.

Somogyi László (építésügyi és városfejlesztési miniszter) hangsúlyozta annak fontosságát, hogy az Országgyűlés és a Minisztertanács munkájának összehangolása folyamatban van,

¹⁶⁰ A Minisztertanács 1988. február 11-i ülésének jegyzőkönyve MNL OL XIX–A–87–a–900 70.

¹⁶¹ U.o.

¹⁶² U.o.

¹⁶³ U.o. 82.

de hozzáfűzte a következő jóslatszerű és lényeglátó gondolatot is: „*Azt hiszem arra elkészülhetünk, hogy a Parlament vitatkozó szelleme fel fog növekedni (...)*”.¹⁶⁴

A kormányülés konzultációján elhangzott hozzászólások képesek alátámasztani, hogy a kormánytagok a fennálló gyakorlat lényegi megváltoztatása álláspontjára helyezkedtek.

¹⁶⁴ A Minisztertanács 1988. február 11-i ülésének jegyzőkönyve MNL OL XIX–A–87–a–900 82.

II. PÁRTVONAL, VEZETÉS, KETTŐS HATALOM

„Napjainkban a szocialista fejlődés igénye szükségessé teszi, hogy megkülönböztetett figyelmet szenteljünk a politikai intézményrendszer fejlesztésének. Ezért kezdeményezte a párt néhány évvel ezelőtt a politikai intézményrendszer átfogó reformját.”¹⁶⁵

II.1. Lépéshátrány

Grósz Károly minisztertanács elnöki iratai között található az *Észrevételek A párt és a politikai intézményrendszer kérdéseinek vitáihoz* című feljegyzés,¹⁶⁶ aminek készítője beszámol arról, hogy a nyilvánosan megvitatni kívánt dokumentummal kapcsolatban nagy érdeklődés érzékelhető. Véleménye szerint azonban a várakozásokat, amelyeket ébreszt, nem tudja majd kielégíteni. Az észrevételek szerzőjének elsőként megfogalmazott kritikája, hogy a címmel ellentétben nem a politikai intézményrendszer átfogó kérdésével foglalkozik, hanem a párt és egyes politikai intézmények viszonyával, de ebben a körben kimarad az Országgyűlés.

Nem jelenik meg a helyzet kritikus értékelése, nem megújulásra, hanem a fennálló viszonyok legitimálására való törekvés jellemzi azokban a kérdésekben is, amelyek már meghaladottá váltak. Példaként a párt és a kormány viszonyát említi. Számos kritikai észrevétel mellett fontos megállapításként idézzük a szövegből: *„A párt túlsúlyos és nem kontrollált szerepének fennmaradásához jelentős mértékben hozzájárul az ideológia is, amely szerint kizárólag a kommunista pártok rendelkeznek adekvát tudományos ideológiával és ezért az egyetlen olyan szervezet (nem mozgalom!), amely alkalmas a hatalom gyakorlására. Az eltérő nézetek tolerálására ebből az alapállásból kevés a lehetőség (eleve úgy fogadják az eltérő véleményt, hogy tűrhető, de nem helyes).”¹⁶⁷* Folytatásban azt a célkitűzést szorgalmazza, hogy a párt értelmezze újra vezető szerepét. *„(...) erősen kérdéses, hogy a demokratikus centralizmus elve nemcsak az eredeti szocialista felhalmozás történelmi periódusának adekvát pártirányítási rendszere.”¹⁶⁸*

¹⁶⁵ Kádár János előadói beszéde. Közli: *A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve. 1988. május 20–22.* Kossuth Könyvkiadó, 1988. 16.

¹⁶⁶ *Észrevételek „A párt és a politikai intézményrendszer kérdéseinek vitáihoz” című dokumentumhoz* (dátum és szerző nélkül) (0024/Eln.88) MNL OL XIX–A–2–ar 14. d. MT Titkárság (A dokumentum alapján kiderül, hogy azt Raft Miklós juttatta el Grósz Károlynak. Lapjain számos utólagos tollal ejtett aláhúzás, bekarikázás található – feltételezhetően maga Grósz tanulmányozhatta ilyen módon. Mellette fekvő iratok alapján valószínűleg 1988 februári keletkezésű. Az első lap jobb felső sarkában tollal kézírással olvasható megjegyzés, amiből kiderül, hogy Grósznak személyes tájékoztatás céljából lett megküldve.)

¹⁶⁷ *Észrevételek „A párt és a politikai intézményrendszer kérdéseinek vitáihoz” című dokumentumhoz* (dátum és szerző nélkül) (0024/Eln.88) MNL OL XIX–A–2–ar 14. d. MT Titkárság

¹⁶⁸ U.o.

Az '50-es években kialakult és '60-as években megszilárdult politikai intézményrendszer megállapítása szerint nem alkalmas a részérdekek, értékrendek feltárására. Az egypártrendszerben különösen negatív jelenségnek tartja a párton belüli frakciók tiltását, ami a szervezeten belül akadályozza az egymástól eltérő koncepciók formálódását. Az összegzés záró megállapítása, hogy politikai reform nem valósítható meg a párt szerepének újraértékelése, „alkotmányosítása” nélkül.¹⁶⁹

Az elemzés feltételezett keletkezési ideje és őszinte kritikája miatt lehet sajátos forrása a kormányfő Grósz és Kádár közötti szemléletmód ekkor már érzékelhető különbségének.

A pártértekezlet előtt, a gazdaságirányítási reform, a társadalom egzisztenciális helyzetének romlása és az ellenzéki csoportok megszűnésének idején – Ripp Zoltán megfogalmazását használva – a vezetés számára kulcskérdéssé vált, hogy miben határozható meg *a párt vezető szerepe* tételének érvényességi köre.¹⁷⁰

A PB 1988. február 23-án tárgyalta *A párt vezető szerepének érvényesülése, a szocializmus politikai intézményrendszerének továbbfejlesztése* című előterjesztést, mint napirendet.¹⁷¹

Az egypárti viszonyokat rögzítő, jelentősnek egyáltalán nem mondható változásokat megfogalmazó tervezethez Kádár János hozzászólásában tartalmi javaslatokat fogalmazott meg. Ezek közül szignifikánsan jelzi az általa kijelölt politikai irányt következő gondolata, ami lényegében az előkészületben lévő pártértekezlet állásfoglalására is rányomta bélyegét: *„A bevezetőben leszögezném, hogy mi ez a párt, melyek az elemi szabályok. A magyar Alkotmány kimondja, hogy a párt a társadalom vezető ereje. Meg kell mondani, hogy a párt egy marxista-leninista párt. Még azt is ajánlanám, tegyék hozzá: kormányzópárt. Azután lehet még néhány hasznos gondolatot elmondani. Belső életét a demokratikus centralizmus szabályozza. Vezető szerepét, a nép ügyének a szolgálatát nem rendeletekkel, nem parancsszóval, hanem érveléssel, meggyőző politikai munkával lehet érvényesíteni. Idetartozik, hogy a demokratizálást vallja, a reformok útján kíván járni és a szocializmus építésének útján jár nemcsak a párt, hanem a magyar társadalom is. Ezeket kategorikusan, röviden, közérthetően le kell írni.”*¹⁷²

¹⁶⁹ Észrevételek „A párt és a politikai intézményrendszer kérdéseinek vitáihoz című dokumentumhoz (dátum és szerző nélkül) (0024/Eln.88) MNL OL XIX–A–2–ar 14. d. MT Titkárság

¹⁷⁰ Ripp *i. m.* 2006, 123.

¹⁷¹ MNL OL M–KS 288. f. 5/1020. ö. e. MSZMP PB (1988.02.23.) Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_10200.pdf#search=&page=39 (Utolsó letöltés: 2020.11.24.)

¹⁷² Kádár János *felszólalása* MNL OL M–KS MSZMP PB 288. f. 5/1020. ö. e. (1988.02.23.) Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_10200.pdf#search=&page=373 (Utolsó letöltés: 2020.11.24.)

Grósz Károly, mint Kádár kiszemelt/kijelölt utódja, ezekben a vitákban taktikai okokból nem engedhette meg magának – ha akarta volna sem –, hogy a *hatalom egységének elvével* (egypártrendszer) ellentmondó véleményt fogalmazzon meg. Meglátásunk szerint a pártvezetés akkor még fennálló belső viszonyai, főként személyi összetétele a változtatások megvalósítására kész Grószot kötött pályán tartotta. A hatalom átvételének lehetőségét kockáztató lépésektől tartózkodott, kiváráásra rendezkedett be.

Holott a kormányfőt körülvevő koncepcionális anyagok már 1987-ben többpártrendszer perspektívájának irányába mutattak, pártvonalon belül elvi síkon ez kisebbségi vélemény maradt. A politikai pluralizmus kérdését, ameddig csak tehette, késleltette az országos értekezlet megelőző pártvezetés meghatározó része. Kádár kimondottan törekedett arra, hogy fenntartsa az érvényét uralkodása alapvetéseinek. Grósz olyan alkuhelyzetbe került, amiben a hatalmat abban az esetben tudja megszerezni/átvenni, ha a politikai intézményrendszer kérdésében legalábbis nem vállal nyílt konfrontációt, és elfogadja a megkötéseket. Egy olyan helyzetben, ahol már saját nemzedéke és az ahhoz közel álló korosztály vezető kádereinek jelentős része is az eltérő álláspontot vallotta magáénak. Az érdekérvényesítő erő és potenciál – ami Grószot a kormány élén jellemezte – a kádári régi vonallal, különösen Kádárral a pártértekezlet előtt nem mutatkozhatott meg. Annak állásfoglalás tervezetét, tartalmát tehát még Kádárral az élen hagyták jóvá. Az értekezlet napirendjeinek sorrendje ezt a feltételezésünket erősítheti. *A párt feladatairól és a politikai intézményrendszeréről* a régi felállás szerint hoztak retrográd állásfoglalást. Ezt a helyzetállapotot takarja Grósz Károly felszólalásának felemás gondolata: „*Meggyőződésem, hogy egy párt kell, helyesebben egy párt kell!*”¹⁷³

A hatalom szempontjából lényeges döntést eredményezett viszont a vezető testületek nemzedékváltásként is értékelhető személyi összetételében bekövetkező változás. A legfontosabb kétségkívül a főtitkári tisztség volt. Számos egymással rokonítható vagy ellentétbe keveredő elképzelés, elmélet született ezzel kapcsolatban. Ami bizonyos, hogy létrehozták az MSZMP pártelnöki tisztségét, és a pártértekezlet ennek betöltésére Kádár Jánost jelölte. A főtitkári tisztségben Grósz Károly váltotta őt. A leginkább ellentmondásos értékelések szerint ez utóbbi egyfajta „puccs” volt Kádár János ellen. Sokszor a pártelnöki tisztség „kreációját” is mintegy meglepetést okozó lépést említik. Magához a pártelnöki tisztséghez valóban nem társult operatív tevékenység. Azonban egy Kádár nagyságrendjéhez mérhető vezető utódlásának

¹⁷³ *A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve*. Budapest, Kossuth, 1988.114.

kérdése szofisztikált megoldást követelt. Ehhez elképzelhető, hogy a kommunista világmozgalomban a kínai Teng Hsziao-ping¹⁷⁴ mintájából is merítettek a megoldás kimunkálásakor. A Kádár Jánossal készült beszélgetésben pártelnöki minősége kapcsán ő maga hozta elő 1987-es kínai látogatását, s hogy többek között nagyon érdekelte személy szerint, Teng Hsziao-ping – aki a kínai párt tanácsadó testületének elnöke volt – tevékenységének mibenléte.¹⁷⁵

Az országos pártértekezletet megelőzően Kádár Gorbacsovval telefonbeszélgetést folytatott, ennek során tájékoztatást adott a pártértekezlettel, saját helyzetével kapcsolatban is. *„Véleményem szerint megtaláltuk a megfelelő formát a felső vezetés átalakítását illetően. Egyetért ebben a Politikai Bizottság minden tagja. Azt hiszem, ez jelentőséggel bír mind belpolitikai, mind nemzetközi szempontból. (...) A pártértekezleten javaslatot teszünk az alapszabály módosítására, és egy új tisztség, az MSZMP elnöki tisztsége létrehozására. Az elnök ugyan nem tagja a Politikai Bizottságnak, de részt vehet a vezetés ülésein, és elmondhatja véleményét. Miből indultunk ki? Abból, hogy ha a vezető testületnek tagja mind az új, mind a régi vezető, nem mennek jól a dolgok.”*¹⁷⁶ – fejtette ki Kádár Gorbacsovnak a megoldást.

A főtitkár váltás jelentősége meglátásunk szerint elsősorban abban állt, hogy Grósz Károly személyében összeadódott a kormányfői és a főtitkári hatalom. A pártállami felépítmény hierarchiájának legfontosabb csúcsai egybeolvadtak: a „döntéshozói” és a „végrehajtói” hatalom egy kézben összpontosult.¹⁷⁷

A pártértekezlet eredménye a vezető testületekben is nagy változást hozott: a KB egyharmada cserélődött, a régi kádári-vonal reprezentánsai kikerültek a hatalmi körökből. Közéjük soroljuk Gáspár Sándort, Lázár Györgyöt, Németh Károlyt, Óvári Miklóst és Havasi Ferencet. A PB új testületi felállása a következő lett: 1) **Iványi Pál**, 2) **Lukács János**, 3) **Németh Miklós**, 4) **Nyers Rezső**, 5) **Pozsgay Imre**, 6) **Tatai Ilona** (újonnan), 7) **Berecz János**, 8) **Csehák Judit**, 9) **Hámori Csaba**, 10) **Szabó István**, 11) **Grósz Károly** (az előzőből újraválasztva).¹⁷⁸

Kádár János a pártértekezlet politikai eredményeivel a szovjet vezetés irányába „hivatalosan” elégedettnek mutatkozott, ugyanakkor értékelése szerint a KB tagok megválasztása nem úgy alakult, ahogy arra ő számított. Hibának tartotta utólag többek között azt, hogy az értekezlet folyamán nem tisztázták a küldöttekkel, hogy terveik szerint – értve ezalatt különösen a fentebb felsorolt kikerült vezető kádereket – azok KB-tagsághoz jutva nem kerülnek be ismét

¹⁷⁴ Teng Hsziao-ping (1904–1997): 1977–1989 között Kína kommunista vezetője. A világmozgalom egyfajta megújítója többek között a kínai rendszer modell okán, különösen a szocialista piacgazdaság gazdasági reformjainak bevezetése miatt.

¹⁷⁵ Kádár János – végakarata... i. m. [é.n], 266. Vö.: *Puccs vagy összeomlás... i. m.* 2014, 145.

¹⁷⁶ *Gorbacsov tárgyalásai magyar ... i. m.* 2000, 123.

¹⁷⁷ Érdemes megemlítenünk, hogy Gorbacsov szintén összevonta az állami és pártvezetést saját kezében.

¹⁷⁸ Ripp i. m. 2006, 133.

automatikusan a PB-be is. Ezt „hibának” tudta be Kádár, igaz megemlítve, hogy az apparátus egy része rájátszott erre.¹⁷⁹ Ettől függetlenül pozitívan értékelt a „társadalomban népszerű” Pozsgay Imre és Nyers Rezső PB-tagságát, főként azért, mert a politikai vezetésbe történő bevonásuk által kevesebb valószínűséggel válhattak „zászlóvó az ellenzék kezében”. Kádár említést tett mind Pozsgay MDF-fel való, Nyers Rezső *Új Márciusi Fronttal (ÚMF)* való „a párthoz méltatlan” kapcsolatairól, amiért „nevelési célzattal” mindkettejüket figyelmeztetésben részesítette még a pártértekezlet előtt.¹⁸⁰ V. L. Muszatovval folytatott beszélgetésben Kádár János elmondta, hogy körülbelül két évvel korábban (1986) kezdett el gondolkodni saját távozása lehetőségéről. Ennek folyamatában szemelte ki Grósz Károlyt – és küldte állami vonalra, hogy a minisztertanács elnökeként tapasztalatot szerezzen – mint a főtitkári posztra legalkalmasabb jelöltet. „(...) *Csak olyan emberek törekcszenek minél hamarabb elfoglalni a pártvezetői széket, akik nem ismerik a munkánkat. (...) A mi beosztásunkban kiegyensúlyozottnak kell lenni és nem szabad, hogy túl nagy ambíciói legyenek az embernek.*”¹⁸¹

Visszatérve a Grósz Károly által pártértekezleten elmondottakra, beszédében utalást tett a hatalomgyakorlás enyhén megváltozó gyakorlatára. Egyrészt cselekvő és a viszonyokat alakító kormányról beszélt, azzal a fontos kitételvel, hogy az kettős alárendeltségben működik. Megfogalmazásában nagyon finoman ugyan, de retorikai szempontból egyértelműen jelezte azt a hangsúlyváltozást, ami a kormány munkáját a parlamenttel fennálló kapcsolatainak természetében kezdte jellemezni. Pozsgay Imre politikai működése és a pártértekezletet követő államminiszteri megbízatása szempontjából értékelve, fontos célkitűzésként fogalmazta meg Grósz, hogy a kormány megújuló munkastílusának hangsúlyos eleme lesz a társadalmi szervezetekkel való együttműködés és a folyamatos párbeszéd.

A pártállam belsőhatalmi erőviszonyai ekkor az ún. pluralizmus keretrendszerét engedték meg, ami lényegét tekintve még csak a párton kívül kibontakozó társadalmi gyakorlat (szerveződés) eltérését jelentette. Grósz Károly politikai célkitűzése nem lehetett több, mint – Kádár jelentős árnyékában –, hogy e jelenség szocializmuson belüli intézményi feltételeinek kialakí-

¹⁷⁹ Feljegyzés az SZKP KB Szocialista országok kommunista és munkáspártjaival való Kapcsolattartási Osztályának szektorvezetője V. L. Muszatov és a magyar Szocialista Munkáspárt Elnöke Kádár János között lezajlott beszélgetésről az MSZMP helyzetével, politikai és nemzetközi tevékenységével kapcsolatban. (1988.06.02.) (RGANI, F.5. Op.101. D. 930, 71, 72-76.) Közli: №161 In: *Egy korszak vége*. Szerk. I. V. Kazarina, T. M. Kuzmicsova, M. J. Prozumenscsikov, P. Ruggentaler. ROSSZPEN, Moszkva, 2015. A forráskiadványban közölt dokumentumok oroszról magyarra történő nyers fordítását B. Teveli Ágnia készítette. Az eredeti kötet: *КОНЕЦ ЭПОХИ СССР и революции в странах Восточной Европы в 1989-1991 гг. ДОКУМЕНТЫ*. (A továbbiakban magyarra fordított címmel, és dokumentumfordításokkal hivatkozunk a forráskiadványra. A szakmai anyagok felhasználását a RETÖRKI alapító főigazgatója tette lehetővé.)

¹⁸⁰ U.o.

¹⁸¹ U.o.

tását kézben tartja. A nemzetközi fejlemények és a gazdasági helyzet gyors változásaival egyenes arányban csökkent azonban Grósz esélye arra, hogy ezt a sajátos berendezkedési modellt megvalósíthassa. Eközben a pártonkívüli ellenzékhez sokkal közelebb álló, a többpártrendszer tényleges bevezetésével azonos állásponton lévő vagy arra helyezkedő, újonnan a vezetésbe kerülők Grósszal szembeni súlya növekedni kezdett. A pártértekezletet követő politikai munkában egy ideig még nem került sor a vezetésen belül konfrontációra.

Nehéz elképzelni, hogy Grósz Károly ezzel ne számolt volna, azt azonban elképzelhetőnek tartjuk, hogy azt hitte képes a helyzetet uralni. Valószínűleg tévedett. A folyamatok alakulásában közrejátszhatott az értelmezési kérdések zavaros helyzete. Az erre alapozó technika a pártvezetéstől nem volt idegen gyakorlat korábban sem, hiszen a sokszor ellentmondásos állásfoglalás és határozatszövegek magyarázatának előjoga a mindenkori pártvezetésé volt. Ennek megfelelő alapot jelentett – a helyzet kezelésére mégsem volt alkalmas – a pártértekezlet állásfoglalásának a politikai viszonyokra vonatkozó része¹⁸², ami lényegében egy ellentmondásos gondolati torzó lett, szinte tényleg csakis arra volt alkalmas, hogy magyarázni kelljen mit jelent, mi a tartalma.

Az Országgyűlésre – szerepének átszabása és megújuló működésének már látható motívumai alapján – a pluralizmus megjelenésének kifejezésére alkalmas, de kontrollálható intézményi közegként tekinthettek.¹⁸³

Az 1988-as pártértekezlet állásfoglalása a történelmi és valóságos társadalmi helyzetet figyelmen kívül hagyó politikai vonal öröksége volt. A többpárti viszonyok kialakulása egyebek mellett azonban éppen ennek a retrográd álláspontnak köszönhetően nem sokkal később már a *szocialista többpártrendszer versus nem szocialista többpártrendszer* viszonylatban fogalmazódott meg. Mindössze fél éven belül –1988–1989 fordulóján – a szocialista többpártrendszer lehetőségének feltételeit tette lehetővé a vezetés, 1989 tavaszán azonban már a szocialista alapzat addigi perspektívájának elvesztését kezdték kényszerűen beismerni. A kényszerű megkésetttség leküzdhetetlen hátrányának elismeréseként idézhetjük Grósz Károlyt: „*én nem tudom, hogy a csudába hajtottuk bele maginkat abba az utcába, hogy mi úgy határoztunk a pártértekezleten, hogy az egypártrendszer viszonyai között csináljuk tovább ezt az egészet. Ilyen mondat nincs az állásfoglalásokban leírva, és most állandóan azt magyarázzuk, hogy meghaladott az*

¹⁸² „A néphatalom érvényesülésének és gyakorlásának feltétele és eszköze a párt vezető szerepére épülő szocialista pluralizmus. Ez teremt lehetőséget a különböző érdekek intézményes kifejezésére, egyeztetésére és politikai akaratú formálására.” A pártértekezlet állásfoglalását közli: *A Magyar Szocialista Munkáspárt országos... i. m.* 1988, 261.

¹⁸³ Vö.: Smuk Péter: Az Országgyűlés funkcióinak fejlődéstörténete – 1985–1990. 39. „A »reformok« valós indokait nehéz lenne feltárni.” Lásd: <https://dfk-online.sze.hu/images/J%C3%81P/2009/3/Smuk.pdf> (utolsó letöltés: 2020. 12. 08.)

*élet meg lemaradtunk tőle. Abban az van benne, hogy a politikai pluralizmust az egész társadalomban kialakult intézményes gyakorlattá kell tenni.*¹⁸⁴ Bár Grósz Károly fentebb idézett gondolata a Pozsgay Imre 168 órában tett nyilatkozata miatt összehívott PB ülésen hangzott el 1989. január 31-én, megvilágítja a párt vezetőjének politikai irányultságát. A kormányzati munkaprogram menetrendjét követve továbbra is a kormány és az Országgyűlés, de lassanként már a párttal kapcsolatos feladatok következtek a sorban. Grósz fenti gondolatában a plurális viszonyok megteremtéséhez szükséges legfontosabb lépésnek az MSZMP-vel kapcsolatos teendőket (a párt vezető szerepének kérdése) tartotta. *„És annak én szerintem szerves része, hogy elindulunk a párt irányába.”*¹⁸⁵ – zárta gondolatát a főtitkár 1989. január 31-én, amikor az addig tervezetthez képest egyébként fél évvel korábban került napirendre a párttörvény kérdése is.

Az előkészületekkel kapcsolatban nem sokkal a pártértekezletet követően, az PB 1988. május 31-én tárgyalta¹⁸⁶ az *országos pártértekezlet állásfoglalása végrehajtásának feladattervét*, továbbá egy rendkívül jelentős kérdést, az *alkotmány felülvizsgálatát*.

A PB Berecz Jánost bízta meg a javaslat átdolgozásával, amelyet az 1988. június 14-i PB-re kellett előterjesztenie. Az alkotmány felülvizsgálata megkezdésének napirendjét Varga Péter, a KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztály (KAO) vezetője terjesztette elő. A PB az alkotmány felülvizsgálatának megkezdésével egyetértett, a javaslatot – ami a munkálatok tartalmi kereteire, szervezeti rendjére vonatkozott – alapul elfogadta, a vitában elhangzott észrevételekkel történő átdolgozását és véglegesítését Fejtő György KB-titkár jóváhagyásához kötötte. A PB ebben a témában felkérte az Országgyűlés elnökét (ekkor még Sarlós István, 1988 június 29-től Stadinger István), a Minisztertanács elnökét (Grósz Károly), hogy a felülvizsgálattal összefüggő állami feladatok végrehajtásában intézkedjenek. Megbízta ugyanakkor az MSZMP KB KAO-t, hogy a kiküldendő bizottság összetételére tegyen javaslatot a PB-nek, hogy azt követően az a KB elé terjessze. *„A Közigazgatási és Adminisztratív Osztály folyamatosan gondoskodik az alkotmány felülvizsgálatával kapcsolatos politikai döntések előkészítéséről.”* – határozott a PB.¹⁸⁷

¹⁸⁴ *Szószserinti jegyzőkönyv MSZMP PB (1989.01.31.)* MNL OL M–KS 288. f. 5/1050. ó. e. Közli: OSA Archívum/ Gyűjtemények/ Digitális Archívum: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=279%3Aa-politikai-bizottsag-1989-január-31-i-uelesenek-hangfelvetele-es-jegyzkoenyve&catid=71%3Aaz-mszmp-politikai-bizottsaga-ueleseinek-hangfelvetelei&Itemid=202&lang=en (utolsó letöltés: 2020.12.02.)

¹⁸⁵ U.o.

¹⁸⁶ MSZMP PB (1988.05.31.) MNL OL M–KS 288.f. 5/1027. ó.e. Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_10270.pdf#search=&page=49 (utolsó letöltés: 2020.03.16.)

¹⁸⁷ U.o.

A Központi Bizottságot 1988. június 23-ára hívták össze. Napirend előtt Grósz Károly felszólalásában már érintette a KB munkastílusának, munkamódszerének – majd csak az év őszen – rendezett kérdését. Ezt követően került sor Berecz János előadásában az országos pártértekezlet végrehajtására vonatkozó feladatterv állásfoglalásának kérdésére, majd Fejti György előadásában a választási törvénnyel kapcsolatos tapasztalatok összegzésére. Mindezek után elfogadták a KB második félévi napirendjeit is.¹⁸⁸

Grósz Károly számára ez volt az első alkalom, amikor a KB előtt főtitkári minőségében nyilvánult meg (a KB egyharmada új tag volt). Beszámolt arról, hogy a pártértekezlet általában pozitív értékelést kapott hazai és nemzetközi értelemben is. A politikai helyzet követelményeként vezette be mondanivalóját: „...a Központi Bizottság szerepe és tevékenysége felértékelődik. Ezért kötelességünk arra törekedni, hogy pártunknak ez a testülete érdemileg alakítsa a politikát, érdemi munkát végezzen, igazi politikai műhellyé váljék. Ezért már az idén is jelentősen változtatni kell munkastílusunkon, az ülések gyakoriságán, levegőjén, légkörén. Az eddiginél politizálóbbnak kell lennie a testületnek és ez vonatkozik az egyes tagjaira is.”¹⁸⁹ Grósz előadói beszédében már utalt arra, hogy a kérdésre vissza fognak térni a KB-ban. Az erre való felkészülés jegyében fogalmazta meg. „(...) Önök tudják, a vita nem csendesen telt el akörül, hogy egy párt, vagy több párt működjék-e Magyarországon, és vegyen részt a politika alakításában.”¹⁹⁰ Habár a KB előtt megerősítette az egypártrendszer szükségességét. Még tartotta magát az érvényes határozathoz, mint mindenki más, ugyanakkor leszögezte, hogy az egykor meghirdetett jelszó – „aki nincs ellenünk, az velünk van” – kimerült, és nem elégséges a pártonkívüliekkel kapcsolatos viszonyban. Utalásokat tett a párt jellegének, működésének, szervezeti-ségének témakörében tervezett változásokról: „Itt szeretném azt a meggyőződésemet is megfogalmazni, hogy a pártirányítást, mint politikai terminológiát lassan feledniünk kellene. Óhatatlanul a dirigálás szándéka és törekvése tapad rá e megfogalmazásra, bár nem ez volt a szándék, amikor ezt elfogadtuk, mint elvet. (...) Nem jelenti ugyanakkor meggyőződésem szerint az operatív beavatkozás teljes kiküszöbölését, hanem csak azt, és ez a csaknem kevés, hogy a beavatkozás kivételes lehet, rendkívüli, amikor az élet által megfelelő igazolást kap. Nem tipikus és nem általános. Ebben lényeges hangsúlyváltozásra van szükség az eddigi gyakorlathoz viszonyítva. Ebből következik egy gyakorlati konzekvencia: hiszem, hogy a párt szervei a jövőben

¹⁸⁸ MSZMP KB (1988.06.23.) MNL OL M–KS 288. f. 4/238-239. ő.e. Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02380-02390.pdf#search=&page=12 (utolsó letöltés: 2020.03.17.)

¹⁸⁹ U.o. 15.

¹⁹⁰ U.o. 16.

*nem épülhetnek fel az állami szervek mintájára és gerincére. Mozgalmi és nem a hivatali jellegben legyen a hangsúly a jövőben.”*¹⁹¹

Berecz János a fő napirend előadójaként hangsúlyozta azt a körülményt, hogy a feladatterv elkészítésekor arra törekedtek, hogy benne jól elhatároltak legyenek a párt, az állami és a társadalmi feladatok. Megfogalmazta, hogy az azt követő időszakban már nem alkalmazhatják azt a gyakorlatot, amiben a kezdeményezések, az egyes előterjesztések az apparátustól vagy állami szervektől indulnak ki és a párttestületek pedig abból indulnak ki. „*A feladatterv kialakításakor a Politikai Bizottság arra törekedett, hogy következetesen érvényesítse a pártértekezletnek a párt szerepéről vallott – és az állásfoglalásban is rögzített – új felfogását: az MSZMP-nek tényleges politikai pártként, mozgalmi jellegének erősítésével, demokratikus belső viszonyok között kell dolgoznia.*” – idézte fel Berecz János.¹⁹²

A KB a feladatterv végrehajtására munkabizottságokat hozott létre. Ezek feladata volt a pártértekezleten elfogadott programban rögzített feladatok részletes kidolgozása.

A program három nagyobb egységre osztható: *I.) Az MSZMP KB, PB a különböző munkabizottságok és osztályok feladatai; II.) A KB ajánlásai állami szerveknek; III.) Felkérések társadalmi szervezetek, tudományos intézmények végrehajtásban való részvételére.*

Az országos pártértekezlet állásfoglalásának végrehajtásához összeállított feladatterv bevezetőjében megfogalmazódott, hogy elősorban azokat a lépéseket tartalmazza, amelyek *a reformfolyamat felgyorsítását, a párt működésének megújítását eredményezik.*¹⁹³

A későbbi történések és az 1989-es politikai viták szempontjából is meghatározóvá váló bizottság (a feladattervben is elsőként szerepel) *A társadalom és a gazdaság három évtizedes fejlődésének átfogó tudományos, politikai elemzésére; a párt programnyilatkozatának felülvizsgálatára* kiküldött munkabizottság volt. Feladatai határidejét 1989 végben határozták meg, vezetője Pozsgay Imre lett, akit PB-tagként néhány nap választotta el csupán attól, hogy államminiszterként a Grósz-kormány tagjává váljon, lecserélve HNF főtitkári megbízását.¹⁹⁴

Németh Miklós, gazdasági KB-titkárként megbízást kapott *A szocialista piacgazdaság modelljének kidolgozásával összehangolandó gazdaságpolitikai stratégiai elemek kialakítására* kiküldött munkabizottság vezetésére.¹⁹⁵

¹⁹¹ MSZMP KB (1988.06.23.) 18. MNL OL M-KS 288. f. 4/238-239. ő.e. Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02380-02390.pdf#search=&page=12 (utolsó letöltés: 2020.03.17.)

¹⁹² U.o. 35.

¹⁹³ U.o. 46–64.

¹⁹⁴ U.o. 47.

¹⁹⁵ U.o. 48.

Az MSZMP-nek az alkotmánymódosítás során érvényesítendő politikai elvi álláspontjának kidolgozásával – ezen belül a választási rendszer, valamint az Országgyűlés működése kérdését is – Fejti György KB-titkárhoz rendelték, 1988 június és 1988 decemberi határidőkkel.¹⁹⁶

Lukács János vezetésével a XIV. kongresszusra való előkészületek jegyében az MSZMP szervezeti szabályzatának átdolgozására kiküldött munkabizottság létrehozása emelendő ki.

Egyrészt fontos körülmény, hogy a pártértekezlet előkészületeihez a párt vezető szerepe és az intézményrendszer vitái során már Lukács volt az illetékes előterjesztő. A Petrovszki István-féle PTO-s témacsoport kormányzati korszerűsítési programból kivett pártra vonatkozó munkálatai az erőviszonyok átrendeződését követően új hangsúlyokat és irányt vettek fel. Ezt támasztja alá, hogy a KB által kiküldött munkabizottság feladatival kapcsolatban külön figyelmet kapott a *nempárt*, vagyis az állami és társadalmi területeken dolgozó párttagok (kommunisták) feladatainak kidolgozása. Ennek elvei, módszerei meghatározásához a PB külön jóváhagyását kötötték, határidőként 1989 januárját szabták meg. Érdemes említést tenni arról, hogy a KB illetékes osztályainak a Pártépítési Munkaközösség irányításával felül kellett vizsgálni az elvi, politikai iránymutatás követelményei szempontrendszer alapján a döntési és ellenőrzési rendszert, a munkastílust, munkamódszereket. Ennek az volt a célja, kidolgozzák az addigi pártirányítás eszközeit leváltó elvi, politikai vezető szerep érvényesítésének eszközrendszerét.¹⁹⁷

A párt feladatai között szerepel – egy fontos kitétel: „Minisztertanács javaslata alapján” – a politikai és kormányzati döntések és hatáskörök, a kormányzati munka pártellenőrzésének új rendjének kialakítása. Bár pártmegbízásról van szó, mégis ki kell emelni, hogy ennek felelőse Grósz Károly, az új főtitkár, aki ekkor egyszemélyben a miniszterelnök is. A feladat végrehajtásához pártvonalon mellette Fejti György szerepel, határidejét szintén külön PB jóváhagyáshoz kötve 1989 áprilisára irányozták elő.¹⁹⁸

Az állami szerveknek megfogalmazott ajánlások közül fontos az Országgyűlés új ügyrendjének (önálló) megalkotása és egy ideiglenes bizottság kiküldése az alkotmánymódosítás előkészítésére.¹⁹⁹

¹⁹⁶ MSZMP KB (1988.06.23.) 49. MNL OL M-KS 288. f. 4/238-239. ő.e. Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02380-02390.pdf#search=&page=12 (utolsó letöltés: 2020.03.17.)

¹⁹⁷ U.o.

¹⁹⁸ U.o. 50.

¹⁹⁹ U.o. 58.

A Minisztertanácsnak megfogalmazott ajánlások közül figyelemre méltó a *társadalmi viták megszervezésével és lebonyolításával kapcsolatos törvényjavaslat* kidolgozása és Országgyűlés elé történő előterjesztése, a *módosított alkotmány tervezetének társadalmi vitára bocsátása*, a *választási rendszerrel kapcsolatos törvényjavaslat* Országgyűlés elé terjesztése és különösen a *gyülekezés és egyesülés törvényjavaslatainak kidolgozása* és országgyűlési előterjesztése.²⁰⁰

Az 1988. július 13–14-i kibővített KB ülés a június 23-i KB határozatot kiegészítette azzal, hogy a KB ülésein az Országgyűlés elnöke (ekkor már Stadinger István) tanácskozási joggal vegyen részt. Ugyanez a KB-ülés nem mellékesen a *gyülekezési jog és az egyesülési jog szabályozásának főbb elvei* című napirendi pontot tárgyalta.²⁰¹

Grósz Károly 1988. július 5-én Moszkvában találkozott Mihail Gorbacsovval. Az SZKP XIX. országos értekezletére nemsokkal az MSZMP országos pártértekezletét követően került sor. Gorbacsov Grósznak elmondta, hogy az SZKP értekezletén széleskörűen felhasználták a magyarországi pártértekezlet tapasztalatait. *„Figyelmesen tanulmányoztuk az Önök dokumentumait, összevetettük a sajátjainkkal, mintha csak ellenőriztük volna magunkat.”* – fogalmazott Gorbacsov megemlítve azonban, hogy a szellemiség és az elméleti megközelítés hasonlóságain túl az országoknak sajátos vonásai vannak. Grósz a PB összetételével kapcsolatban kitért a döntés hátterére, úgy fogalmazott, hogy annak összeválogatása a politikai vezetés társadalmi bázisa erősítésének célját szolgálta. *„Azt akartuk, hogy a vita párton belül és ne a párton kívül folyjék. Az egység szempontjából ugyan van [ennek] veszélye, de úgy véljük, hogy így jobb lesz.”*²⁰² Külön kitért arra, hogy a KB Titkárságot nem választották meg, ennek háttere is az volt, hogy a PB tagjai közvetlenül foglalkozzanak az ügyekkel, növeljék a PB operatív tevékenységét.²⁰³

II.2. Az intézményes kapcsolatok újrhangolása

A rendszerváltozás során az állampártban két jelentős politikus, Pozsgay Imre és Nyers Rezső vált kormánytaggá államminiszterként. Az államminiszteri funkció a Kádár-rendszerben nem

²⁰⁰ MSZMP KB (1988.06.23.) 49. MNL OL M–KS 288. f. 4/238-239. ő.e. Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02380-02390.pdf#search=&page=12 (utolsó letöltés: 2020.03.17.)

²⁰¹ MSZMP KB (1988.07.13–14.) MNL OL M–KS 288. f. 4/240-241. ő.e. Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02400-02410.pdf#search=&page=305 (utolsó letöltés: 2020.03.17.)

²⁰² *Gorbacsov tárgyalásai magyar i. m.* 2000, 132.

²⁰³ U.o.

volt divatban. Grósz Károly politikai terveiben azonban kétségkívül – elképzelhető, hogy tanácsra – fontos szerepet szánt e formának. Tanúskodik egy erről készült 1988 márciusi feljegyzés is. Ebben megállapítást nyert, hogy a tisztség tartalmára vonatkozó jogi szabályozás nem állt rendelkezésre, így a feljegyzés az intézményesítés három kategóriáját állította fel elemzés alapján. Sorrendben:

- 1) *Koalíciós kormányokban a pártok közötti erőviszonyok kiegyenlítése (1945-1946-os Tildy-kormányban Dobi István, Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád)*
- 2) *Átmenetileg jelentkező olyan kormányzati feladatok ellátása, amelyek végzésére minisztérium létrehozása nem szükséges.*
- 3) *Tartós funkció gyakorlása olyan ügyekben, ahol politikai vagy egyéb okokból minisztérium létrehozására nem kerül sor.*²⁰⁴

A dokumentum megállapította, hogy az alkotmány 33. §-a teremtett lehetőséget arra, hogy az Országgyűlés államminisztert, vagy akár többet válasszon a Minisztertanácsba. A feljegyzés erősítette, hogy a tisztség betöltésére néhány esetben került csak sor.

1988. július 13-án ülést tartott a Minisztertanács, és többek között tárgyalt egy *az államminiszter feladatáról és hatásköréről* szóló előterjesztést is.²⁰⁵ A napirend előadója maga Pozsgay Imre volt, akit az Országgyűlés az ülést megelőzően 1988. június 29-én kezdődő ülészakán már államminiszterré választott. Pozsgay tervezete abból indult ki, hogy a „*kiegyensúlyozottabb kormányzati tevékenységet segítheti, ha az államminiszter – a javaslatnak megfelelően – feladatul kapja a társadalompolitikából adódó állami tennivalók komplex rendszerének kidolgozását, annak gondozását, az érvényesülés figyelemmel kísérését, ösztönzését.*”²⁰⁶

A nemzetiségekkel kapcsolatos általános kormányzati feladatok és a tudománypolitika koordinálása mellett volt hivatott ellátni: a Magyar Rádió, a Magyar Távírási Iroda, a Magyar Televízió, a Magyar Hírlap és a Magyar Közvéleménykutató Intézet – tehát lényegében az akkori tömegkommunikáció egészének – felügyeletét. Ez a minőség társult mindazzal a hatalmas tapasztalati és kapcsolati tőkével, amit Pozsgay Imre egészen addig a Hazafias Népfront főtitkáráként ért el. Meglátásunk alapján főként ennek a tevékenységnek – vagyis a rendszer *szövetési politikájának* – becsatornázása volt megbízatása elsőrendű célja a Grósz-kormányban: „A

²⁰⁴ Zsuffa István: *Feljegyzés az államminiszteri tisztségről* (1988.03.03.) (1/115/Ra.) (MNL OL XIX-A-2-ar 20. d. MT Titkárság)

²⁰⁵ Pozsgay Imre: *Előterjesztés a Minisztertanács részére az államminiszter feladatáról és hatásköréről* (1988.07.08.) (0319/TÜK/1988.) A Minisztertanács 1988. július 13-i ülésének jegyzőkönyve MNL OL XIX-A-83-a-911 135-137.

²⁰⁶ U.o. 136.

*Minisztertanácsnak a társadalmi szervezetekkel való együttműködésben újszerű követelményeket kell érvényesíteni. Ki kell alakítani azokat a formákat, amelyek lehetővé teszik, hogy a Minisztertanács döntései kialakításánál megismerje és figyelembe vegye az említett szervek által képviselt érdekeket*²⁰⁷ – mivel a társadalmi szervek szerepe befolyása jelentősen megnövekedett. Ehhez kapcsolódott, hogy az Országgyűlés akkor már kiemelkedő szerepe miatt – az addig a Grósz által létesített Sárközy vezette MT Parlamenti Titkárság tevékenységét –, a kormány parlamenti kapcsolattartási feladatellátását az államminiszteri felelősségbe emelték.²⁰⁸ *„Mind-ezen feladatok meghatározása és ellátása segítheti, hogy a jövőben a Kormány nagyobb politikai tevékenységet fejtsen ki, önálló arculattal és önálló felelősséggel működjék.”* – fogalmazta meg Pozsgay Imre.²⁰⁹

A kormányülésen a határozat elfogadására néhány pontosító hozzászólás mellett került sor. Kulcsár Kálmán igazságügyminiszter kérdése mellett Somogyi László pont arra kérdezett, rá, hogy a hasonló területen dolgozó Sárközy Tamás vezette MT Parlamenti Titkárság integrálódik-e valahova, mivel annak is parlamenti összekötő szerepe van. Pozsgay Imre válaszában a Sárközy Tamás által végzett feladatot egyértelműen az államminiszter hatáskörébe tartozónak értelmezte.²¹⁰

Kulcsár Kálmán még működő kormánybizottságokkal kapcsolatos kérdésre Grósz válaszában az ügy megoldásának év végéig történő halasztását fogalmazta meg: *„Nekem változatlanul az az álláspontom, hogy mindkét bizottságot meg kell szüntetni, de tevékenységi körét természetesen valamilyen formában meg kell oldani. Ami a Honvédelmi Bizottságot illeti, ott már kialakult a véleményem (...)*²¹¹

Kulcsár Kálmán 1983-tól az MTA főtitkárhelyetteseként dolgozott. A társadalomtudományok²¹² és a külkapcsolatok tartoztak hozzá, tagja volt az MTA elnökségének. Rendszerváltással kapcsolatban írt könyvében ő is megerősíti a korábbi részekben a tudományos munkák politikába való bekötéséről ismertetett körülményeket: *„(...) különböző értekezletekre, testületi vitákra nem egyszer meghívtak, s mert az MTA elnökségéhez a nyolcvanas évek elejétől egyre több párt- és kormányzati megkeresés érkezett különböző határozattervezetek véleményezésére, nem egyszer »belülről« láthattam a politikai döntések formálódását. A döntésekben azonban csak akkor vehettem részt, amikor kormánytag lettem.*²¹³ Kulcsár Kálmán, aki az Előkonceptió

²⁰⁷ A Minisztertanács 1988. július 13-i ülésének jegyzőkönyve MNL OL XIX–A–83–a–911

²⁰⁸ U.o.

²⁰⁹ U.o. 137.

²¹⁰ U.o. 59.

²¹¹ U.o. 61.

²¹² 1985–1986-tól az MTA „Ts” Programiroda vezetője.

²¹³ Kulcsár Kálmán: *Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 115.

egyik összeállítója volt Sárközy és Kilényi mellett, 1988. július 1-jétől Grósz Károly kormányának igazságügyminisztere volt. Értékelése szerint ekkorra a kormány politikai súlya a korábbiakhoz képest jelentősen megnövekedett. Jóllehet a PB és a KB formailag irányított, a tényleges irányítás megfordult. Ennek okát abban jelölte meg elsősorban, hogy Grósz Károly – aki egy személyben volt miniszterelnök és KB főtitkár – a miniszterelnöki pozíciót kezelte jelentősebbként, a politikai irányvonalat többnyire a kormánykörökben formálta vagy hagyta formálódni. Az MSZMP vezető testületei, az egyes titkárok és apparátusok többnyire a kormánysszervezetek által kimunkált előterjesztések alapján kezdtek dolgozni. Az Igazságügyi Minisztérium munkájának egyik fő vonala (az alkotmányozás) Kulcsár javaslatai alapján lényegében kormánysszinten, esetenként Grósz Károssal folytatott külön megbeszélés alapján alakult ki.²¹⁴

Kulcsár utólag is nehéz kérdésnek tartotta, hogy mi lehetett Grósz Károly eredeti koncepciója, meddig kívánt eljutni az átalakításban. A választ véleménye szerint azért nehéz megfogalmazni, mert habár későbbi nyilatkozatai szerint modellváltásban gondolkodott, a gyakorlatban nem tett semmit a rendszerváltás ellen. Kulcsár Kálmán értékelése alapján Grósz a kormányuléseken és a PB ülésein a vitatott alkotmányjogi témákat mindig úgy zárta le, hogy azzal lehetőséget adott a továbblépésre. Működésének szemléltetésére azt a politikai döntéshozatali helyzetet állította példájául, amikor Grósz az 1988. évi november 10-i kormányulésen az Országgyűlés elé engedte az egyesülési jogról szóló törvényt – ami lényegében a többpártrendszeri viszonyok megalapozását jelentette – úgy, hogy az az MSZMP érvényben lévő állásfoglalását politikai értelemben ezzel figyelmen kívül hagyta, felülírta – 1989 januárban bekövetkező törvénybe iktatása által.²¹⁵ Az MSZMP többpártrendszer bevezetéséről szóló állásfoglalását 1989 februárjában adta ki a KB. A Grósz-kormány, Grósz Károly kormányfőként nem akadályozta azt a jogalkotó munkát, ami „párt vezető szerepe” korábbi gyakorlatának elhagyására eredményezte. Az 1989. február 7-i PB-n az új alkotmány alapelveinek vitájában kijelentette: *„Nekünk ebbe egyértelműen állást kell foglalnunk, ezt nem hagyhatjuk nyitva. Tehát azt, hogy ennek megfelelően a párt nem tör jogilag garantált hegemón helyzetre”*.²¹⁶

Az Országgyűlés működésében is az 1988-as pártértekezlet által kialakuló politikai-hatalmi viszonyok tették lehetővé a változásokat, vagyis annak egyre hangsúlyosabb szerepkörét.

²¹⁴ Kulcsár *i.m.* 1994, 115.

²¹⁵ *U.o.* 114.

²¹⁶ *U.o.* 116., Vö.: Az MSZMP Politikai Bizottságának 1989. február 7-i ülésének jegyzőkönyve 47. Lásd: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=418%3Aa-politikai-bizottsag-1989-februar-7-i-uelesenek-jegyzkoenyve&catid=71%3Aaz-mszmp-politikai-bizottsaga-ueleseinek-hangfelvetelei&Itemid=202&lang=en (utolsó letöltés: 2020. 12. 08.)

Az új politikai hozzáállás a '88 nyarán megfogalmazott pártértekezleti állásfoglalás végrehajtási programjába ágyazódott. Kukorelli István elemzésében rámutat az 1988. szeptember 20-i PB állásfoglalásra, amiben megfogalmazódott az MSZMP ösztönző szándéka a parlament és az országgyűlési képviselők irányába a hatékony munka, a nyilvánosság biztosítása, a választókkal való kapcsolat erősítésére vonatkozóan.

Az országgyűlési munka és tevékenység súlyát már az egypárti struktúrában szándékoztak növelni, itt a pártirányítás módszereinek finomhangolására törekedett a politikai vezetés.²¹⁷

A lehetséges módszerek és annak politikai gyakorlata természetesen fontos kérdés volt Grósz Károly vonalvezetésében. A hatalomtechnikai megoldások témaköre a fentebb már részben ismertetett – a magyarországi és szovjetunióbeli pártértekezleteket követő – 1988. július 5-i Grósz – Gorbacsov találkozón is kiemelt szerephez jutottak.

Egyfajta történelmi példázatba ágyazták az erre vonatkozó gondolataikat. Grósz értékelve a hazai helyzetet megfogalmazta, hogy gazdaságirányítás sokáig bürokratikus volt, csak a párt foglalkozott politikával a kormány nem. A KB apparátusa mindenbe beleavatkozott, viszont semmilyen felelősséget nem viselt. *„Ennek véget kell vetni. Jelenleg két tisztséget töltök be. Az emberek először csodálkoztak, azután megszokták. Ugyanakkor ez csak időleges.”*²¹⁸ – fogalmazta meg Grósz. Gorbacsov a következő választ adta: *„Lenin idejében [is] így volt. Ő, mint ismeretes, a párt vezetője és kormányfő volt. Kezdetben a KB kis létszámú volt, később mindinkább növekedett, és szükség lett a Politikai Bizottsághoz hasonló szervre. Ide a párt legtapasztaltabb vezetői kerültek. Vlagyimir Iljics a kormányon keresztül végezte az alapvető irányító munkát [kiemelés: R.A.L.]. Mindig attól tartott, hogy a különféle hibák miatt a Politikai Bizottságban lévő kommunistákat teszik felelőssé.”*²¹⁹ Grósz meggyőződését fejezte ki a párt és a kormány bizonyos fokú összefonódásának elkerülhetetlenségével kapcsolatban, ugyanakkor kérdéssel fordult Gorbacsovhoz, milyen megoldást javasol. Gorbacsov kifejtette, hogy ezzel az elméleti kérdéssel sokat foglalkoztak. Arra a következtetésre jutottak, hogy az *összekapcsolásra* nem a kormányzat szintjén kell törekedni, hanem a képviselői, tanácsi szervek szintjén. *„És természetesen a párt a kommunistákon keresztül érvényesíti politikáját, többek között azok közvetítésével, akik a kormány tagjai.”*²²⁰ Grósz elismerően értékelte a módszert, annak megbízhatósága miatt. Kifejtett, hogy ő is ebben az irányban halad, de egyelőre a kormányzati összekapcsolást tartja megfelelőnek.²²¹

²¹⁷ A rendszerváltozás... i. m. 2016, 27.

²¹⁸ Gorbacsov tárgyalásai magyar... i. m. 2000, 134.

²¹⁹ U.o.

²²⁰ U.o. 135.

²²¹ U.o.

Grósz a népképviselői szervekkel kapcsolatos politikai módszerekről való tájékozódását és érdeklődését több dokumentum is bizonyítja, köztük néhány meglehetősen lényegre törő, alapos. Ezek egyúttal híven mutatják be a tudományos anyagok szerepét a politikai vezetés kezében: *„Megbízásodnak megfelelően a Programiroda által korábban megrendelt és rendelkezésre álló tanulmányok feldolgozásával készült a csatolt háttéranyag (...) A háttéranyagnak mintegy opponálása a Ficzere Lajos professzor²²² által írt rövid tanulmány, amelyet szintén csatolok.”* – írta Raft Miklós Grósz Károlynak 1988. szeptember 1-jén.²²³

A csatolt háttéranyag – *A pártfrakció illetőleg a kommunista képviselők helye és szerepe az Országgyűlésben c. témához* – bevezetőjében rögzíti, hogy az anyag kiindulópontja az Országgyűlés szerepe, annak kialakulóban lévő új munkastílusa és leendő feladata, ami összefüggései miatt elválaszthatatlan a politikai intézményrendszer átfogó korszerűsítésének kérdésétől. Az Országgyűlés munkarendje, vitakultúrája, döntéselőkészítési mechanizmusa az alapvető kapcsolatrendszerének függvénye: *„(...) a központi párttestületekhez, a Népköztársaság Elnöki Tanácsához, valamint a Minisztertanácsához, a minisztériumokhoz és az országos hatáskörű szervekhez.”*²²⁴ Az anyag megállapítása szerint a hatalomgyakorlás alapvető változások folyamatában van, aminek középpontjába a párt saját szerepfelfogását, a vezető szerep értelmezését állította. *„Ennek legfontosabb jellemvonása: a hatalom túlzott egy-központúságának felszámolása annak elősegítése révén, hogy az állami szervek – az Országgyűléstől a községi tanácsokig – és a társadalmi szervezetek ne csak deklaráltnak, hanem ténylegesen is legyenek részesei a hatalomnak, s ne húzódjék semmiféle szakadék egyfelől az Alkotmányban és magas szintű politikai állásfoglalásokban rögzített szerepkörük, másfelől a politikaformálásban játszott súlytalan szerepük, a tényleges politikai gyakorlatban betöltött alárendelt, nem egyszer méltatlan helyzetük között. A párt vezető szerepének teljesen torz felfogása, hogy a politikai élet sakktablóján a párt az egyetlen tiszt, s minden más szervre legjobb esetben a paraszt feladata jut. Egy modern szocialista társadalomképet nem az jellemez, hogy minden érdemi döntés egy centrumban születik, s az összes többi szerv vagy a hozott döntés mechanikus végrehajtására, vagy a*

²²² Ficzere Lajos (1935 –): 1960-ban szerzett jogi diplomát a Szentpétervári (Leningrádi) Egyetem Jogtudományi Karán, 1961-ben az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán avatták jogi doktornak. 1960–1971 között az MTA Jogtudományi Intézetében dolgozott tudományos munkatársként, 1971 és 1976 között külszolgálatban dolgozott. 1976–1980 között a Minisztertanács Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkárságának fősztályvezető-helyettese, 1980 és 1986 között a Minisztertanács Titkárságán fősztályvezető. 1963-tól oktat az ELTE ÁJK-n, 1986-tól főállású egyetemi tanár. 1988-ban az ELTE Államigazgatási Jogi Tanszékének vezetője lett. Bővebb életrajzát lásd: <https://ficzerelajos.wordpress.com/about/> (utolsó letöltés: 2020.03.17.)

²²³ Raft Miklós: *Feljegyzés Grósz Károly részére* (1988.09.01.) (1/75/Ra-22-XX/1988.) MNL OL XIX-A-2-ar 20. d. MT Titkárság

²²⁴ *Háttéranyag „A pártfrakció illetőleg a kommunista képviselők helye és szerepe az Országgyűlésben” c. témához.* (1988.09.01.) 1. MNL OL XIX-A-2-ar 20. d. MT Titkárság

politikai állásfoglalásnak állami intézkedések formájában való megjelenítésére van kárhóztatva.”²²⁵

Többek között a fentebb elemzett helyzete okán az Országgyűlés nem tudta betölteni azt a szerepet, amiben a nyílt ütközések színtereként is szolgálhatott volna. Az érdekérvényesítés lehetőségét nem volt képes biztosítani mivel a közvélemény számára teljesen elrejtett háttérmechanizmusba volt ágyazva. Ez eredményezte többek között azt is, hogy az Országgyűlés a törvényjavaslatokat egyhangúlag minden esetben el szokta volt fogadni, továbbá, hogy az ülészekok – általában négy – pár, vagy egynapos időtartamúak voltak. A háttéranyag, a *szocialista parlamentarizmus* kibontakoztatására tett lépésként utalást tesz az 1983-as választójogi reformra, ami bevezette az országos listát és az egyéni választókerületekben a többes jelölést.²²⁶ Ennek hatása elsősorban a képviselői hozzáálláson és magatartáson volt némileg érzékelhető, de az országgyűlési munka keretei nem változtak. „*A képviselőknek nem egyszer – és nem minden alap nélkül – lehetett olyan benyomásuk, hogy valójában már eldöntött ügyek kerülnek eléjük, s tulajdonképpen nem is igazán kíváncsiak a véleményükre. (...) a képviselők úgyszólván az utolsó pillanatban és „Szigorúan titkos!” jelzéssel kapták meg a törvényjavaslatokat.*”²²⁷

Az elemzés megállapítása szerint ez a hozzáállás kezdett megváltozni a kormány részéről, a módosult szerepfelfogás a stabilizációs program kialakításának folyamatában volt tapasztalható. 1988-ra háromszor annyi törvényjavaslat került az Országgyűlés elé, mint az azt megelőző három évben.²²⁸ „*Az utóbbi tendenciát úgyszólván visszafordíthatatlanná tette a jogalkotásról szóló törvény kapcsán elfogadott alkotmánymódosítás, amely megszüntette az Elnöki Tanács szinte korlátlan helyettesítő jogkörét, s kizárta annak a lehetőségét, hogy a kizárólagos törvényhozási tárgykörökben az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletet bocsáthasson ki.*”²²⁹ Az anyag említést tesz az Országgyűlési bizottságok tevékenységének önmagában jelentős megnövekedéséről, és a minisztériumokkal való intenzív kapcsolatok kialakulásáról.

Az Országgyűlés és a központi párttestületek közötti kapcsolatrendszer kérdésének elemzése az akkor hatályos alkotmányszövegből indult ki, aminek értelmében az MSZMP az egész társadalom vezető ereje. „*Ehhez nyomban hozzá kell fűzni azt, amit e pillanatban Alkotmányunk még nem tartalmaz ugyan, de amit jogi előírás hiányában is vallunk: pártunk nem*

²²⁵ Háttéranyag „A pártfrakció illetőleg a kommunista képviselők helye és szerepe az Országgyűlésben” c. témához. (1988.09.01.) 2. MNL OL XIX–A–2–ar 20. d. MT Titkárság

²²⁶ U.o.

²²⁷ U.o.

²²⁸ Az Országgyűlés 1988-ban számba vehető 14 ülésnapjából 12 a pártértekezlet utáni hónapokra esik. Bővebben: *A rendszerváltozás államszervezeti... i.m.* 2016, 27.

²²⁹ U.o. 5.

tekinti magát az alkotmány fölött állónak, hanem annak keretei között, magát az alaptörvény rendelkezéseinek alávetve látja el feladatait [aláhúzás az eredeti gépelt szövegben: R.A.L.].²³⁰

A bolsevik kommunista gyakorlat valóságáról a Bihari Mihály által is megfogalmazott tételt fogadjuk el, legalábbis a párt számára stabil hatalmi viszonyok között mindenképp: „A párt lényegileg az alkotmányos jogrendszer keretein felül lévő és működő szervezet.”²³¹

Az MSZMP azáltal volt képes uralni az alkotmányos rendszert, hogy informális keretek között, de tényleges jogszabályalkotó szerepkört töltött be. A fontos vagy jelentős jogszabályokat minden esetben a párt vezető szervei tárgyaltak meg általánosságban és konkrét, részletes tervek formájában is, mielőtt országgyűlési vagy kormányvitára kerülhetek volna. Így a párt vezető testületein, a PB-n, KB-n keresztül a pártvezetés elvonta az Országgyűlés törvényalkotó szerepét hosszú ideig.²³²

Grósz háttéranyaga utalást tesz azokra a néhány hónappal korábbi állásfoglalásokra, amelyek a párttörvény kezdeti – tehát csak az *egypártra* vonatkozóan tervezett – elgondolásai-ban az MSZMP szerepét, jogosultságait igyekeztek részletesen megállapítani. Ezek nem tartalmaztak az MSZMP hatalomból való kiszorítására, vagy mozgásterének korlátozására vonatkozó megfogalmazásokat, inkább csak „(...) a párt és az állami szervek közötti viszony egyértelművé tételét célozták.”²³³ Az MSZMP-re vonatkozó párttörvényben pártszervekre bontottan és tételesen kellett volna rögzíteni a különböző megállapításokat, jog- és hatásköröket. Ez egy bolsevik forradalmi típusú kommunista párt esetében képtelenségnek bizonyult: „nehezen egyeztethető össze a párt mozgalmi jellegével és azzal, hogy alapvetően nem jogi-közhatalmi, hanem változatos és rugalmas politikai eszközöket alkalmaz.”²³⁴ A gondolat folytatódik az anyagban logikailag mélyítve tartalmi vonatkozásait: „A párt-jogosítványok részletes jogi szabályozása bizonyos értelemben óhatatlanul »államosítaná« a pártot. (...) Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a párt politikai hatalma nem az Országgyűléstől származtatott hatalom – a párt vezető szerepe akkor is érvényesült, amikor az alkotmány szövege erre még nem utalt –, ezért nem lehet a pártot arra szorítani, hogy minden olyan esetben törvénymódosítást kezdeményezzen, ha pl. saját szervezeti struktúráját meg akarja változtatni.”²³⁵

²³⁰ Háttéranyag „A pártfrakció illetőleg a kommunista képviselők helye és szerepe az Országgyűlésben” c. témához. (1988.09.01.) 6. MNL OL XIX–A–2–ar 20. d. MT Titkárság

²³¹ Bihari i. m. [1989] XIII.

²³² U.o.

²³³ Háttéranyag „A pártfrakció illetőleg a kommunista képviselők helye és szerepe az Országgyűlésben” c. témához. (1988.09.01.) MNL OL XIX–A–2–ar 20. d. MT Titkárság

²³⁴ U.o.

²³⁵ U.o.

Az MSZMP-ben a frakcióalkotás, frakciózás, vagyis a párt hivatalos álláspontjától eltérő és szervezett belső csoportosulás a legfőbb politikai vétségek kategóriájába tartozott. Mégis foglalkoztatta ez a kérdés a vezetést, egyelőre nem a pártban, hanem az Országgyűlésben működő pártfrakció vonatkozásában. Ebben a kérdésben a háttéranyag arra alapozott, hogy minden olyan országban, ahol politikai pártok léteznek, az adott társadalmi berendezkedéstől függetlenül az adott párt jogai közé tartozik: *„hogy a parlamentben tevékenykedő tagjai útján is törekedjék érvényre juttatni politikáját. Erőteljes tévedés áldozata azonban, aki úgy véli: ennek egyetlen módja a párttagok számára a pártfegyelem erejével, netán szankciókat kilátásba helyezve sorra-rendre kötelező érvénnyel megszabni, hogy a parlament elé kerülő ügyekben milyen magatartást tanúsítsanak, mit mondjanak és hogyan szavazzanak.”*²³⁶ Az elemzés különösen kifogásolható gyakorlatnak minősítette a szankcionálás-e válfaját a magyarországi egy-pártrendszer viszonyai között, ahol az országgyűlési képviselők 75%-át alkották a párt tagjai.

Ezt követően tért rá a feljegyzés az egypárti viszonyok keretében a párt és országgyűlési képviselők közötti munkával kapcsolatos javaslatokra. Az Országgyűlés elé kerülő ügyek, különösen a törvényjavaslatok vagy az állami tisztségek betöltése politikailag olyan fontos kérdések, *„hogy ezekben az illetékes párttestületek továbbra is előzetesen állást foglalnak (...).”*²³⁷ A párt elvi-politikai jellegének hangsúlyozásaként előrelépésnek tekintette volna a tanulmány, ha törvényjavaslat-szövegről nem, hanem csak a szabályozás alapvető célkitűzéseiről és tartalmi elemeiről foglalt volna állást párttestület. Kapcsolódott ehhez az is, hogy javasolta, az állami vonalon jelentkező döntéselőkészítés korai szakaszában párttestület ne foglaljon állást a szabályozási koncepció alapkérdéseiben. Helyette a véleményezési és egyeztetési szakaszt követően, tehát a végleges változatok esetében tartotta azt célszerűnek megtenni.

A Grósz vezette MSZMP arra próbált átállni, hogy a politikai döntéselőkészítés formálódása a kormánytól induljon ki, a politikai egyeztetés és véleményezés folyamatait pedig a pártból (KB) az Országgyűlésbe, a kommunista frakcióra igyekezett áttelepíteni.

A párttag képviselőkkel szemben azonban rögzíteni kívánták, hogy azok különösen egyéni, de képviselői minőségükben tett megnyilvánulásuk kedvezőtlen belpolitikai vagy nemzetközi visszhangja elkerülése érdekében előzetesen konzultáljanak illetékes központi pártszervvel.

A következő témákban való megnyilvánulás esetén tartották szükségesnek az ilyen jellegű konzultációt:

²³⁶ Háttéranyag „A pártfrakció illetőleg a kommunista képviselők helye és szerepe az Országgyűlésben” c. témához. (1988.09.01.) MNL OL XIX-A-2-ar 20. d. MT Titkárság

²³⁷ U.o.

- 1) Az ország érvényes nemzetközi szerződéseinek felbontására vagy módosítására, nemzetközi szervezetekhez vagy más államokhoz fűződő kapcsolatok;
- 2) olyan ügyek, amik hátrányosan érinthetik az ország védelmi képességét; valamely kérdés népszavazásra bocsátását célozzák;
- 3) javaslatok, követelések, amik kormánnyal vagy elnökével szemben bizalmatlansági indítványt foglalhatnak magukban.

Ezekben a felsorolt ügyekben a párttag képviselőket kötelesnek tekintették az MSZMP-től kapott iránymutatásoknak megfelelően eljárni. A párt hozzáállásával kapcsolatban a fenti ügyekben az adott kérdésben illetékes KB titkár volt jogosult álláspontra megfogalmazni. A képviselőnek, egy a KB titkár részéről általa nem kielégítőnek tartott álláspont esetén, jogában állt a PB elé terjeszteni ügyét testületi állásfoglalásért.

A párttag képviselők kötelesek voltak tartózkodni attól, hogy az Országgyűlésben bírálják az MSZMP Kongresszust, az MSZMP értekezletét, a KB vagy a PB érvényben lévő határozatát. Kivételes esetekre vonatkozóan, feszültté váló bel- vagy külpolitikai helyzetben és nagy horderejű kérdések esetén a KB kötelező érvényű határozattal irányíthatta a frakció tagjait, hogy a KB által meghatározott módon szavazzanak. Ezt a KB a frakció előzetes tájékoztatása és utólagos részletes indokoltság megismertetése kötelme mellett rögzítette. Fontos körülmény a megváltozó hatalomgyakorlási technikák vonatkozásában, hogy az MSZMP képviselőcsoport vezetője, vagyis a kormány országgyűlési „ellenfeleként” / kontrolljaként is működtethető abszolút többséget jelentő kommunista frakció vezetője 1989 márciusában – a Németh-kormány KB-tól való függetlenedési és politikai önállósodási törekvései idejére – a főtitkár Grósz lett. „Az Országgyűlés módosított ügyrendje kimondja – amit egyébként az ügyrend korábban sem tiltott –, hogy a megyei képviselőcsoportokon kívül a képviselők állandó vagy ideiglenes jelleggel más csoportokat is létrehozhatnak. Ez más megfogalmazásban a frakcióalkotás szabadságának deklarálását jelenti.”²³⁸ – állapította meg a feljegyzés.

Az opponáló tanulmányt Ficzer Lajos állította össze *Az Országgyűlés kommunista frakciójáról Parlamenti pártfrakciók a többpártrendszerű polgári politikai rendszerekben*²³⁹ címmel.

A professzor megállapította, hogy a többpártrendszerű polgári parlamentekben a politikai pártok frakciói meghatározó szerepet töltenek be, aminek azonban létalapja *a többpártrendszerre*

²³⁸ Háttéranyag „A pártfrakció illetőleg a kommunista képviselők helye és szerepe az Országgyűlésben” c. témához. (1988.09.01.) MNL OL XIX–A–2–ar 20. d. MT Titkárság

²³⁹ Ficzer Lajos: *Az Országgyűlés kommunista frakciójáról. Parlamenti pártfrakciók a többpártrendszerű polgári politikai rendszerekben* (1988.08) (1/75/Ra.) MNL OL XIX–A–2–ar 20. d. MT Titkárság

épülő politikai pluralizmus. Az ilyen rendszerekben a választók, mint azt a tanulmány is megállapította, a különböző politikai irányt képviselő pártok jelöltjei közül, de az adott párt által képviselt programmal azonosulva választanak. Ez a polgári parlamentarizmus kezdeti szakaszához képest átalakult pártpolitika képviselése, ami azt is jelenti, hogy a képviselők elsődlegesen pártjuk politikájához való kötődést alakítanak ki, nem pedig a választóikhoz. Eszerint a többpártrendszerű választási rendszer eredményeként jönnek létre parlamenti frakciók, amik pedig meghatározó szerephez jutnak a *„kormánypolitika ellenőrzését célzó módozatok, formák és eszközök kialakításában”*.²⁴⁰ Ficzeré tanulmánya kiemelte, hogy a többpártrendszerű polgári parlamentarizmusban a pártfrakciók lényegi vonásai közé tartozik a: *„megválasztott képviselőknek működésük során a pártjaikhoz való szoros kötődés és a szigorú pártfegyelem érvényesítése a párt politikájának képviselését illetően.”*²⁴¹

A tanulmány elemezte az egypártrendszerű szocialista politikai rendszerben működő parlamenti frakció lehetőségét. Ebben a viszonyrendszerben meghatározónak értékelte az Országgyűlés kommunista frakciójának a pártszervekhez kötődő kapcsolatrendszerét.

Lényegi feltételekként határozta meg a *szocialista parlamentarizmus* érvényesülését, a *szocialista jogállamiság kialakulását* és a *szocialista pluralizmus intézményrendszerének* megteremtését. Kérdésként megfogalmazódott gondolataiban azonban, hogy lehetséges-e klasszikus értelemben parlamenti frakció az egypártrendszerben. Válasza szerint az akkori viszonyok között nem több okból nem lehetséges.

Egyrészt a választási rendszer területi választói képviselőre épült. A jelöltek nem a párt állította, ezáltal nem párttag minőségükben, hanem állampolgári minőségükben váltak jelöltté. A pártfrakció működtetése a választásokra közvetlenül nem volt visszavezethető. A párttag képviselők nem az MSZMP képviselőjében indultak – politikai szempontból a Hazafias Népfront programjának elfogadása volt a politikai kritérium, ami lényegében persze az MSZMP programjában rögzített célokkal egybe esett, de tehát nem párttag minőségben váltak képviselővé. *„(...) többpártrendszer keretei között kialakult klasszikus értelemben vett pártfrakció konstrukciója mechanikusan nem alkalmazható az egypártrendszerű szocialista parlamenti rendszerünkben. (...) Ugyanakkor a demokrácia, a hatalommegosztás, a szocialista jogállamiság kiépítésének követelményeivel összhangban megalapozottnak tartanánk a plurális szocialista*

²⁴⁰ Ficzeré Lajos: *Az Országgyűlés kommunista frakciójáról. Parlamenti pártfrakciók a többpártrendszerű polgári politikai rendszerekben* (1988.08) (1/75/Ra.) 4. MNL OL XIX–A–2–ar 20. d. MT Titkárság

²⁴¹ U.o.

*képviselési rendszer irányába való erőteljes elmozdulását és ennek kapcsán a parlament működésében a különböző érdekcsoportok, platformok működési kereteinek létrehozását.*²⁴² – fogalmazta meg javaslatát Ficzeré.

1988-ban az Országgyűlés valóban sokkal aktívabbá vált mind a képviselői munka, mind az bizottságok tevékenységét illetően. Főbb jellemzők közé sorolhatjuk a törvénytervezetek két- vagy többfordulós véleményezését, a szűk egybizottságos előkészítés megszűnését, a bizottságok módosító-indítványainak megnövekvő szerepét a törvényalkotásban.²⁴³

1949-óta az Országgyűlésben csak az MSZMP országgyűlési képviselőcsoportja működött, mint parlamenti frakció. 1988-ig ezen túl két szerveződési elv volt jelen a parlamentben: az egyik a képviselők szakmai-ágazati alapon való szerveződése a bizottságokban, a másik a megyei-fővárosi képviselői csoportok területi alapú alakulása.²⁴⁴

1988-ban a parlamenti üléseket nyilvánossá tették a tömegtájékoztatás révén a társadalom számára. Ezért is egyre jobban megnőtt az Országgyűlés szerepe, aminek '88 végén kezdeményezett ügyrendmódosítása révén 1989 elejére intézményesült a frakcióalkotás lehetősége.²⁴⁵

A politikai folyamatok és a nem nyilvánosan zajló hároméves kormányzati korszerűsítési program 1988 második felében érkezett a legjelentősebb terület, az MSZMP átalakításának állomásához. Az 1988. november 1–2-i kibővített KB ülés állásfoglalást adott ki a belpolitikai helyzetről és a párt feladatairól. Az ideológiai és történelmi kényszer fogságában egyfajta helyben mozgás volt jellemző a párt helyzetére, amit a kádári-időszakkal való kontinuitás problematikája idézhetett elő. Ismét ellentmondásos megfogalmazások fogalmazódtak meg az MSZMP vonatkozásában: „vállalja az elmúlt négy évtized történelmi örökségét (...) Megőrizve kívánja meghaladni azt.” A történelmi örökségek között megemlítette az állásfoglalás az 1948-as MKP–MSZDP egyesülő kongresszusát, az 1953–1956 közötti évek „szocializmus megreformálását igénylő demokratikus törekvéseit”.²⁴⁶ Az 1956 utáni időszakot, mint az azt megelőzően kialakult rendszer megváltoztatására tett erőfeszítésként írta le, ebbe értelmezve az

²⁴² Ficzeré Lajos: *Az Országgyűlés kommunista frakciójáról. Parlamenti pártfrakciók a többpártrendszerű polgári politikai rendszerekben* (1988.08) (1/75/Ra.) 4. MNL OL XIX–A–2–ar 20. d. MT Titkárság Vö.: Varga Péter (MSZMP KB KAO): *Jelentés a Politikai Bizottságnak az Országgyűlés működésének tapasztalatairól, javaslat a párt álláspontjára az Országgyűlés működéséről és a parlament ügyrendje módosítása elveiről.* MSZMP PB MNL OL M–KS 288. f. 5/1037. ö. e. (1988.09.20.) (Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_10370.pdf#search=&page=265)(utolsó letöltés: 2020.03.18.)

²⁴³ *A rendszerváltozás államszervezeti... i. m.* 2016, 29.

²⁴⁴ *A rendszerváltozás államszervezeti... i. m.* 2016, 32.

²⁴⁵ *U.o.* 33.

²⁴⁶ *A Központi Bizottság állásfoglalása a belpolitikai helyzetről és a párt feladatiról* 77. MSZMP KB (1988.11.1–2.) MNL OL M–KS 288. f. 4/244-245. ö.e. Lásd: <https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=sta>

1966–1968-as reformtörekvéseket. A rendszer önkritikájaként megfogalmazódott: „*A döntési mechanizmus, a politikai akaratképzés módja szembe került a társadalmi-politikai fejlődés valódi szükségleteivel.*” Megállapította az állásfoglalás, hogy az akkor fennálló és túlhaladott modell gazdasági és politikai rendszere nem volt fenntartható többé. Az 1970-es évek közepétől kiinduló időszak hibáit jelölte meg az addigra kialakult helyzet fő okaként. A pártértekezlet álláspontját lényegében tartalommal töltötte meg a határozat: „*Természetesnek tartja [az MSZMP], hogy az alkotmány előírásainak, a törvényességnek megfelelően különböző politikai szervezetek jönnek létre. A hozzájuk való viszonyt programjuk és gyakorlati tevékenységük alapján – határozza meg a párt. Az MSZMP, mint párt keresi az együttműködést, a politikai szövetséget, koalíciót azokkal az erőkkel, amelyek a szocializmus megújulásáért, a nemzet felemelkedéséért kívánnak színre lépni. Határozottan szembeszáll azonban minden olyan erővel, amely a szocialista társadalmi rend, az alkotmányosság és a szövetségi rendszerünk ellen lép fel.*”²⁴⁷

Az elsöre kategorikusnak tűnő megfogalmazások háttérében azonban az állásfoglalás megállapította, hogy a szocialista értékek megőrzésének, illetve változásának kérdésével az MSZMP már többször foglalkozott. Szükségesnek mutatkozott, hogy elméleti megközelítésben a párt illetékes intézményei alaposabban feltárják és megalapozzák ezt a témakört, különös tekintettel az *értékbecsapás* sajátosságaira vonatkozóan. Ezért a KB megbízta a Társadalompolitikai Bizottságot, a Tudománypolitikai Munkaközösséget és a Társadalomtudományi Intézetet, hogy vezető társadalomtudományi szakemberek bevonásával vizsgálja meg a *szocialista értékek állandó és változó összetevőit*. Az MSZMP új politikai irányvonalának meghatározásához különösen fontos volt az értékváltozás és az értékbecsapás politikai-ideológiai megalapozása, amihez az ekkorra már megszerveződő alternatív, ellenzéki politikai erők szolgáltak alapul, mint a pluralizálódó politikai közeg szervezetei. „*Ezek között a párthoz való viszonyukat tekintve felismerhető az MSZMP-hez közelebb álló, a távolságot tartó, az elhatárolódó, sőt a nem szocialista megoldásokat kereső irányzat is. A párt kész a párbeszédre, az együttműködésre, azonban a politikai közélet elfogadott gyakorlata szerint vitába száll azokkal a nézetekkel, amelyek a szocializmust, a törvényességet, a*

tic/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02440-02450.pdf#search=&page=652 (utolsó letöltés: 2020.03.17.) Vö.: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1985–1990.* Szerk. Vass Henrik, Budapest, Interart Stúdió. 1994. 483–490.

²⁴⁷ *A Központi Bizottság állásfoglalása a belpolitikai helyzetről és a párt feladatiról* MSZMP KB 77. (1988.11.1–2.) MNL OL M-KS 288. f. 4/244-245. ö.e. Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02440-02450.pdf#search=&page=652 (utolsó letöltés: 2020.03.17.) Vö.: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai... i. m.* 1994, 483–490.

nemzetközi kötelezettségeinket megkérdőjelezik, vagy tagadják.”²⁴⁸ Az MSZMP komoly felmérést készített a hozzá képest alternatív szervezetekről, ez kiderül a belpolitikai kérdéseket gondozó Berecz Jánosnak készített összefoglalóból.²⁴⁹

A hatalom, a hatalomgyakorlás 1988 novemberére átmeneti helyzetbe került. Bár már nem a Kádár-féle berendezkedésben foglalt helyet a vezetés, a működés új módozatai még nem álltak össze működőképes egésszé. Továbbra is hatottak bizonyos gyakorlati törvényszerűségek, amelyeket csak még mélyebbre ható változtatásokkal tudott felszámolni a vezetés. Az MSZMP küszöbön álló átalakítása azt a célt szolgálta, hogy *politizáló-közéleti szerepet* tudjon a későbbiek folyamán betölteni, mint egy politikai párt.

A pártértekezletet követően a politikai intézményrendszerben a korábbi időszakhoz hasonlítva valóban lényegi változások indultak meg. A vezetés elkezdte kialakítani egy plurális politikai játéktér határait. A társadalmi feszültségek csillapítása érdekében történő nyitásban hamar nyomásként nehezedett a többpártrendszer intézményesítésével kapcsolatban. A plurális viszonyok kialakítása érdekében tett intézkedésekre a politikai intézményrendszer, pontosabban a kormányzati rendszerrel együtt járó lépésként került sor.

Az átalakítás kísérletének meghatározó feltétele volt Grósz Károly személye és kettős hatalma. Az MSZMP kormányzópárti minőségét kezdte bevezetni a politikai életbe és a köztudatba. A politikai hatalom súlypontját igyekeztek a kormányra helyezni. Ezzel egyidejűleg – a parlamentáris játékszabályok bevezetése érdekében –, mivel elvi síkon a kormány elsősorban az Országgyűlésnek felelős, az MSZMP parlamenti politikai szerepe is felértékelődött. Új módszereket kellett kidolgozni a megváltozó politikai-hatalmi viszonyrendszerben. Az MSZMP számára nagy kihívást jelentett elhagyni, levetkőzni az állampárti attitűdöket. Az átalakítás folyamatában az Országgyűlés szerepe egyértelműen magában hordozta, hogy ott a plurális viszonyok között az MSZMP-n kívül előbb-utóbb más politikai szerveződések, szervezetek is egyre komolyabb működésre lesznek képesek. A folyamat ütemére, dinamikájára természetesen befolyásoló tényezőként hatott a miniszterelnök-főtitkár akarata, akinek kezében a legnagyobb mértékű intézményesült hatalom összpontosult. Azonban a kiterjedt és nagy hatalommal rendelkező pártapparátus és egyes retrográd kommunista csoportok komoly akadályo-

²⁴⁸ *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának állásfoglalása néhány időszzerű politikai kérdésben* MSZMP KB 65. (1988.12.05) MNL OL M–KS 288.f. 4/248-249. ö.e. Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02480-02490.pdf#search=&page=282 (utolsó letöltés: 2020.03.17.)

²⁴⁹ *Pártok és pártalakítási kísérletek Magyarországon a felszabadulás után.* (Inf/1280/1988.) MNL OL M–KS 288.f. 11/4456 ö.e. Információs jelentések Közli: Szekér Nóra – Riba András László: *A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói.* Antológia Kiadó, Lakitelek, RETÖRKI Könyvek 5., 2014. 174-204.

kat támaszthattak volna az intézkedésekkel szemben. Meglátásunk alapján ennek megakadályozása érdekében folytatta főtitkárként Grósz azt, amit kormányfőként elkezdett: vagyis a politikai intézményrendszer átalakítását a pártban, a központi vezető szervezetekben és apparátusban.

II.3. Elvi politikai irányítás

A pártértekezletet követő programalkotás során, 1988 nyarán bízták meg Lukács János KB-titkárt a párt szervezeti szabályzatának és választási rendszerének kidolgozására kiküldött munkabizottság vezetésével. A KB által 1988. november 22-én elfogadott, *A Központi Bizottság és a Politikai Bizottság munkarendjéről, munkamódszeréről, a KB munkabizottságainak, munkaközösségeinek és apparátusának feladatköréről* szóló határozatot²⁵⁰ már az ő felügyelete alatt készítette a PTO. Az MSZMP központi vezető szerveivel kapcsolatos átalakítás tervezetét a döntés-előkészítés folyamatában 1988. november 8-án tárgyalta a PB. Az ülés anyagai között található közleménytervezetben a következő olvasható:

„A Politikai Bizottság fontosnak tartja, hogy a párt tegyen határozott lépéseket az állami szervekkel, társadalmi szervezetekkel és mozgalmakkal kialakítandó partneri viszony és munkakapcsolatok megteremtésére – majd bekarikázva és áthúzva a szöveg folytatásában olvasható: „A jövőben a Központi Bizottság irányító szerepét kizárólag a pártéletben töltsse be.”²⁵¹

A határozat előkészítéséhez készült háttéranyag²⁵² szóbeli ismertetőjében a dokumentum készítői beszámoltak arról, hogy az anyag elkészítéséhez széles körű konzultációt folytattak. Ezalatt a KB tagok egy meghatározott körét, a megyei elsőtitkárokat, a KB osztályvezetőit és a KB titkárait értették.²⁵³

²⁵⁰ *Javaslat a Központi Bizottság és a Politikai Bizottság munkarendjére, munkamódszerére, a KB munkabizottságainak, munkaközösségeinek és apparátusának feladatköre* MSZMP KB (1988.11.22.) MNL OL M–KS 288. f. 4/247. ö. e. Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02460-02470.pdf#search=&page=293 (utolsó letöltés: 2020.12.02.) Vö.: *A Központi Bizottság 1988. november 22-i határozata a Központi Bizottság és a Politikai Bizottság munkarendjéről, munkamódszeréről, a KB munkabizottságainak, munkaközösségeinek és apparátusának feladatköréről* Közli: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai... i. m. 1994, 483–490.

²⁵¹ *Közleménytervezet a Politikai Bizottság 1988. november 8-i üléséről* 215. MNL OL M–KS 288. f. 5/1042. ö. e. MSZMP PB (1988.11.08.). Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_10420.pdf#search=&page=53 (utolsó letöltés: 2020.02.02.)

²⁵² Petrovski István (MSZMP KB PTO): *Javaslat a Politikai Bizottságnak a Központi Bizottság és a Politikai Bizottság munkarendjére, munkamódszerére, a KB munkabizottságainak, tanácsadó testületének és apparátusának feladatkörére.* (1988.11.01.) MNL OL M–KS 288. f. 5/1042. ö. e. MSZMP PB 27–50. (1988.11.08.). Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_10420.pdf#search=&page=53 (utolsó letöltés: 2020.02.02.)

²⁵³ MSZMP PB (1988.11.08.) szószserinti jegyzőkönyv MNL OL M–KS 288. f. 5/1042. ö. e.

Mielőtt Grósz Károly megnyitotta volna a PB vitáját, külön felhívta a figyelmet arra, hogy az ülésnek döntenie kell arról, ki legyen a napirend előadója a KB-ülésen. E részletkérdésnek tűnő körülmény jelentőségét Berecz János hozzászólása jól megvilágíthatja: *„Én is úgy ítélem meg, hogy az előadója a főtitkár lehetne. Azt érdemes mérlegelni, hogy nehegy a Központi Bizottság úgy gondolja, hogy akkor már nem vitatható, mert a főtitkár terjeszti elő.”*²⁵⁴ Meglátásunk szerint éppen ez az elkerülni kívánt magatartás az alapja, hogy a vezető szervek korlátozását előkészítő anyag és koncepció ismertetését a Grószhoz rendelték. Ha egy napirendet maga a főtitkár ad elő, az egészen más súlyt képvisel és a KB valószínűleg úgy fogja érezni, hogy érdemi vitának nincs helye, el kell fogadni a javaslatot. A főtitkár szándéka pedig annak elfogadtatása volt. Ez a demokratikus centralizmus döntési gyakorlatának egy szignifikáns példája. A legfontosabb döntések előbb-utóbb óhatatlanul egy kézbe kerülnek. Ilyenkor nem testületek, hanem egyes emberek gyakorolják a hatalmat – fogalmaz Nyíró András, a vezér hatalmát pedig leginkább az apparátus képes – tehát nem elsősorban a szűkebb testületek – veszélyeztetni.²⁵⁵

Németh Miklós hozzászólásából kiderül, hogy a PB elé egy jelentősen részletesebb javaslat került, mint később a KB elé: *„Na, most én azt javaslom, hogy a KB elé egy elvibb anyag menjen ennél, mint ami most itt előtünk van. Ide helyes, hogy ilyen részletességgel jött.”*²⁵⁶ Németh kitért arra, hogy az anyagnak jól kellett tudnia kifejezni a KB és PB helyét a párt és az állam közötti munkamegosztásban.

Grósz Károly megfogalmazta, hogy az anyagban nem tudták megoldani a pártértekezlet egyik legfontosabb pontját, vagyis a párt viszonyát az állami területekhez: *„Itt keverednek a dolgok. [...] az naivitás, hogy lesz külön pártpolitika, és külön az államban és a társadalomban történnek a dolgok. De egy dolog, hogy kérdésekről tudunk, informálódunk, informálunk és befolyásolunk, más dolog, hogy döntünk és beleszólunk. Nekem ezzel az anyaggal az igazi bajom az, hogy bár szavakban nem akarunk beleszólni és dönteni, itt a szervezet olyan, ami önmagában hordja a beleszólás nemcsak lehetőségét, esetenként a szükségességét is. Márpedig én ezt nem tartom kívánatosnak. [...] Mert abban a ritka szerencsés helyzetben vagyok, hogy két pozícióból látom a párt és az állam közötti szereposztást. Ráadásul senki nem vádolhat azzal, hogy magam alá akarok kaparni valamit ez által, mert a másikat ugye leadom. Én az állami szervek és a*

²⁵⁴ MSZMP PB (1988.11.08.) szószerinti jegyzőkönyv MNL OL M–KS 288. f. 5/1042. ö. e.

²⁵⁵ Nyíró András: Testületek a párt vezetésében. In: *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához*. Szerk. Nyíró András. Interart Stúdió, [Budapest], [1989]. [XXI–XXXI] XXVII.

²⁵⁶ Nyíró *i. m.* [1989], XXVII.

társadalmi szervek sokkal nagyobb önállóságának vagyok a híve, mint amit jelenleg gyakorlunk, és ebben a párt szerepét – bármilyen kemény ezt kimondani – én csökkenteni látom szükségesnek közvetlenül, mert a közvetett befolyásunk nem fog csökkenni, énszerintem erősödni fog.”²⁵⁷

A vita nyomán átdolgozott javaslatot²⁵⁸ a PB november 21-én vitatta meg újra. Grósz Károly kifejezésre juttatta, hogy a pártnak nagy önmérsékletet kell tanúsítania az addig kialakult gyakorlatához viszonyítva: *„sok olyan tevékenységet, ami ma itt van a Központi Bizottságban, át kell egyszerűen adni. Nem tudok másképp fogalmazni, át kell adni. (...). Másképpen kell csinálni. Mindenféleképpen a testületi munkára kell a hangsúlyt tenni, és a kommunista közösségekkel való befolyást kell erősíteni. És ennek – mert az nem állam, az államnak csak egyik eleme a kormányzati munka – teljesen új működési gyakorlatot kell meghonosítani a parlamenttel. Teljesen újat! Egy négy évtizedes hagyománnyal kell megítélésem szerint szakítani.”²⁵⁹*

Grósz Károly és az előkészítő PB-ülések hívták fel a figyelmet a munkarenddel, munkamódszerrel és feladatkörökkel foglalkozó KB határozat jelentőségére. Úgy gondoljuk, hogy ezek az intézkedések, a határozat előkészítésének munkálatai lényegében a nem termelő területek korszerűsítésének programja kereteibe és az Előkoncepcióba illeszkednek. Grósz feltételezhetően elfogadta azokat tanácsokat, meglátásokat, amelyek szerint a Kádár idején kialakult módszerekkel és eszközökkel az akkor várható politikai viszonyok között már nem tudott volna hatékonyan irányítani. Sokkal több KB szintű kérdésben kellett döntenie. A napi politika begyűjtése, a tervezés alatt álló új szocialista berendezkedés új stílusú vezetést követelt.

Az 1988. november 22-i KB-ülésen *A Központi Bizottság és a Politikai Bizottság munkarendjéről, munkamódszeréről, a KB munkabizottságainak, munkaközösségeinek és apparátusának feladatköréről* szóló határozatban újrafogalmazták a Központi Bizottság tevékenységeit:

- 1) A szocialista társadalmi viszonyok fejlesztése és védelme;
- 2) a törvényesség erősítése a jogállamiság kiépítésére;
- 3) a gazdaságpolitika irányainak kijelölése;
- 4) a társadalom szellemi, ideológiai életének befolyásolása, erkölcsi állapotának javítása;

²⁵⁷ MSZMP PB (1988.11.08.) szószerinti jegyzőkönyv MNL OL M–KS 288. f. 5/1042. ö. e.

²⁵⁸ Petrovszki István (MSZMP KB PTO): *Javaslat a Politikai Bizottságnak a Központi Bizottság és a Politikai Bizottság munkarendjére, munkamódszerére, a KB munkabizottságainak, tanácsadó testületének és apparátusának feladatkörére.* (1988.11.01.) MNL OL M–KS 288. f. 5/1042. ö. e. MSZMP PB (1988.11.08.). 16–28. Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_10420.pdf#search=&page=53 (utolsó letöltés: 2020.02.02.)

²⁵⁹ MSZMP PB (1988.11.08.) szószerinti jegyzőkönyv MNL OL M–KS 288. f. 5/1042. ö. e.

- 5) külpolitikai alapelvek és célok kialakítása, nemzetközi kapcsolatok fejlesztése;
- 6) a pártszervek és szervezetek rendeltetésszerű, hatékony működésének az elősegítése.²⁶⁰

A döntés fontos összetevője volt, hogy a KB apparátusának addig fennálló osztályrendszere megszűnt. Helyette az apparátus munkájához egy „rugalmasabb” – az „új stílusú” munkarend feladataihoz jobban igazodó – szervezeti szervező elvet vezettek be. Ebben az osztályok nem mereven elkülönülő szervezeti egységként, hanem egymással folyamatos együttműködésben levő munkacsoportokként alkották az apparátus egészét. A rugalmas munkaformák segítségével korlátozódott a szervezetiség, jelentősen csökkent apparátus vezetőinek személyes hatalma.

Megszűnt a KB-tagok munkaköri változásaihoz addig szükséges KB-testületi jóváhagyás, ezzel korlátozva lett a KB káderhatásköre bizonyos mértékben.

A KB-titkárok az új szervezeti rendben önállóbban, de így is szorosan a főtitkár irányítása alatt dolgoztak. Ezzel a megoldással bár formálisan meghagyták „működő szervként” a KB Titkárságot, a gyakorlatban nem működött tovább a korábbi módon.

A kiterjedt és nagy hatalmú apparátus átszervezésével a főtitkárhoz tömörült, koncentráldott a hatalom, mivel az új szervező elv alapján felálló apparátus irányítása deklaráltan a főtitkár feladata lett.

A főtitkár és a KB-titkárok a központi vezetés tisztségviselői lettek, bár a szöveg értelmében az apparátus tagjai voltak. Bár a szabályozás megfogalmazta az „önállóság és felelőség” figyelembevételét az apparátus vezetőinek vonatkozásában, a gyakorlat egyértelműen addig fennálló hatalmi helyzetük hátrányára alakult: *„a felső pártszervek apparátusai nem irányíthatják az alsóbb pártszerveket és azok apparátusait”*.²⁶¹

Az átszervezett régi osztályok: 1) Agitációs és Propaganda Osztály; 2) Gazdaságpolitikai Osztály; 3) Közigazgatási és Adminisztratív Osztály; 4) Külügyi Osztály; 5) Párt- és Tömegszervezetek Osztálya; 6) Pártgazdasági és Ügykezelési Osztály; 7) Tudományos-, Közok-

²⁶⁰ *Javaslat a Központi Bizottság és a Politikai Bizottság munkarendjére, munkamódszerére, a KB munkabizottságainak, munkaközösségeinek és apparátusának feladatköre* 71–91. MSZMP KB. (1988.11.22.) MNL OL M–KS 288. f. 4/247. ö. e. Lásd: https://adatbazisokononline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02460-02470.pdf#search=&page=293 (utolsó letöltés: 2020.12.02.) Vö.: *A Központi Bizottság 1988. november 22-i határozata a Központi Bizottság és a Politikai Bizottság munkarendjéről, munkamódszeréről, a KB munkabizottságainak, munkaközösségeinek és apparátusának feladatköréről* Közli: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai...* i. m. 1994, 483–490.

²⁶¹ *A Központi Bizottság 1988. november 22-i határozata a Központi Bizottság és a Politikai Bizottság munkarendjéről, munkamódszeréről, a KB munkabizottságainak, munkaközösségeinek és apparátusának feladatköréről* Közli: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai...* i. m. 1994, 483–490.

tatási és Kulturális Osztály helyett az újonnan felálló osztályok a következők voltak: 1) Társadalompolitikai Osztály, 2) Pártpolitikai Osztály, 3) Gazdaság- és Szociálpolitikai Osztály, 4) Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztálya, 5) Gazdálkodási Osztály.

Személyi, személyzeti kérdések tekintetében a KB osztályvezetőit a PB előterjesztése alapján a KB, az osztályvezető-helyetteseket a PB, a politikai munkatársakat az őket felügyelő KB-titkárok, a szakelőadókat és adminisztrátorokat az osztályvezetők nevezhették ki.²⁶²

Az új osztályelnevezésekre különösen rímelték a szintén ekkor felállított új állandó munkabizottságok elnevezései, ezek az új munkastílus fontos részét képezték. Megszűnt az 1) Agitációs és Propaganda Bizottság, 2) a Gazdaságpolitikai Bizottság, 3) a Káderpolitikai Bizottság és az 4) Ifjúsági Bizottság. Ezek helyett létrehozták 1) a Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságot; 2) a Társadalompolitikai Bizottságot; 3) a Pártpolitikai Bizottságot és a 4) Gazdaság- és Szociálpolitikai Bizottságot.

Az új állandó bizottságokat elnökök vezették, akik a Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottság kivételével mind KB-titkárok voltak. A kivételt képező bizottság elnöke a főtitkár lett.²⁶³ Az állandó bizottságok lényege a testületi jelleg (nem apparátus) hangsúlyozása volt.

A testületek tagjainak KB általi megválasztása egy – természetesen felülről, az érdekeknek megfelelően összeállított – személyi összetételt tartalmazó javaslatcsomag elfogadását jelentette. Erre már az 1988. december 15-i KB-ülésem került sor.²⁶⁴

Az átalakítás csak kis mértékben érintette a KB mellett működő munkaközösségeket. A 1) Közgazdasági Munkaközösség, 2) a Művelődéspolitikai Munkaközösség, 3) a Szövetkezetpolitikai Munkaközösség és 4) a Tudománypolitikai Munkaközösség továbbra is működtek, csak a Pártépítési Munkaközösség szűnt meg.

A rugalmasan szerveződő munkaforma jelentette azt is, hogy a KB tisztségviselői – különösen a főtitkár és a KB-titkárok – feladataik ellátásához munkacsoportokat vehettek igénybe. A munkacsoportokba tartozó szakreferensek a KB apparátusának részét képezték, és osztályvezető-helyettesi besorolásban látták el feladataikat.

Az elgondolások szerint a párt főtitkára mellett: 1) egy Parlamenti, Állami, Jogpolitikai és Közigazgatási; 2) egy Nemzetközi és Biztonságpolitikai; 3) illetve egy a szakszervezetek

²⁶² A Központi Bizottság 1988. november 22-i határozata a Központi Bizottság és a Politikai Bizottság munkarendjéről, munkamódszeréről, a KB munkabizottságainak, munkaközösségeinek és apparátusának feladatköréről Közl.: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai...* i. m. 1994, 483–490.

²⁶³ U.o.

²⁶⁴ A Politikai Bizottság javaslata a Központi Bizottságnak a KB állandó bizottságainak és munkaközösségeinek összetételére 79. MSZMP KB (1988.12.15.) MNL OL M–KS 288. f. 4/249. ö. e.

országos vezetőségeiben, a Hazafias Népfrent Országos Tanácsában és a KISZ Központi Bizottságában dolgozó kommunista csoportokkal, valamint a Munkásőrséggel foglalkozó munkacsoportnak kellett megalakulnia.

A KB titkárai mellett az adott KB-titkár tevékenységi köréhez igazodó politikai és adminisztratív feladatokat ellátó csoport lett kijelölve.

Grósz Károly előadói beszédében először utalt a XIII. kongresszusnak a párt belső élete megújítását célul kitűző törekvéseire, valamint az országos pártértekezlet döntésére. Ezeknek az állásfoglalásokra, döntésekre természetesen a párt vezető szerepének megőrzése kapcsán hivatkozott. A vezető szerep megőrzését a Központi Bizottságban a párt belső életének megújításával kívánta kezdeni. Grósz kifejezésre juttatta, hogy a párt vezetése eldöntötte, hogy meg kell újítani a pártirányítást, ezért kell „új módszereket és stílust meghonosítaniuk”.²⁶⁵

Alaptétele, hogy csak így tud erősödni a párt befolyása a társadalomban, és így tud az MSZMP „ügyintéző pártból” „politizáló párttá” válni: „*a mi értelmezésünkben*” ez bizonyos mértékig nagyobb önmérsékletet kell, hogy jelentsen a napi ügyek intézésében. Miközben a KB politizálásban betöltött meghatározó szerepéről beszélt, a PB-t pedig a KB előkészítő és végrehajtó szerveként definiálta, közbe ékelt felütésként feltette a kérdést: „*Van-e jogosítványa a PB-nek két KB-ülés között politikai kérdésekben dönteni?*”²⁶⁶ Meggyőződése szerint volt, persze hozzátette, hogy ezt a PB azzal a megkötéssel teheti meg, hogy utólag köteles számot adni a KB-nak a döntések indítékairól, tartalmáról, céljáról. Grósz nem véletlenül emelte ki ezt a jelenséget, lényegében a döntéshozó szerv, a KB, döntéshozatalból való kikapcsolását jelentette a szűkebb, eredetileg előkészítést és végrehajtást elősegítő testület, a PB, javára. De hogy a következtetéseket levonó Központi Bizottság önértetét visszaállítsa, retorikájában a KB politikai műhelyszerepéről a következő, szinte már érzélgős megfogalmazással élt: „*ez legyen a színtere a nemzeti és az egyetemes haladás érdekei összhangba hozatalának, összeegyeztetésének*”.²⁶⁷

Hangsúlyos volt beszédének a kormányzati munkára vonatkozó része. Kijelentette, hogy az állami és a kormányzati tevékenységi körök önállóságának további biztosítására szükséges törekedni. Grósz Károly, aki ennél a napirendnél még miniszterelnökként is beszélt, így fogalmazott: „*Ez jelentősen más alapállást jelent, elsősorban a külpolitika, a belügy és honvédelem kérdésében. E téren más hagyomány érvényesült az elmúlt négy évtizedben.*”²⁶⁸

²⁶⁵ Grósz Károly előadói beszéde MSZMP KB (1988.11.22.) MNL OL M–KS 288. f. 4/247. ö. e.

²⁶⁶ U.o.

²⁶⁷ U.o.

²⁶⁸ U.o.

Kitért azokra a párton belül megfogalmazott véleményekre, amelyek szerint az anyagot a szervezeti szabályzat (az egész párt szervezetére, nemcsak a központi szervekre vonatkozó) módosítása után kellett volna KB elé terjeszteni. *„Erről az a véleményünk, hogy a szervezeti szabályzatot a kongresszusnak kell módosítania. Addig meg élünk, működniünk kell. [...] Egyre többet fog olyan napi rész kérdés is felszínre kerülni itt, a testületi ülésen, amelyben igény lesz, hogy döntsünk. Márpedig óvni kellene magunkat attól, hogy a KB szándékaival ellentétben bármilyen más állami szerv feladatát visszavegye vagy átvegye. [...] Másrészt pedig óvni kellene attól is magunkat, hogy olyan rész kérdésekben adjon a KB a végrehajtó apparátusnak feladatot, amely nem a politikához kapcsolódik.”*²⁶⁹

Grósz megfogalmazta, hogy politikai pártként kell tudnia működni az MSZMP-nek, nem napi ügyintéző („se nem politikai, se nem állami szervezet státus”) pártként. Nagyon fontosnak tartotta az Országgyűlés és a KB megfelelő viszonyának kialakítását, mint ahogy a KB részéről még az addigiaknál is nagyobb önállóság biztosítását a kormánynak. Grósz meggyőződésésként fogalmazta meg, hogy: *„a kormány ebben a rendkívül bonyolult és nehéz időszakban akkor tudja eredményesen betölteni feladatát, ha teljes politikai bizalmat érez a KB részéről, és szabad kezet kap a gyakorlati folyamatok irányításában. Másrészt ennek feltétele, hogy a KB vállalja a kormányzati szándékot és törekvést, a pártmozgalmon belül igyekezzon elfogadtatni azt.”*²⁷⁰ A pártirányítás munkamódszerének kérdéséhez kapcsolódóan kifejtette: *„[a KB] testületeket irányít testületeken keresztül, és nem apparátusokat irányít apparátusokon keresztül”*.²⁷¹ Grósz egy írásos észrevételre – ami szerint hiba, hogy a párt elnökét, főtitkárát és a KB-titkárokat az anyag az apparátushoz sorolja – a következőképpen reagált: *„Ami engem illet, én nem restellem, hogy az apparátus tagjaként tartanak számon.”*²⁷²

Kifejtette, hogy néhány kérdést nehezen tudtak elrendezni, valójában csak megkerülték ezeket a problémákat. Az egyik a szervezeti szabályzatban működő testületként nyilvántartott, de gyakorlatban nem működő Titkárság volt, aminek magyarázata az volt, hogy a KB-titkárok esetében az általuk vezetett az új állandó bizottságokra került a hangsúly.

A másik ilyen kérdés, hogy nem töltötték be a főtitkárhelyettes posztját. Emögött az átalakításnak az az aspektusa állhatott, hogy a főtitkárhelyettes hagyományosan a pártszervezés, a káderügyek felelőse volt, lévén a főtitkár volt az ország tényleges vezetője. Ez a szerep a megváltozó hatalmi vezetői feladatok révén a főtitkár felelősségébe tartozó üggyé vált, erre később Grósz

²⁶⁹ Grósz Károly előadói beszéde MSZMP KB (1988.11.22.) MNL OL M–KS 288. f. 4/247. ö. e.

²⁷⁰ U.o.

²⁷¹ U.o.

²⁷² U.o.

kitért. A KB-apparátus átalakítását két szakaszra ütemezte: 1988. december 31-ig az osztályok átszervezésére, majd 1989. március 31-ig az új létszám szerinti felállításra és kialakításra. „Az apparátus átszervezésének feladata a főtitkár felelősségével és irányításával kell, hogy történjék, ezzel megítélésem szerint nem lehet mást megbízni”²⁷³ – zárta gondolatait Grósz Károly.

1988 végére a pártállam első számú vezetője által módosultak a több évtizede működő rendszer belső hatalmi viszonyai. Az intézkedéseket követően a pártállam hatalmi csúcsa ismét szétvált. Grósz Károlyt előzetes terve szerint saját kérésére felmentették a miniszterelnöki pozícióból. Ennek nyomán a pártirányítás működése módosult, a párt központi vezetésének a kormányzathoz való viszonya új keretek közé került.

II.4. Korszak(asz)határ

A kormány 1988. november 23-i ülésének²⁷⁴ negyedik napirendje az *Előterjesztés a kormányzati irányítás szervezeti korszerűsítéséről készített tájékoztató bemutatása* volt. Ez volt az utolsó Grósz Károly elnökletével zajló kormányülés. A napirend előadója Raft Miklós volt. A kormány 1988. november 4-i ülésén döntés született arról, hogy a kormány tagjai kapjanak részletes tájékoztatást a kormányzati irányítással kapcsolatos addig lezajlott eredményekről és az azt követő időszak részdöntéseihez szükséges elképzelésekről.²⁷⁵

A témával kapcsolatban Grósz Károly már a napirend megtárgyalását megelőzően javasolta az egész anyag tudomásul vételét. Tétényi Pál (Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnöke) ezzel szemben nem tartotta célszerűnek a további munka alapjaként sem elfogadni. Arra hivatkozott, hogy az anyaggal kapcsolatban elhangzó vélemények nagyon eltérőek, különösen a benne foglalt javaslatokkal szemben. Grósz Károly azt a ajánlást is megfogalmazta, hogy más szerveknek ne adják ki az anyagot, csak a részletek kimunkálása során biztosítsanak nyilvánosabb eljárási rendet.

Kárpáti Ferenc felvetette, hogy nem egészen tiszta és világos az a kép, hogy kik és hol foglalkoztak a téma gondozásával, továbbá, hogy bevontak-e olyan szakembereket egyáltalán, akik az egyes témaköröket jól ismerik. „Az a gyanúm, hogy ezeket az ügyeket titokként kezeli az előkészítő szerv.” – fogalmazott. Nem volt mellékes tehát egyáltalán, hogy a miniszterelnöki

²⁷³ Grósz Károly előadói beszéde MSZMP KB (1988.11.22.) MNL OL M–KS 288. f. 4/247. ö. e.

²⁷⁴ A Minisztertanács 1988. november 23-i ülésének jegyzőkönyve MNL OL XIX–A–a–922

²⁷⁵ Ezalatt érthetjük a hároméves, nem termelő terület korszerűsítésének programjából az Előkonceptió által kinövő, kormányzati korszerűsítési program harmadik, 1989-re vonatkozó időszakát.

tisztség személyi változása előtt Grósz Károly képes-e tudomásul vételt presszionálni a kormányra.

Raft Miklós beszámolt arról, hogy a szervezeti korszerűsítés egy három éves program alapján volt folyamatban, aminek 1988 végén zárult le a második szakasza, mindez a PB előtt is ismert – mint fogalmazott. Összefoglalásként elmondta, hogy az összkormányzati szint állt a középpontban: csökkent a miniszterelnök-helyettesek száma, megszűnt a Minisztertanács elnökének és elnökhelyetteseinek miniszterek feletti szervezetrányító jogköre, betöltésre került az államminiszteri státusz, a minisztériumi szférában a Kereskedelmi Minisztérium, valamint a Szociális- és Egészségügyi Minisztérium létrehozására összpontosult a munka. Az 1989-re tervezett döntések komplex összefüggései miatt a még csak kimunkálás alatt lévő elképzelések szintjén mutatta be a Minisztertanács Hivatalának Programirodája által elkészített szervezeti koncepciót, ami „...*az alkotmányreform folyamatával összefüggésben egy szocialista piacgazdaság közgazdasági platformjára alapoz. Plurális politikai élethez és piacgazdasághoz igazított kormányzati modellt vázol fel, amely szakít az »az államigazgatási állam« hagyományos koncepciójával. Nem kompromisszum nélkül – ahogy az anyag fogalmazott –, mert az alkotmányozó munkák még folyamatban vannak az egész államszervezet felépítése még nem teljesen világos, a szocialista piacgazdaság koncepciójának kidolgozása még messzemenően nem fejeződött be (...) rendkívül problematikus a KGST mechanizmussal való összeegyeztetés lehetősége, nem világos a kríziskezeléssel való összeegyeztetés lehetősége és általában az átállás, a piacgazdaságra való áttérés kormányzati menedzselése.*”²⁷⁶

Mindezen körülmények ellenére az a javaslat fogalmazódott meg, hogy a feltételek rendelkezése állásától függetlenül olyan kormányzati szervezet alakuljon ki, ami magának a piacgazdaságnak a kialakításában töltheti be a legfontosabb szerepet. „*Persze éppen az előreszaladás miatt le is járatható, éppen ez a –felvállalendő – politikai kockázat. Épphogy nem a tartalmi problémák »elkenését« szolgálja, hanem megoldásukat kívánja elősegíteni. Az azonban nyilvánvaló, hogy e kormányzati modell valódi működőképességéhez jelentős előrelépésre van szükség az ár-, bér- és valutareform területén, valamint az ún. deregulációs programban. Ha pedig átfogó politikai és gazdasági válság következik be, nyilvánvalóan nem ezt a kormányzati modellt kell alkalmazni. A hadigazdálkodás kormányzati modelljén azonban aligha kell koncepcionálisan dolgozni.*”²⁷⁷

²⁷⁶ A Minisztertanács 1988. november 23-i ülésének jegyzőkönyve MNL OL XIX–A–a–922

²⁷⁷ U.o. 402.

A Programiroda anyaga világosan megfogalmazta, hogy a jövő bizonytalan, ebből kifolyólag az akkor fennálló rendszer kritikájából és a plurális politikai intézményrendszerre, illetve a szocialista piacgazdaságra vonatkozó elméleti munkákból indultak ki.

Az átalakítás elvei és menete című részben célként fogalmazódik meg az önálló, az államélet egészéért felelős, de ugyanakkor a pártirányítással (elvi-politikai irányelvek megszabása) és az Országgyűléssel (törvényhozás és általános kontroll) sajátos kettős kötöttségben álló kormányt kell létrehozni.

Egy nappal a fenti kormányülést követően 1988. november 24-én, Németh Miklós váltotta Grósz Károlyt a miniszterelnöki poszton. A váltás kapcsán felmerült komolyan Nyers Rezső személye is, ő azonban Némethet tartotta jobb megoldásnak maga helyett többek között a munkabírás, az életkor miatt, amelyeket a belátható feladatok megköveteltek értékelése szerint. Az előzetes döntésre október közepén került sor, Grósz Nyers Rezsővel és Németh Miklóssal is személyesen találkozott. Miután Németh elvállalta a posztot, elmondása szerint Grósz nem igazán törődött az egyébként elvárható, szükséges felkészítéssel. *„Grósszal ezekben a hetekben lényegében semmi kapcsolatom nem volt. Nem kéretett magához, nem mondta el, milyen problémákat, feladatokat, megoldási lehetőségeket lát, azt sem, hogy mit tanácsol. Semmit. Nem avatott be, hogy milyen lezáratlan ügyek léteznek, és milyen problémákat lehet lezártnak tekinteni. Nem adott át dokumentumokat, nem kaptam listát a függő kérdésekről, semmi felvilágosítást arról, hogy mik az államtitkok.”*²⁷⁸ Nyers Rezső államminiszterként lett tagja a kormánynak.

Az Országgyűlésben Kulcsár Kálmán szerint, amit a kormány politikai elgondolásainak lehetett tekinteni, lényegében Pozsgay Imre fejtette ki. Itt a „demokrácia csomagtervre” gondolunk.²⁷⁹ A kormány akkor már jó ideje dolgozott az Alkotmányon és azokon a jogszabályokon,²⁸⁰ amelyek arra voltak hivatottak, hogy megteremtsék a jogállamot és kialakítsák a demokratikus politikai rendszert. Kulcsár Kálmán értékelése alapján az egész elgondolás alapját azok az évekre visszanyúló tudományos kutatások jelentették, amelyeket ők az ún. Ts-2 társadalomtudományi program „ernyője” alatt folytattak. Ezek kerültek be a nem nyilvános Előkonceptióba, majd a kormány munkaprogramjába.

²⁷⁸ Oplatka i. m. 2014, 24.

²⁷⁹ Kulcsár i. m. 1994

²⁸⁰ U.o. 117. 6-os lábjegyzet Vö.: Kisényi Géza: *Egy alkotmány-előkészítés dokumentumai*. Budapest, 1991. 5–23.

1988. november végén a kormány az Országgyűlés támogatásával az Alkotmány és a politikai intézményrendszer reformja kapcsán akkor negyven éve először tárgyalt politikai napirendi pontot.²⁸¹ Az MSZMP vezetése, bár látta a politikai változás kikerülhetetlenségét, mégis egy lassúbb átmeneti szakaszt tervezett beiktatni a hatalom koalíciós jellegű megosztásán keresztül.

Fejti György összehívott egy megbeszélést 1989. január 2-án, Kulcsár Kálmán értékelése szerint lényegében már az átmenet lehetséges módjainak kidolgozására.²⁸² A későbbi események ismeretében feltehető, hogy az 1988. december 15-i KB és az 1989. január 2-i megbeszélés között – tehát 1988 végén vagy még korábban is²⁸³ – a legfelsőbb hatalmi szinten már nem csak modellváltásban, hanem egy kedvezőtlen forgatókönyv érvényesülése esetében bekövetkező rendszerváltásban is gondolkodtak (lehetőségként számoltak vele.)

Az Országgyűlés 1988. november 24-i ülésnapja tehát nagy jelentőségű változásokat hozott mind vezető állami tisztségek, mind pedig a politikai program tekintetében. Grósz Károly még miniszterelnök-főtitkárként érkezett az Országgyűlés ülésére, de már csak pártfőtitkárként távozott. Az Országgyűlés és a kommunista parlamenti frakció (MSZMP országgyűlési képviselőcsoport) felértékelődő szerepére korábbi részekben kitértünk. Azt ott nem tárgyaltuk, hogy 1988. október elején megüresedett öt országgyűlési listás hely. Akkor a HNF OT elnöksége által benyújtott javaslat indítványozta többek között Grósz Károly (akkor még miniszterelnök-főtitkár) és Németh Miklós KB-titkár országgyűlési képviselőként történő megválasztását.²⁸⁴ Visszatérve az üléshez, először a személyi kérdéseket rendezte az Országgyűlés.

Ezt követően került sor Grósz Károly leköszönő beszédére, Németh Miklós kormányfői expozéjára, majd *A politikai intézményrendszer korszerűsítését célzó munkálatokról, valamint az ahhoz kapcsolódó törvényjavaslatok és intézkedések ütemtervéről szóló tájékoztató tárgyalására* Pozsgay Imre előadásában.

²⁸¹ *A rendszerváltás államszervezeti... i. m.* 2016, 30.

²⁸² Kulcsár *i. m.* 1994, 121.

²⁸³ Vö.: „(...) 1989 tavaszáig az MSZMP vezetésének nem voltak egyértelmű, véglegesnek mondható elképzelései arról: milyennek képzei a politikai átalakítás végcélját. Kimondva–kimondatlanul a párt vezetése 1989. februárig abban a meggyőződésben élt, hogy a pluralizmus a történelmi közeljövőben nem jelenthet többet, mint maximum egy egypártrendszer keretein belül kialakítandó, valamiféle korporatív névleges hatalommegosztást. 1989 első néhány hónapjának kül- és belpolitikai eseményei azonban arra kényszerítették a párt vezetését, hogy az eddiginél egyértelműbb választ adjon (...)” Lásd: Kalmár Melinda: *Modellváltástól a rendszerváltásig: az MSZMP taktikájának metamorfózisa a demokratikus átmenetben*. In: *Alkotmányos forradalom: tanulmányok. A rendszerváltás forgatókönyve: kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. 7. kötet. Főszerk. Bozóki András. Szerk. Elbert Márta [et al.]*. Budapest, 2000, Főnix, 285.

²⁸⁴ Huszár Istvánt, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa főtitkárát, Márton Jánost, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa alelnökét, Nagy Sándort, a Szakszervezetek Országos Tanácsa főtitkárát. A jelöléseket az országos választási elnökség megvizsgálta és törvényesnek találta. Az ügyrendnek megfelelően az országos listán megüresedett képviselői helyek betöltése, valamint az Országgyűlés alelnökeinek megválasztása titkos szavazással történt. *Népszabadság* (46. évf. 239. sz.) 1988.10.06.

Grósz Károly rövid értékelésében nyomatékot adott a politikai helyzetben rejlő kihívásoknak és veszélyeknek: „(...) úgy érzem, vigyáznunk kell, hogy az új útkeresés vágya és szenvedélye, a jogos türelmetlenség át ne csapjon kezelhetetlen anarchiává. Ennek veszélye mostanában megnőtt. A múlt értékeinek teljes tagadása, a felkészületlenségből vagy szereplési vágyból fakadó demagógia, az önmérséklet hiánya olykor efelé sodor bennünket. Úgy tapasztalom, ezzel a veszéllyel egyesek nincsenek tisztában. Ennek a parlamentnek történelmi felelőssége, hogy ösztönözze a reformmozgalom lendületét, de őrködjön a társadalmi rend felett. Ellenkező esetben pillanatok alatt romhalmazzá válhat egy nép több évtizedes alkotómunkájának eredménye, és évtizedekre elbukhat a magyarországi reformmozgalom.”²⁸⁵

Németh Miklós kifejtette: „A tét nagyon nagy. A szocializmus perspektívája az ezeréves Magyarország történelmi sorsával kapcsolódik össze. Természetes, hogy olykor belső feszültséget, bizonytalanságot érzünk, azt viszont biztosan tudjuk, hogy a kibontakozás tartós pilléreit kell kiépíteniünk a gazdaságban, a társadalomban és a politikában. Ezek a pillérek a modern jogállamiság, az ország híd szerepe, amely a magyar–szovjet szövetség szilárdságán és nyitott nyugati kapcsolatainkon alapul, a szocialista piacgazdaság, a minőségi termelést kikényszerítő verseny, a vállalkozói lelemény és a megújulás készsége, a szocialista pluralizmus fokozatosan, alulról felfelé kiépítő intézményrendszere és az abban megnyilvánuló nemes politikai versengés, a társadalmi szolidaritás és a megértés értékei szerint épülő közösségi viszonyok a társadalomban. Mindnyájan a történelem ítélszéke előtt és egymás előtt is felelünk azért, hogy történelmünk sorsdöntő éveiben képesek leszünk-e összefogni. (...) A kormányzat minden szinten és teljes körben felelős a népképviselői intézményeknek; csak egy népfrontos kormányzat lehet működőképes. Most és a közeli jövőben a kormányzat, a parlament, az összes népképviselői intézmény, a párt, a társadalmi szervezetek, a tömegmozgalmak és az alternatív szervezetek egyaránt megmérettetnek. Mégpedig tetteik alapján. Senki sincs olyan helyzetben, hogy igazságot osszon.”²⁸⁶ Rövid beszédében a népfrontos kormányzati szándék nyílt artikulációja a korábbi álláspontokhoz képest fontos változást jelentett.

Pozsgay Imre kifejtette: „(...) mivel a sztálini típusú államszocializmus politikailag épült ki elsősorban, és felülről épült ki a központi akarat mozgatórugóira, ezért az akadályokat is előbb a politikában kell elhárítani ahhoz, hogy a gazdaság sikerétől függő nemzeti jólét megvalósulhasson. (...) Minderről azért szükséges itt most szólni – érvelt – mert a hatalomnak és a kor-

²⁸⁵ Országgyűlés napló, 1985. II. kötet. 2506. Lásd: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1985_02/?pg=655&layout=s (utolsó letöltés: 2020.12.02.)

²⁸⁶ U.o. 2509.

mányzatnak nagyon nagy a felelőssége abban, hogy mit tesz az újonnan elindult és feltartóztat-hatatlanul burjánzó szerveződések, mozgalmak dolgában. Most dől el – miként erre Grósz Károly elvtárs is utalt az előbb –, hogy ezek a társadalom dezorganizálódásához, anarchiához vezetnek-e, vagy egy jogállamra jellemző, civil társadalmában megerősödő, nyilvánosan politizáló, a fejlődéshez felzárkózó modern országhoz.²⁸⁷

A Minisztertanács 1989. január 19-i soron kívüli ülése²⁸⁸ tárgyalta a *Javaslat a Minisztertanács munkarendjének tárgyalási és döntési rendszerének fejlesztésére, különös tekintettel a parlamenti kapcsolatokra* című napirendet. Határozat is született, a 3029/1989. MT. határozat a kormányzati tevékenység továbbfejlesztésével kapcsolatos feladatokról.

Németh Miklós kormányfő az ülés bevezetőjében külön kitért arra a körülményre, hogy azon csak a Minisztertanács tagjai vesznek részt – állandó meghívottak nem – csak Raft Miklós és Kiss Elemér az MT Titkárságának vezetői. Az ülés előzményeként Németh Miklós ismertette, hogy még szűkebb körben, Pozsgay Imre, Nyers Rezső államminiszterekkel, Medgyessy Péter miniszterelnök-helyettessel és Raft Miklóssal konzultáltak a vitaanyaggal kapcsolatban.

Raft Miklós világossá tette, hogy a tárgyalt napirend túlmutat önmagán, többről van szó, mint a munkamódszer további javításáról. A kabinetrendszerű működés, ami napirendre került, valójában struktúraátalakítást jelent, ahogy fogalmazott. Az előkészítő anyagban kabinet alatt a Minisztertanácsot értik, de amennyiben a kormány úgy gondolja, hogy szükség van kisebb, szűkebb testületre a kormányzati politika előkészítéséhez, tehát döntéselőkészítéshez, az is kivitelezhető megoldás. *„Amit én a működés mechanizmusa szempontjából nagyon jelentősnek ítélek, az a döntéshozatali rend. Olyan nagymértékű a kormány döntési kényszere, akár törvényelőkészítésben, akár egyéb területen, hogy az a rendszer véleményünk szerint már nem tartható, hogy a döntéselőkészítés hosszú és fáradtságos műveletei után itt, a Minisztertanácsban kezdődjék minden előlről. Ezt nem lehet tovább csinálni.”²⁸⁹* – értékelte Raft.

A parlamenti kapcsolatokról szólva elmondta, hogy a helyzet állása alapján ezen a területen várhatók a legnagyobb változások, amihez a kormányzati munkában igazodni kell.

Németh Miklós a vitát megelőzve megfogalmazta, hogy lényeges módosítást kell a kormányzat munkájában, főként a döntéselőkészítési rendszerben eszközölni. A kormány szerepével kapcsolatban elmondta, hogy *„az egy kulturált, egy ideálisnak tartott kormányzati stílust és módszert nem nagyon tesz lehetővé. Még hosszú évekig együtt kell élnünk –fogalmazott –*

²⁸⁷ Országgyűlés napló, 1985. II. kötet. 2521. Lásd: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1985_02/?pg=655&layout=s (utolsó letöltés: 2020.12.02.)

²⁸⁸ A Minisztertanács 1989. január 19-i ülésének jegyzőkönyve MNL OL XIX–A–83–a–929

²⁸⁹ U.o. 4.

*azzal a kényszerhelyzettel, amelyben – főként a gazdaság oldaláról – benne vagyunk, de mégis el kell indítsunk egy folyamatot, amelynek a vége, amelyet hirdettünk, mondtunk és akarunk is, hogy egy stratégiaformálást jobban középpontba állító kormány legyünk. Más szavakkal: a politika alakításának a műhelye, a politikaformáló műhelymunkának egyik meghatározó centruma legyen a Minisztertanács” – mondta a kormányfő.*²⁹⁰

Több fontos változtatási javaslat közül kiemelkedik a kabinetre vonatkozó, ami azt célozta, hogy az állandó meghívottak radikális csökkentésével szűkebbre szabott plenáris minisztertanács még tovább szűkülhessen. Ez a kabinet a kormányfő mellett a miniszterelnök-helyettesből, a két államminiszterből, továbbá a külügyminiszterből és a belügyminiszterből állt volna., azonban a döntési jogkört ezzel együtt továbbra is a Minisztertanács gyakorolta volna.²⁹¹

A kabinet esetleges működtetési variációiban Németh Miklós felvetett egy – abban a helyzetben még – nagyon újszerű elképzelést is: *„Később el lehetne jutni oda, ha olyan a téma, hogy jelezzünk valamit a koalíciós jellegből, nem fél a Minisztertanács attól, hogy egy-két alternatív szervezet képviselőjét meghívja.”*²⁹²

A másik nagyon jelentős szándék volt, hogy a Minisztertanács munkája jusson el pártjával szemben is egy új viszonyrendszerbe: *„Mindenkinek tudnia kell – azt hiszem, nem kell végig mondanom, mit akarok – addig itt nincs semmi, amíg a Központi Bizottság meg nem tárgyalta, engedélyt nem adott [...] Ki kell próbálnunk egy másfajta sorrendet, el kell jutni oda, hogy a Központi Bizottság is egy legyen a vitázó, a véleménytformáló testületek között. Hogy mi legyen ez a téma, ezen is el kell gondolkodni.”*²⁹³

Maróthy László az ülésen elmondta, hogy mivel a kormány munkájának átszervezésével hosszabb ideje és többször is foglalkozott, érzékeli a jelenlegi karakterisztikus különbséget. Ezt abban jelölte meg, hogy bár korábban is számos jól kiérlelt javaslat volt, nem léptek határozottan. Maróthy szerint másfél éve – 1987 – megnőtt a bátorság, és ezzel együtt üdvözli a Németh Miklós által felvetett elgondolásokat is: *„(...) az én felfogásom szerint – meg olvasmányaimból is ezt láttam – a politikai rendszer centrumában a kormány állt. Nem a megállapítás kedvéért, hanem a helyzet végett is feltétlenül szükségesnek látom: exponálni kell a politikai rendszeren belül a centrum helyét. Megvallom őszintén, hogy most e pillanatban ez a centrum bizonytalan*

²⁹⁰ A Minisztertanács 1989. január 19-i ülésének jegyzőkönyve MNL OL XIX–A–83–a–929 8.

²⁹¹ „Kialakítottam egy számomra ugyan roppant megterhelő, de hatásos kabinetrendszert, hogy mentesítsem az egyes minisztereket, és megkönnyítsem az üléseket. Kiválogattam a témákat és azokat a kormánytagokat, akikre ezek tartoztak, azokkal minden egyes esetben szűk körben beszéltem meg a tennivalókat, előkészítettem velük a döntéseket, majd ezeket vittük a teljes kormány elé. Itt aztán már rövid úton lehetett a kérdést elintézni.” In: Oplátka i. m. 2014, 40.

²⁹² A Minisztertanács 1989. január 19-i ülésének jegyzőkönyve MNL OL XIX–A–83–a–929 10.

²⁹³ U.o. 14.

számomra, hiszen maga a politikai rendszer bizonytalan, következésképpen ennek a helynek a kijelölése is csak bizonyos toleranciával látszik lehetségesnek.”. Maróthy aláhúzta, hogy a Minisztertanács ezen a ponton nem képes önmaga túllépni.²⁹⁴ Fogalmi kérdéseként felszínre hozta, hogy Grósz Károly kormányra vonatkozó visszatérő jelzője a „politizáló kormány” volt, ehhez képest Németh Miklós a „politizáló népfrontos típusú” kormányt tartja kívánatosnak, elérendő célnak.

Horváth István az ülésen abból indult ki, hogy mint kormány, már kétszer foglalkoztak az üggyel. *„Ez a kormányban már akkor többségi gondolkodás volt, de a pártban még kisebbségi volt. (...) A pártértekezlet óta a pártnál is többségi gondolkodás folyik.”* Feltette a kérdést, milyen a párt részvétele a hatalomgyakorlásban. *„Ha közvetlen részvétel, ha a párt vezető testületei közvetlen politikai hatalom gyakorló intézményként, szervezetként működnek, akkor persze még mindig lehet a kormány munkáján, stílusán javítani, erősen korlátozza, nem az igazi. (...) Az a párt, amely a kormányt adja, a kormányban a fő erőket adja, a kormány támogatására kell, hogy a legfőbb hangsúlyt fektesse.”*²⁹⁵ Horváth István utal arra, hogy nemcsak az ülésen, hanem a Központi Bizottság ülésén is felvetette: *„Tiszta kommunista kormány vagyunk. Nem kell bevallani, ez az. Ha így a társadalmi és a közéletre és a hatalom gyakorlására nézünk azt látom, hogy ez így nem megy, ez a tiszta kommunista kormányzás. (...) [É]n nem koalíciós, de az sem megy, hogy szétnéziünk a közéletben, látunk egy rendes, tisztességes pártonkívülit, azt mondjuk, hogy ő.”*²⁹⁶ Olyan egyéniségeket tartott kívánatosnak, akik képviselnek valamilyen táborot vagy erőt. A hatalomgyakorlásba való bevonás vonatkozásában hangsúlyozta, hogy a külügy, a honvédelem és a belügy olyan területek, amelyekről hosszabb távon lehet szó. Harmadik nagyobb témakörként Horváth felszínre hozta a kormánynak a korábbi vezetéssel, korszakkal való viszonyának kérdését. *„Azt mondom, hogy a Németh-kormány a Grósz-kormányhoz sokban – ahhoz, amit akar és amit kinyilatkoztatott – programban nincs olyan nagy, és nem kell változásnak, eltérésnek lenni, már amit hirdettünk, nem, amit tettünk. De ahhoz a korszakhoz, a Kádár-korszakhoz képest itt akarunk változtatni. Azt meg is hirdettük. De a nép nem látja rajtunk. 1945-ben világos volt, hogy van egy változás, rendszerváltozás [.] De nem olyan lesz. 1956-ban is volt a Kádár-kormány, mondta, hogy Rákosit nem követi. Marad néphatalom, Varsói Szerződés, de egyébként ez más lesz. (...) A fordulatot nézi a nép, hogy miben is más.”*²⁹⁷

²⁹⁴ A Minisztertanács 1989. január 19-i ülésének jegyzőkönyve MNL OL XIX–A–83–a–929 21.

²⁹⁵ U.o. 27–28.

²⁹⁶ U.o.

²⁹⁷ U.o.

Kárpáti Ferenc a téma fő irányjaival egyértett, több fontos kiegészítést is tett. A legfontosabb megjegyzései közé tartozott, hogy az egyes minisztériumok különbözőségének kérdését a honvédelmi tárca alapján felvetette: *„Nálunk a Minisztérium vezet egy egész hadsereget, annak minden alakulatait, csapatát. (...) Nagyon nagy különbségek vannak.”*²⁹⁸

Váncsa Jenő: *„A Kormányunk helyzetére ez a jellemző, mi nem is vagyunk kormány, de kormány is vagyunk. Ezért kínlódunk. Azt hiszem, hogy én amióta a Kormányban dolgozom ez a Kormány soha nem politizált. Az a gondunk, hogy megváltozott az idő, megváltoznak történelmi folyamatok. Ülünk itt, négyen PB tagok vagyunk, nyolcan KB tagok és nincs politikai bázisunk a Parlamentben.”*

Villányi Miklós hangsúlyozta, hogy bár a napirend a munkamódszer, a munkastílus kérdését célozta meg, a konzultáció számos tartalmi kérdést felsorakoztatott. Megfogalmazta, hogy mind a kormányzat, mint az egypártrendszer hatalmi intézményei meglátása szerint működésképtelenné váltak, *„ugyanakkor egy új hatalmi rend nem alakult ki”*. Alapvető kérdésnek tekintette a párt-kormány viszonyt, ebben a kormány önállóságának kérdését.

Pozsgay Imre a hatalom ideológiai alapjait érintő rendkívül kritikus hozzászólásában kifejtette: *„Egy dologban van közmegegyezés az utóbbi három évtizedben, ez a teóriaellenesség. Ez pedig nem túlzottan eredeti, közönséges gondolat, hogy nincs praktikusabb dolog egy jó teóriánál. [...] az én szememben is ez a leglényegesebb, hogy teoretikusan a tulajdon és a sajátosságairól a kérdést hogyan tudjuk tisztázni, hogy tulajdoni intézmények legyenek. És e tekintetben az ideológiai szorongásainkat is félre kellene tenni, hiszen alapvető bajunk éppen az, hogy nem bírunk kinézni, kilátni abból, amiben vagyunk. (...) Párt-állam, párt-kormány, pártok és koalíció kérdését. Itt már nagyon praktikusán szólva a párt és az állam viszonya és majdnem a koalíciós viszony keresése nem munkamegosztás kérdése. [...] A parlamentről, minden ország nemzeti kormánya a saját parlamentjének. A parlament és a kormány viszonyában a parlamentet is korlátozó lehetőség is legyen, ne csak a kormányt. A parlament a plurális kifejezés eszköze lesz.”*²⁹⁹ – mondta.

Kulcsár Kálmán politikai szempontból előremutató és kritikus hozzászólásában megfogalmazta: *„Ebben a mellékúton teljes elutasításra került a jogállamiság gondolata, és most, amikor ezt megteremteni akarjuk, akkor ne gondoljuk azt, hogy itt egy jogász uralom következik. [...] Ami a politikus, politizáló kormányt illeti, azt gondolom, hogy a kormány akkor lehet politikai kormány, ha van politikai arculata. [...] Ha a kormány nem áll elő új, komoly és mindenki által érhető programmal, akkor a politikai vezetést azonosítják azzal, ami eddig történt*

²⁹⁸ A Minisztertanács 1989. január 19-i ülésének jegyzőkönyve MNL OL XIX-A-83-a-929 39.

²⁹⁹ U.o. 66, 71.

*Magyarországon 1945-óta. (...) A kormány működésének alapfeltétele az, hogy a politika és a politikai arculat világos legyen. Elhatárolható legyen KB, PB, párt, kormány.*³⁰⁰

Nyers Rezső a politikai kormányzás lényegét abban látta, hogy a kormány javaslatokkal kezdeményez a pártban. *„Felmerült két vonatkozásban a dolog. Az egyik a párt és a kormány viszonya; a másik oldala az országgyűlés és a kormányzás viszonya. [...] Változást ott tartom szükségesnek, hogy az a menetrend változzon meg, hogy ha van elhatározás a pártban, akkor a kormány megcsinálja, de ha nincs, akkor nincs tennivaló.*”³⁰¹

Az eddigi részekben a kései pártállam jelenébe visszahelyezkedve megkíséreltük nyomon követni egy olyan szálát, ami az esemény- és politikatörténet számára kiegészítést nyújthat, és lehetővé teszi a már kialakult értelmezések átgondolását. Hiszen egy téma feldolgozásában alapvető fontosságú, hogy meghatározzuk mit vizsgálunk, hogyan vizsgáljuk. A történelmi szakma által eddig elvégzett munkák nyomán felszínre kerülő eredményekre építkezve is indokoltá válhat azonban, hogy bizonyos esetekben kritikai megközelítéssel éljünk az érvényben lévő paradigmatis vagy akként ható álláspontokkal kapcsolatban.

Az értekezésben eddig felderített folyamatok elvezettek egészen 1989 januárjáig. 1989 köz-történelmi értelmezésében számos és meghatározó esemény történt, ezért alapos átgondolást igényelt részünkről a folyamatok további nyomon követése. Az 1989-ig többé-kevésbé összefüggéseiben rekonstruált eseménysor, vagyis a kormányzati irányítás pártállami rendszere három-éves korszerűsítési programjának mind a kormányra, mind az Országgyűlésre, mind pedig a pártra vonatkozó intézkedéseit, lépéssorait sikerült azonosítani, „tetten érni”. A vezetők személyének és betöltött pozícióinak, erővonalainak felvázolásában eljutottunk addig az állapotig, amiből a sorsdöntő 1989-es év konfliktusai kibontakoztak később.

1989 elejére a kormány politikai pozíciója mind a párt, mind az országgyűlés viszonyában megváltozott. Az átalakításokkal sikerült „biztonságos” távolságba pozicionálni egymástól a hatalmi intézményeket. Mint, ahogy egészséges történelmi fejlődésű országokban általában, úgy a bolsevik kommunista rendszerek válságperiódusaik idején helyezik a fő hangsúlyt a kormány működésére. A válságos helyzet ekkorra már meghatározó tényszerűség volt, de nemcsak a társadalom, hanem a hatalmi vezetés számára is.

Németh Miklós a válság megoldásának gigászi léptékű megmértetésére vállalkozott, amikor elfogadta a miniszterelnöki megbízatást. Szakmailag kevés nála alkalmasabb vezetőt lehetett volna találni az országban. Lényegében a Grósz Károlytól megoldatlanul megöröklött gazdasági válságmenedzselési feladat mellett Németh Miklósnak kormányfőként számolnia kellett

³⁰⁰ A Minisztertanács 1989. január 19-i ülésének jegyzőkönyve MNL OL XIX–A–83–a–929 73–74.

³⁰¹ U.o. 86–90.

a politikai megmérettetésekkel is. A politikum tágulása következtében sokkal több és komolyabb ügy megoldásában kellett tudnia helytállni, mint korábban. Németh Miklósnak és a kormánynak arra kellett törekednie, hogy a párttal szemben politikai önállóságát tanúsítson és ezzel egy önálló arculatot teremtsen egyúttal.

III. 1956, TÖBBPÁRTRENDSZER, SZOCIALIZMUS

„Csaknem fél évszázadot dolgoztam a munkásmozgalomban. A politikai munkámban bizonyára követtem el hibákat is.”³⁰²

III.1. Legitimációs kényszerek

1956 értelmezéséhez meghatározó narratívák születtek, olyanok, amelyek napjainkban is befolyásolni képesek még a társadalmi köztudatot is: magán 1956-on, Nagy Imrén, Kádár Jánoson, a kommunista diktatúrán, az MSZMP-n túl nagymértékben a rendszerváltásról is.

Rainer M. János gondolatai szerint: „1989-ben 1956 már emlékként és lehetséges pozitív politikai hagyományként volt jelen. Első minőségében nagyon is elevenen: ahhoz, hogy a magyar társadalom elszakadhasson a kádárizmustól, az össznemzeti elfojtásból fel kellett hozni a múltat, benne 1956-ot. E társadalmi terápia lényege 1956 egy történetének elmesélése volt: a forradalom utáni megtorlásé. De 1956 emléke nem jelentett közvetlen – ötvenhatos – politikai célokat, nem jelentett eljárás módokra vonatkozó ismételés-kényszert. Csak eszméket, és mindezekelőtt erkölcsi erőt.”³⁰³ Ha 1989 és 1956 kapcsolatát az állampárton belüli összefüggésrendszerben mutatjuk be, árnyalhatjuk azokat a gondolatokat, amelyek szerint 1956 mint hagyomány szolgált 1989-nek. Az egészen biztos, hogy 1956 1989 által új értelmet nyert.

M. Kiss Sándor szerint a megtorlás okait tekintve jelent 1956 választóvonalat. Mint írja: „Ötvenhat törekvései a társadalom kis kivételétől eltekintve egységbe fogták a nemzetet. A cél a függetlenség visszaszerzése, a félelem nélküli élet biztosítása s a polgári jogok gyakorlása volt. Azokkal szemben gyakorolta az állam a megtorló erejét, akik e célok érdekében fegyvert fogtak, illetve különböző módon tevékenykedtek. S ez a cél nem a demokratikus szocializmus, hanem a polgári társadalom felépítése volt. A kádári állam ezt a tevékenységet torolta meg. 1989-ben a társadalom igazságtevő vágya összefonódott a politikai küzdelmekkel, s mindez olyan időszakban történt, amelyben az elmélyült kutatást igénylő kérdések az érdeklődés homlokterébe kerültek.”³⁰⁴ Ez utóbbi gondolata gyökereinél ragadja meg az 1989 januárjában „robbanó” és hosszan elhúzódó, hatalmon belüli és kívüli, akkori és mai diskurzusokat.

Nem tartozik az értekezés célkitűzései közé a társadalomban ható 1956-os emlékezet, sem ötvenhatnak a rendszerváltó ellenzéki körökben ható mély értelmezése. Eddig is a – már

³⁰² Kádár János levele a Központi Bizottságnak (1989.05.10.) Közli: Kádár János – végakarata i. m. 274.

³⁰³ Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. 1956-os Intézet, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. 233.

³⁰⁴ M. Kiss Sándor: *Közelítések. 1956. Tanulmányok, esszék, előadások*. Kairosz Kiadó, 2011. 254–255.

Kádár utolsó éveiben kulcsszereplővé váló – kései pártállami kommunista vezetés szemszögéből mutattuk be azt a cselekvési folyamatot, ami a hatalmi helyzet megtartására irányult.

1989-re a pártállam vezetése, a rendszerkorrekciós/rekonstrukciós folyamatok alátámasztására nem tudott már az addigi módon sem konzekvens ideológiai magyarázatot adni. A rendszerváltás jelenében az ideológiai állapotok vákumhelyzetet teremtettek, így az egyik legnagyobb horderejű kérdéssé a politikai vezetés számára is a múlt történelmi előzményei, mintái, ezen belül 1956-hoz fűződő viszonya vált. A Kádár-rendszer legitimitációja – ahogy Kádár fogalmazott utolsó beszédében – „legalitása” volt a tét.³⁰⁵

Az akkor újjólag kialakuló történelmi diskurzusok következtében devalválódó Berecz János 1988 novemberében a történelmi tanulságokról szóló vitákkal kapcsolatban kifejtette, hogy szükséges elhatárolni: mi erősíti a pártot és mitől kell a pártnak elhatárolódnia. 1956-ról és az azt követő időszakról a következőket mondta: *„A tragikus helyzetből való kiemelkedés is a megújulás követelményeire és erőire alapozódhatott. Az új politikai vezetés felszámolta a fegyveres ellenforradalmat, szakított a bűnökkel és súlyos hibákkal terhelt politikával, vállalta a nemzeti önbecsülés helyreállítását, a szocializmus építésének folytatását. Kiemelkedő érdeme az újjáalakult Magyar Szocialista Munkáspárt vezérkarának, hogy politikájának kidolgozása és megvalósítása során arra a demokratikus tömegmozgalomra támaszkodott, mely 1953 nyara óta, így még 1956 októberében is egyre erőteljesebben fogalmazta meg és követelte a bűnök felszámolását, a jogos igények teljesítését. Ez lényegében a forradalmi megújulás talaját jelentette. (...) A kérdés csak az, hogy ma elég bátrak vagyunk-e a radikális önvizsgálatban, saját gyengéink elmarasztalásában és a reform szükségességének nemcsak elismerésében, hanem gyakorlati megvalósításában!”*³⁰⁶

Berecz János a dolgok számbavételét a nemzeti összefogás egyik alappilléreként definiálta.

Elemezve megfogalmazását, a sorok mögött egyértelműen érzékelhető, hogy magát 1956. október 23-át, egyáltalán azokat a napokat, amiket forradalomnak tekintünk egyszerűen figyelmen kívül hagyja az értelmezés, az *ellenforradalmi tétel* miatt félreérthetetlen hiátust teremtve a párt által görcsösen megalkotni kívánt történelmi kontinuitás vonalán. Azonban az a néhány nap, a hatalmon kívüli ellenzék politikai erői által az elfojtott társadalmi igazságérzet talaján egyre világosabbá tette a politikai vezetés számára a kérdés megoldásának, vagyis a hiátus kitöltésének szükségességét.

³⁰⁵ Szekér – Riba i. m. 2014, 8.

³⁰⁶ Berecz János: *A belpolitikai helyzetről és a párt feladatairól* (előadói beszéd) MNL OL M–KS 288. f. 11/4455 ö.e.

Berecz János addigra számos alkalommal exponálta magát az ellenforradalmi tétel mellett. A párt ideológusi szerepét betöltő KB-titkárt szerepvállalásai röghöz kötötték a későbbiekre nézve. Egy a párt részéről újrafogalmazott értelmezés képviselőjére tehát alkalmatlanná vált.³⁰⁷

Mindeközben azonban már az 1988 nyarán kiküldött Történelmi Albizottság a párt történelmi útjának feldolgozásán és értékelésén dolgozott. A csoport munkája – a társadalmi szervezetekkel akkor már hivatalos kormányzati feladatként is (nem mellékesen jó) kapcsolatokat ápoló – Pozsgay Imre felelőssége, pontosabban politikai felügyelete alá tartozott.

Az 1988. december 15-i KB ülésen Fejti György – aki, adminisztratív helyett az *új jogszabályok kidolgozásáért felelős* KB-titkári minőséget nyert – a alábbiakat közölte a KB-üléssel: *„Egy meglehetősen nehéz és politikailag kényes kérdésben kell szóbeli előterjesztéssel élnem és közösen álláspontot kialakítani ebben. A kérdés a következő: az 1956-os ellenforradalmi cselekményekben résztvevő és emiatt halálraítélt és kivégzett személyek hozzátartozói közül a közelmúltban többen, közöttük Nagy Imre lánya³⁰⁸ is, azzal a kéréssel fordult az illetékes igazságügyi szervekhez, hogy állapítsák meg a kivégzett családtagjaik eltemetési helyét, sírhelyét, és járuljanak hozzá ahhoz, hogy a földi maradványokat kiemeljék és méltó körülmények között eltemethessék, síremléket felállíthassanak.*³⁰⁹

Fejti György tájékoztatta a KB-t, hogy a PB tekintettel az eltelt hosszú időre, emberieségi és kegyeleti szempontok alapján mérlegelte a kérést. Arra következtetésre jutott, hogy meg kell vizsgálni annak jogi, politikai és egyéb aspektusait, fel kell mérni feltételrendszerét.”³¹⁰ Világossá tette, hogy minderre a kormányzati szervek közreműködése révén kerül majd sor. A PB döntéssel kapcsolatban kitért arra, hogy a testület számolt azzal, ami minden bizonnyal a KB részéről is felmerül, vagyis, hogy *„(...) az azonosítás és az újra eltemetés nem lesz könnyű és politikamentes aktus, és nem kizárólag a családok szándékán fognak az események múlni, majd*

³⁰⁷ A politikai stratégia 1986-ban, a harmincadik évforduló alkalmával sem változott. Az évforduló felelőse és a párt nyilvánosság előtti arca Berecz János volt. Ő már a '81-es évforduló levezenylésében is fontos szerepet játszott. 1985-től az ideológiáért felelős KB-titkárként '56 kérdésének illetékesévé nőtte ki magát. Az évforduló megemlékezései tematikájában, célkitűzéseiben, kommunikációs stratégiájában teljesen megegyeztek az öt évvel korábbi alapelvekkel. azzal a különbséggel, hogy több hasábon, nagyobb műsoridőben, nagyobb hangerővel szólt. 1986-ban azonban, Gorbacsov színrelépése után és az ellenzéki mozgalmak, csoportosulások egyre körvonalazottabb tevékenysége mellett már nem ugyanazt a kihívást jelentette 1956 témájával kilépni a társadalom elé, mint amit 1981-ben. Székér – Riba *i. m.* 2014, 34.

³⁰⁸ Nagy Erzsébet (1927–2008): Nagy Imre lánya, Vészi János felesége. Újságíró, műfordító, a Történelmi Igazságtétel Bizottság alapítója és vezetője, az édesapja emlékét őrző Nagy Imre Alapítvány létrehozója.

³⁰⁹ Fejti György: *Nagy Imre és sorstársai perében, valamint az 1956-os „ellenforradalmi” cselekmények miatt halálraítéltekkel kapcsolatos kegyeleti kérdések rendezése* 185. MNL OL M–KS 288. f. 4/248-249. ö.e. MSZMP KB (1988.12.15.) Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02480-02490.pdf#search=&page=184 (utolsó letöltés: 2020.12.02.)

³¹⁰ U.o.

*egészen pontosan kiszámítható köröknek, csoportoknak érdekében áll, hogy ezt az eseményt áthangszereljék, politikailag felhasználják, kiaknázzák (...).*³¹¹

Ezt a gondolatot a KB állásfoglalás is átvette és felhívta a párt szerveit és szervezeteit, fel kell készülni az események várható alakulása következtében arra, hogy bizonyos személyek és csoportok saját politikai céljaikra kívánják felhasználni a kihantolást és az újratemetést, kísérletet téve az 1956-os események manipulatív átértékelésére. A párt részéről megerősítették, hogy ezek az intézkedéseik azonban nem jelentik sem az 1956-os események átértékelést, sem az érintett személyek politikai vagy jogi rehabilitációját. Hangsúlyozták a társadalmi megbékélés és a kiegyensúlyozott politikai légkör fenntartásának szükségességét.³¹²

Az egész kérdésnek furcsa és ellentmondásos hátterét adja, hogy ugyanannak az ülésnek az *időszerű politikai kérdések* megvitatása nyomán megfogalmazott dokumentumában megfogalmazták a párttagság felé: *„az MSZMP megújulást szolgáló programja alapján keressék az együttműködést a társadalom más haladó, baloldali, demokratikus, népi-nemzeti indíttatású állampolgárainak politikai mozgalmával.*”³¹³ Ennek elvi alátámasztását a *„megújuló szocializmus széles bázisán létrejövő új nemzeti összefogás”* létrejöttének érdekében szorgalmazták.³¹⁴

A főtitkár vezetésével bizottságot hoztak létre többek között az *egypárt- és többpártrendszer, az alternatív szervezetekhez való viszony* állásfoglalás-tervezetének kidolgozására.³¹⁵ Az ezzel kapcsolatos munka, a hatalmi előjogaiban rövidpórázra vett Központi Bizottsággal szemben, meglehetősen nehéz terepnek bizonyult Grósz Károly számára. A tervezet lényegében a hatalom megosztása gondolatának megalapozása volt. Letaglózása közepette a KB vonatkozott a körvonalaiban már felsejlő változásokról döntést hozni, a központi szándék megakadt jó pár hétre, egyértelműen megállapítható azonban, hogy a párton belüli legfontosabb döntéssé vált. Grósz a politikai intézményrendszer átalakításának akkut lépéseiben a párton belül nehezebb terepre került, mint kormányvonalon. Az ott kialakult előnyből a pártvonalon kezdett lépéshátrányba kerülni. A társadalmi nyomás egyre erősebben hatott a többpártrendszer intézményesítésével kapcsolatban. Ez kijelölte a soron következő feladatokat.

³¹¹ Fejtő György: *Nagy Imre és sorstársai perében, valamint az 1956-os „ellenforradalmi” cselekmények miatt halálraítéltekkel kapcsolatos kegyeleti kérdések rendezése* 186. MNL OL M–KS 288. f. 4/248-249. ö.e. MSZMP KB (1988.12.15.) Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02480-02490.pdf#search=&page=184 (utolsó letöltés: 2020.12.02.)

³¹² Az MSZMP Központi Bizottságának állásfoglalása Nagy Imre és társai perében, valamint az 1956-os ellenforradalmi cselekményük miatt halálra ítélttekkel kapcsolatos kegyeleti kérdések rendezéséről (1988. december 15.) Közli: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai... i. m.* 1994, 537–538.

³¹³ U.o.

³¹⁴ U.o.

³¹⁵ U.o. 538.

A Nagy Imre-ügye tehát nem az MSZMP történelmi múltfeltárása, hanem családja által kezdeményezett kegyeleti aktus rendezésére irányuló kérelmével került a PB asztalára, majd a párt köztudatába. A kérés teljesítéséhez szükséges vizsgálatokat és feltételeket a PB az illetékes kormányzati szervek hatáskörébe utalta. Az igazságügyi szervek tevékenysége által vált érintetté az ügyben Kulcsár Kálmán. Továbbra is zajlottak pártvonalon a Történelmi Albizottság történelmi tényfeltárássra irányuló munkálatai.³¹⁶ E két vonal között, tehát kezdetekben kapcsolat, összeköttetés nem állt fenn.

Kulcsár Kálmán beszámolt arról, hogy a legfelsőbb politikai szintek tisztában voltak vele, az MSZMP csak akkor képes elkerülni a politikai válságot és a bukást, ha a politikai viszonyrendszerben további erőteljes változtatásokat hajt végre.

Azzal, hogy Nagy Imre kérdése jogi értelemben, az állam igazságügyi szerveihez utalt feladatként jelent meg, a jogállami keretek kimunkálásán dolgozó politikai vezetés rögtön megbotlott volna, ha párt döntés alapján a kérést elutasítja, mint, ahogy a rehabilitáció kérdésének alaplása is így értelmezhető.

A politikai vezetés a *hatalom koalíciós megosztásának* terve mellett döntött, 1989 elején legalábbis ez volt a politikai cél. Azt, hogy ebben Grósz Károly, Németh Miklós és Pozsgay Imre között milyen fokú volt az összhang, nehéz megítélni. Azonban Németh Miklós kormányfő parlamentben elhangzott expozéjában, 1989 januári kormányülésen megfogalmazott szándékaiban is *népfrontos kormányzásról, népfrontos kormányról* beszélt, mint megvalósítandó politikai gyakorlatról. Nagyon valószínűnek látszik, hogy ezalatt nem a Hazafias Népfrent közreműködésére, hanem a már politikai szervezetként működő, hatalmon kívüli erőcsoportokkal való együttműködés kialakítására gondolt. Ezek körét az MSZMP állásfoglalása tisztán körülírta.

Értékelésünk szerint a pártvonalon sikertelenül záruló ún. *előzetes egyeztető tárgyalások* lényegében a koalíció kialakítására irányuló kísérletek voltak. A kudarc oka, hogy késő tavaszra számos konfrontáció ellenére az Ellenzéki Kerekasztalban (EKA) kvázi blokkba tömörültek a rendszerellenzéki szervezetek. A koalícióba vonás stratégiájának megalapozását Grósz Károly még kormányfőként alapozhatta meg, mint „politikai programot”. A koalíciós hatalomgyakorlás 1956-os, de sokkal inkább 1945–1947-es mintáját próbálták meg aktualizálni. A koalíció

³¹⁶ Pozsgay Imre vezette *A társadalom és a gazdaság három évtizedes fejlődésének átfogó, tudományos vizsgálata, politikai elemzésére, a párt programnyilatkozatának felülvizsgálatára kiküldött munkabizottságot*, az 1988 június 23-i KB ülésen az MSZMP új programjának kidolgozására. Ez volt a „nagybizottság”, és ezáltal felügyelete alá tartozott az 1. számú vagyis, az úgynevezett *Történelmi Albizottság*, vezetője volt Berend T. Iván volt. Lásd: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei II. kötet*. MOL, Budapest, 1993. 1897.

tartalmának alakítását azonban pártvonalon, az MSZMP, mint a kormányzópárt „pártközi tárgyalások” keretében, vagy kétoldalú megállapodásokkal szándékozott megalapozni. Ezért volt szüksége minél előbb a fent említett döntés kipróbálására, lényegében a KB döntésével akarták legitimálni a politikai szándékot. Ha az nem születik meg, akkor érvényes döntés nélkül legfeljebb pártszerűtlen és komoly következményekkel járó akcióról lett volna szó. Kell, hogy legyen érvényes döntés, amihez a vezetés tartja magát – ahogy ezt később Grósz Károly egy nyilatkozatában fogalmazta meg.

A lengyelországi tárgyalásokra minden bizonnyal kívánatos példaként tekintett a magyarországi vezetés, célul tűzve ki egy tárgyalásokon alapuló koalíciós kormányzási konstrukciót. Ehhez a rendszeren kívüli politikai szervezetek jogszabályi alapú, legitim szervezetekként való elismerhetőségére volt szükség, és a velük legélesebb politikai szembenállást jelentő 1956-os események megítélését illető kölcsönösen elfogadható minimum megteremtésére. Az alkotmány hatályos szövege még az egypártrendszer és a szocializmus alapján állt. Az egypárti keretek törvényi szabályozással lassan kezdtek meghaladottá válni, érlelődött '56 kérdése, de a szocializmus alkotmányos kötelmén ezek együttesen még nem változtattak.

Az ellenzék rövid időn belül egyértelművé tette, ők nem a '47-es politikai viszonyok alapjára helyezkednek a hatalom gyakorlásának kérdésében. A nemzeti és polgári demokratikus vonások igényét jelenítették meg. Az ideológiai szembenállásra épülő önigazolás fenntartásában az MSZMP azzal, hogy lényegében a piacgazdaság feltételeinek megteremtésén munkálkodott hitelét veszítette. Ebben a helyzetben már kritikus helyzetben egyensúlyozott a vezetés.

Fejti György 1989. január 2-án összehívott egy megbeszélést az átmenet lehetséges módjainak kidolgozására. Ezen a megbeszélésen rajta kívül még Kilényi Géza, Gál Zoltán és Budzsákia Mátyás vettek részt. Kulcsár Kálmán *Feljegyzés a politikai kibontakozásról Magyarországon* és Kilényi Géza *Elgondolás a választási rendszer továbbfejlesztésére* című tanulmányait vitatták meg. Kulcsár Kálmán szerint anyagának legfőbb mondanivalója az volt, hogy az MSZMP-nek nem kell lemondani a hatalomról, ha az Alkotmány koncepciójában felvázolt politikai rendszert képes megalkotni, és hatalmi tartalommal megtölteni. A hosszú távú kibontakozást három politikai elem tartotta kiépíthetőnek:

- 1) az új Alkotmány, amely köré a közmegegyezés fonódhat;
- 2) a koalíció, amely a létrehozandó Nemzeti Közmegegyezési Tanácson alapulna, s amelynek néhány tagja a kormányban is helyet kapna;
- 3) általános választások.

A siker érdekében véleménye szerint két alapvető problémát kellett megoldania a politikai vezetésnek. Az egyik: „a többpártrendszer jogi elismerése (ahogyan a kormány már megtette az

egyesülési jogról szóló és az Országgyűlésnek benyújtott törvény elfogadásával), továbbá a tényleges keretek kialakítása, amelyek között pártokként működhetnek a különböző politikai erők. Ezután a Nemzeti Közmegegyezési Tanács bekapcsolódhatna az új Alkotmány elkészítésébe (...)” A másik: „1956 »meghaladása«, azaz az »ellenforradalmi« minősítés elhagyása és az egész folyamat felderítésének történelmi feladattá minősítése.”³¹⁷

A megbeszélésen megállapodtak abban, hogy Fejtő György megkezdi a politikai megalapozó munkát a pártban és február második felére a PB elé vihető tervezetet készít. Végül is az *elaborátum* a KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága előtt debütált 1989. február 3-án. A január 19-i keltezésű, szigorúan bizalmas dokumentum a *Gondolatok a politikai rendszer reformjáról, a hatalomgyakorlás megosztásáról* címet viselte.³¹⁸

A Kádári hatalom legitimitásjának alaptétele a szocializmus védelmére épült, amihez a Szovjetunió külső segítséget nyújtott. Ezzel a feltétellel tudta a *forradalmi munkás-paraszt kormány*, élén Kádár János vezetésével, meggátolni az ellenforradalmat és a visszarendeződést. „1956. október 23-án az imperialisták aktív közreműködésével és a burzsoázia legreakciósabb, imperialista erőivel való szövetségben ellenforradalmi fegyveres lázadás robbant ki, hogy a dolgozó magyar népet és a szocialista hazát elárulja, a Magyar Népköztársaság törvényes rendjét megdöntse. Az államellenes szervezkedés élén Nagy Imre és legközvetlenebb bűntársai álltak, a népi demokratikus államrend minden rendű és rangú ellenségével szövetkezve” – fogalmazott az Igazságügyminisztérium közleménye Nagy Imre és társai ellen lefolytatott büntető eljárásról.³¹⁹

A kádári-vonal felelőssége nem csak a forradalom brutális megtorlására terjed ki. Ehhez mérhető, annak a tudati mozgástérnek a megalkotása, amiben az erőszak erejével érvényre juthatott az, „aki nincs ellenünk, az velünk van” elve. Ez a tulajdonképpen kegyetlenül cinikus megfogalmazás egyértelműsítette, hogy hol húzódik a hatalom tűrképességének határa. 1988–89-ben az elv érvényét veszti, az újraértékelés a párt számára a rendszer fenntarthatóságának kényszeréből fakad. Az MSZMP ’56-ról alkotott és addig örökre szólónak hitt álláspontját az 1956. december 5-én kiadott párthatározat fogalmazta meg. A vezetés élesen elhatárolódott az eseményektől, és új érvrendszert vonultatott fel az ellenforradalmi meghatározás alátámasztására „tudományos”, ideológiai természetű alapon. Ez a határozat nem csupán abban volt radikális, hogy egyértelműen az ellenforradalmi álláspontra helyezkedett, hanem abban is, hogy

³¹⁷ Kulcsár *i. m.* 1994, 121.

³¹⁸ Fejtő György: *Gondolatok a politikai rendszer reformjáról, a hatalomgyakorlás megosztásáról* (1989.01.19.) MNL OL M–KS 288. f. 62/1. ö.e. MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága (NJKB) 16–31.

³¹⁹ Szekér – Riba *i. m.* 2014, 11–13.

az események mögött a külső és a belső ellenség által szervezett akciót, összeesküvést látott.³²⁰ Az '56-os forradalom megtorlása már ennek a határozatnak a jegyében történt, mint ahogy az MSZMP-nek, mint újjáalakuló bolsevik kommunista pártnak, illetve a forradalmi-munkásparaszt kormánynak a legitimitása is erre az „tudományos” álláspontra épült.³²¹

Kádár János 1972-ben, 60. születésnapján tartott beszédében az ellenforradalomról, mint a nemzet tragédiájáról beszélt: *„1956-ban súlyos, kritikus helyzet állott elő, amelynek tudományosan ellenforradalom a megnevezése. Mi tudjuk, hogy annak, ami 1956-ban történt, ez a tudományos meghatározása. De van más fogalom is, amit mindnyájan elfogadunk: az egy nemzeti tragédia volt. Tragédia a párt számára és az egyes emberek számára is. Úttévesztés történt, és ebből tragédia jött létre.”*³²²

A '80-as évek végére 1956 kérdésében – még ha csak illegális vagy féllegális formában is –, de egyre hangosabban teret nyert a nyilvánosság színterein a párt álláspontjától eltérő értékelés. A párthatározatra épülő '56-értelmezés elkerülhetetlenül összeütközésbe került azzal az '56-képpel, amely harminc évnyi kényszerhallgatás után sokkal inkább a regnáló hatalom bűneihez és az '56-os hősök tanúságtételéhez való érzelmi viszonyulás volt, mint a tudományosnak feltüntetett vitákban érlelhető, árnyalataiban elemezhető történelmi fogalom.

Mivel '56 gyújtópontja volt az ellenzéki mozgalmak megindulásának, az 1956-ról alkotott eltérő értelmezés képes volt összekapcsolni a hatalommal szemben különböző ellenzéki szellemi árnyalatokat, tradíciókat, mentalitásbeli különbségeket. Az 1956-hoz való viszonyulás azonban útmutatót is adott a párt kezébe arról, hogy az ellenzéken belül milyen erőviszonyokra, töréspontokra, lehetséges szövetségi rendszerekre számíthat. Egyszerűbben fogalmazva támpontot jelentett a párt számára az ellenzék kezelésének politikai taktikájához.³²³

Pozsgay Imre és *A társadalom és a gazdaság három évtizedes fejlődésének átfogó, tudományos vizsgálatára, politikai elemzésére, a párt programnyilatkozatának felülvizsgálatára kiküldött munkabizottság* kapott megbízást a KB-tól 1988. június 23-án az MSZMP új programjának kidolgozására. A nagybizottság 1-es számú albizottsága a Történelmi Albizottság néven vált ismertté, elsősorban 1989 januárjának végén, amikor Pozsgay Imre fontos részeket

³²⁰ Szekér – Riba *i. m.* 2014, 30.

³²¹ U.o. 31.

³²² U.o. 32.

³²³ U.o. 34–35.

hozott nyilvánosságra az addig zajló munkából.³²⁴ Lépését többek között azzal magyarázta később, hogy a párt valódi társadalmi megmérettetésre nem készülhetett úgy, hogy '56 kérdésében távol állt a nemzet centrumától.³²⁵

1989-ben a hatalmat négy évtizede gyakorló párt akkori vezetése egyértelműen azon dolgozott, hogy a bolsevik-kommunista jelleget levetkőzze. Az MSZMP adottságai azonban nemcsak a párttagság, hanem az egész társadalom számára is érvényes tudat volt. A kommunista vezetés politikai gyakorlatának, működésének számottevő tapasztalatát az egypártrendszerű modellben szerezte. Ez a párt és a társadalom számára is alapvetően határozta meg és befolyásolta a politikai-közéleti gondolkodás lehetőségeit és magatartásformáit is. Az ebből való kimozdulás szükségszerűségének felismerését Pozsgay Imre részéről nehezen vonhatjuk kétségbe. Ugyanakkor ismertettük korábban azokat a körülményeket, amelyekből kiolvashatóvá váltak a legfelső politikai vezetés tervbe vett politikai célkitűzései az *ellenforradalmi tétellel* kapcsolatban. Rengeteg időt és gondolkodást fektettünk munkánk során Pozsgay Imre történelmi toposzá vált rádiónyilatkozata valódi mozgóinak feltérképezésére, megértésére.

Ebbéli tevékenységünk által egyértelmű végkövetkeztetésre nem sikerült eljutnunk. Maga Pozsgay Imre is elismerte, hogy '56-ról, Nagy Imréről hosszú időn keresztül lényegében a nyilatkozatában elmondottakkal ellenkező meggyőződése volt. Bíró Zoltánnal az MDF – MSZMP-ből kizárt – alapítójával, Lakiteleknél jóval korábbról³²⁶ápolott lényegében egyfajta sajtós szövetséget Pozsgay. Kettejük között zajló két beszélgetést – 1988-ban, majd 1990-ben – nyomtatásban is megjelentettek.³²⁷ A másodikban Pozsgay egy válaszában a következőket mondta: *„Te [Bíró Zoltán] akkor bátrabb voltál és már akkor kimondtad, ami a meggyőződésed 56-ról, számomra pedig már csak azért is, mert sokáig bávaton tudomásul vettem a hivatalos álláspontot, lökést adott az általad kimondott gondolat. (...) és eljutottam a történelmi albizottság tanulmányának előkészítésében én is a magam meggyőződéséhez, véleményéhez.”*³²⁸

Pozsgay Imrének pályája kezdetén meglehetősen zord hangvételi, Nagy Imrét és az „ellenforradalmat” keményen bíráló cikke jelent meg, 1957-ben.³²⁹ Elképzelhető, hogy a Történelmi Albizottság munkája eredménye által az egykor közölt cikk sötét árnyékként vetült Pozsgayra. Tudatosulhatott benne, hogy a párt identitása hamis alapokra épült. *„Ha pedig ez így van, akkor*

³²⁴ Szekér – Riba *i. m.* 2014, 49.

³²⁵ Pozsgay Imre: *Koronatanú és tettestárs.* Budapest, Korona Kiadó, 1998.

³²⁶ Bíró Zoltán Pozsgay Imre minisztersége idején az Irodalmi és Sajtó Főosztály vezetője, korábban a Közművelődési Főosztályon osztályvezető volt.

³²⁷ *Októberi kérdések. Pozsgay Imrével beszélget Bíró Zoltán.* Eötvös-Püski, Budapest, 1989. és *Egy év után, választás előtt. Bíró Zoltán második beszélgetése Pozsgay Imrével.* Püski, Budapest, 1990.

³²⁸ *Egy év után... i. m.* 1990, 12–13.

³²⁹ *Petőfi Népe* 1957.12.15.

meg kellett találnom a megoldást ahhoz, hogy hogyan lehet ezt a pártot megrendíteni alapjaiban.”³³⁰ – fogalmazott. Ez azonban lépése körülményeit és főként valódi értelmét nem magyarázza meg. Grósz Károly davosi tartózkodását követően hosszú interjút adott a *Népszabadság*-nak, természetesen külföldi látogatása mellett a hazai politikai élet eseményeiről, így Pozsgay nyilatkozatáról is kérdezték a főtítkárt. Elmondása szerint nem tudta, nem ismerte Pozsgay Imre nyilatkozatának körülményeit. A Történelmi Albizottsággal kapcsolatban a következőt fogalmazta meg: „Magát a minősítést illetően, amikor mi azt mondtuk, tekintsük át a négy évtized tanulságait tudományosan, abban az is benne van, hogy újraértékelünk dolgokat. (...) Nyilvánvaló, hogy egy tudományos következtetésből sokféle politikai konzekvencia levonható, de ez a vita még hátravan. Úgy gondolom, hogy Pozsgay Imrének és a bizottságnak talán vannak dokumentumai, amelyekre építik ezt a megállapítást – én ilyen dokumentumokkal eddig, nem találkoztam. Szeretném hangsúlyozni: elvileg nem zárom ki, hogy új ismeretek birtokában új tudományos, és ennek alapján új politikai minősítést fogalmazunk meg.”³³¹ Grósz Károly azonban egyértelművé tette, hogy új politika minősítést csak a Központi Bizottság adhat. Az MSZMP helyzetével kapcsolatban kiemelte azt a körülményt, hogy az 1989 február elejére tervezett KB-ülés lesz a harmadik, amelyen két sikertelen próbálkozás után megkísérelnek döntést hozni az MSZMP politikájának főbb tartalmi kérdéseit érintően. Ezek közül kiemelte az MSZMP és a többpártrendszer, a választási rendszer, az alternatív mozgalmak kérdéseit.

M. Kiss Sándor szerint az 1956-ról szóló utolsó MSZMP-vita 1989. február 10-én kezdődött, s egészen 1989 októberig a pártszakadásig tartott.³³² A Pozsgay Imre nyilatkozata miatt kialakult helyzet okán a PB 1989. január 31-én rendkívüli ülést tartott. Ezen az ülésen Grósz Károly fontosnak tartotta, hogy az összehívandó KB ülést, mint nem rendkívülit hívják össze. „Az látszana járható útnak, ha ilyet akarunk, hogy [február] 10-re összehívni a Központi Bizottságot (...) Egy napos ülés, ahol megfogalmaznánk a menetrendet is, és hát több párt, egy párt, választási rendszerrel, az alternatívokkal kapcsolatos néhány kérdés.”³³³

Álláspontja az volt, hogy a PB állapodjon meg abban, hogy nincs Pozsgay-ügy, ezáltal nem is terjesztenek Pozsgay Imre nyilatkozatával kapcsolatban semmilyen napirendet a KB elé. „Ez nem garancia arra, hogy ott nem vetődik fel ez a probléma, de ez a Politikai Bizottság oda nem

³³⁰ *Egy év után...* i. m. 1990, 12–13.

³³¹ *Népszabadság* (47. évf. 26. sz.) 1989.01.31.

³³² Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *Kinek a forradalma? Erőszakszervezetek 1956-ban, a fordulat napja, ismét sortűzek, a nagy per.* Püski – Kortárs, Budapest, 1997. 330–341.

³³³ *Szószerinti jegyzőkönyv* 39. MSZMP PB (1989.01.31.) MNL OL M–KS 288. f. 5/1050. ö. e. Közli: OSA Archivum/ Gyűjtemények/ Digitális Archivum: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=279%3Aa-politikai-bizottsag-1989-január-31-i-uelesenek-hangfelvetele-es-jegyzokonyve&catid=71%3Aaz-mszmp-politikai-bizottsaga-ueleseinek-hangfelvetelei&Itemid=202&lang=en (utolsó letöltés: 2020.12.02.)

visz ilyen problémát.³³⁴ A politikai helyzet kezelésének másik alternatívája az lett volna, ha a PB kiad egy nyilatkozatot, amivel elhatárolódik Pozsgay Imrétől Ez utóbbi az ellenforradalmi tétel fenntartását jelentette volna. Nem így történt.

A rendszer egységes történelmi korszakként való kezelése egy olyan értelmezés, amiben a pártvezetés el kívánta kerülni azt a veszélyt, hogy a sztálini modell érvényességi körébe sorolódjon³³⁵. A párt szándéka éppen az volt, hogy a sztálinizmustól elhatárolódjon, ezzel megteremtve annak a lehetőségét, hogy ideológiájának és kereteinek újraértelmezését a párttal egy vállalható történelmi kontinuitásban találja meg.

A szovjet szakértők vélekedése az volt, hogy a szocializmus megújulását megalapozó elméleti-ideológiai munka nem tud mit kezdeni a kialakuló helyzettel, a kérdéseket nem ideológiával, hanem a történelmi előzmények és minták felhasználásával lehet előrébb mozdítani. „A Kelet-Európai országokban a válságfolyamatok megoldása a sztálinizmus egyértelmű eltörlesztését feltételezi az országok belügyeiben és a Szovjetunióhoz fűződő viszonyaiban egyaránt. Az 1948 után ezekre az országokra kényszerített gazdasági és politikai fejlődési modell nyilvánvalóan kifulladt. A gyümölcsözőbb megoldások és fejlődési módok keresése a szocializmus ideológiájának újragondolásához vezet, beleértve azoknak a feltevéseknek az ismételt felbukkanását, amelyek 1945-1948 között a kelet-európai kommunista- és munkáspártok körében felmerültek (például vegyes gazdaság, parlamentáris demokrácia stb.). Mindez a külső nyomás által eltorzított fejlődési vonaltól az egyes országok nemzeti sajátosságai által meghatározott, természetes társadalmi fejlődéshez való visszatérést jelenti.”³³⁶ – értékelték a várható fejleményeket.

A Politikai Bizottság a Pozsgay-nyilatkozat háttéréről az 1989. január 31-i ülésre összeállított *Szemelvények a Történelmi Albizottság 1989. január 27-i ülésén készült magnófelvételből*³³⁷ című háttéranyagból tájékozódhatott. Ebből kiderült, hogy az ott lezajlott vitát követően Pozsgay Imre javasolta az albizottság által összeállított *Történelmi utunk* című tanulmány közlését a *Társadalmi Szemlében*, és többek között a következőket mondta: „Ennek megkerülhetetlen, kikerülhetetlen hatása lesz a közgondolkodásra, nem utolsó sorban a párt Központi

³³⁴ Szószzerinti jegyzőkönyv 40. MSZMP PB (1989.01.31.) MNL OL M–KS 288. f. 5/1050. ö. e. Közli: OSA Archivum/ Gyűjtemények/ Digitális Archivum: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=279%3Aa-politikai-bizottsag-1989-január-31-i-uelesenek-hangfelvetele-es-jegyzoenyve&catid=71%3Aaz-mszmp-politikai-bizottsaga-ueleseinek-hangfelvetelei&Itemid=202&lang=en (utolsó letöltés: 2020.12.02.)

³³⁵ Ripp *i. m.* 2006, 250.

³³⁶ Az SZKP Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának Jakovlev részére készített emlékeztetője. *Kapcsolatok a kelet-európai országokkal, stratégiai alapvonalak* (1989. január) Közli: *Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok*. Főszerk.: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Budapest, National Security Archive – Hidegháború-történelmi Kutatóközpont –1956-os Intézet, 1999. (sokszorosított kézirat) 9. dokumentum

³³⁷ *Szemelvények a Történelmi Albizottság 1989. január 27-i ülésén készült magnófelvételből* MSZMP PB (1989.01.31.) MNL OL M–KS 288. f. 5/1050. ö. e. Közli: Szekér – Riba *i. m.* 2014, 205–232.

*Bizottságának állásfoglalására. (...) Tehát itt nagyrészt a politikán múlik az, hogy mit tud ebből a tanulmányból kiolvasni és hasznosítani. (...) Miközben közeledünk ahhoz az ítélethez, ahogy a nép ítél erről a helyzetről.”*³³⁸

Pozsgay Imre tehát mindenekelőtt a politikai játéktérre gyakorolt várható hatást és következményeket tekintette elsődlegesnek, nem önmagát az ellenforradalmi minősítés népfelkelésre való megváltoztatását, mint történelmi tudományos eredményt. Földes György, aki az albizottság tudományos szakértője és titkára volt – visszaidézve a történeteket – a bizottság eredeti célját abban határozta meg, hogy az a szocializmus keretein belül újabb reformot alapozzon meg egy történelmi-kritikai újragondolással. *„Értékelésünk, a felkelés/népfelkelés, – fogalmaz Földes, még lehetővé tette volna, hogy a reformok és modellváltás maradjon a változások lényege, s ne a rendszerváltás.”*³³⁹

Pozsgay fellépése felgyorsította a folyamatokat. Akciója a hatalmi centrum pozíciójának elmozdulását eredményezte. Amennyire a párton belüli hatalmi centrumtól, és annak retrográd ellenzékétől elmozdult, annál sokkal közelebb került a reformerökhöz a párton belül, de még inkább a társadalom szélesebb köreihez, a hatalmon kívüli alternatív és ellenzéki erőkhöz is. Mérheterlen népszerűsége tett szert. Azonban a rendkívüli PB ülésen³⁴⁰, (...) *mint utána majd mindvégig, Pozsgay a párt vezető fórumain lényegében mindenben helyeselt Grósznak és elfogadta javaslatát a kialakult helyzet kezelésére*³⁴¹

Grósz Károly felszólalása a január 31-i PB ülésén is arra mutat rá, hogy maga a tanulmány nem azt fogalmazta meg,³⁴² amit Pozsgay kiragadott belőle: *„Kérem, ami az októberi népfelkelésre, itt van számomra egyedül a cím új, a népfelkelés. De ha oda tettek volna egy kötőjelet, ami összhangban lenne a tartalommal, népfelkelés, kötőjel, ellenforradalom én máris aláírom az egész okmányt, mert ez a szöveges rész, ami itt van benne, ez a nem tudom én hány oldal, és a cím között, nincs összhang, mert a szöveges rész az egy kiegyensúlyozott dolog, ami elindul a népfelkeléstől egy igazságos politikai fellépéstől és eljut az ellenforradalomig. Itt van*

³³⁸ Szemelvények a Történelmi Albizottság 1989. január 27-i ülésén készült magnófelvételből MSZMP PB (1989.01.31.) MNL OL M–KS 288. f. 5/1050. ö. e. Közli: Székér – Riba i. m. 2014, 205–232.

³³⁹ http://nol.hu/belfold/20140125-ellenforradalom__nepfelkeles-1440279 (utolsó letöltés: 2020. 03. 18.) Vö.: Székér – Riba i. m. 2014, 60.

³⁴⁰ Utalás az 1989. január 31-én megtartott, Pozsgay Imre bejelentését megtárgyaló rendkívüli PB ülésre.

³⁴¹ Kimmel Emil: *Végjáték a Fehérváziában. A helyettes szövegíró titkai*. Téka Kiadó, 1990. 27.

³⁴² „Az eseményekben rejlő fokozatos jobbratolódási tendenciák és november első napjainak felerősödő ellenforradalmi nyomása ellenére a keveredő korrekatív forradalom és ellenforradalom szétválására és a folyamat jellegének az egyik vagy másik jegyében történő egyértelmű tisztázódására, „végleges” megszilárdulására azonban nem kerülhetett sor. Hozzá kell tenni: a korrekatív forradalom-ellenforradalom ellentétpár annál is tisztázatlanabban keveredhetett össze, mivel a megelőző időszak vitái sem tudták megteremteni a szükséges eszmei tisztázást.” Lásd: *Társadalmi Szemle* 1989.1. különszám (Történelmi utunk: 2. A szocialista átalakulás jellegzetességei és hatása/ Az 1956. októberi népfelkelés) 33.

benne a szövegben, el lehet olvasni.”³⁴³ A kérdés párton belüli politikai kezelését illetően emlékeztette a PB-t arra, hogy a vezetés megállapodott abban, hogy tudományos kérdést – beleértve ebbe a helyzetbe a történelmi értékelést – nem fog politikai testület, így a KB elé sem terjeszteni. Kifejtette, hogy a KB-nak csak a politikai tanulságokról szabad véleményt formálni. Javaslatot tett arra, hogy a KB tagjainak küldjék meg az Albizottság tanulmányát, hogy értelmezni tudják Pozsgay nyilatkozatát: „(...) mert ha ezt elfogják olvasni szerintem a velem együtt Munkás-Paraszt Hatalomért kitüntettek is alá fogják írni ezt a fejezetet. Biztos, hogy alá fogják írni a fejezetet. Ebben egyetlen olyan dolog nincs, amit nem lehetne elfogadni.”³⁴⁴

Alátámaszthatja Grósz feltételezését Pozsgay Imre 1989. január 28-i nyilatkozatának és Berend T. Iván 1989. január 29-i interjújának összevetése.³⁴⁵ Berend T. Iván nyilatkozatára még a párt keményvonalas tagjai is úgy hivatkoztak a KB 1989. február 10–11-i ülésén, mint mértékadó értékelésre az egyszavas megfogalmazással szemben.³⁴⁶

A Pozsgay által a 168 órának adott nyilatkozatában a többpártrendszer, választási rendszer és az alternatív szervezetekkel kapcsolatos gondolatai nem váltottak ki negatív visszhangot. Annak ellenére, hogy amiről Pozsgay már gyakorlatilag tényként beszélt, arról Grósz a KB-val még az elvi állásfoglalásról való döntésig sem tudott eljutni. Ezt a vele készült interjú egy másik kérdésére adott átfogó válaszában fejtette ki: „Az együttélést *meg kell tanulni nem egy, [de] két vagy több párttal is. Hogy melyik lesz komoly tényezője a magyar politikai életnek, ezt pedig ma már az MSZMP nem mondhatja meg és nem is akarja megmondani, hanem majd partnerség alakul ki vagy éppen ellenzéki szerep azokban, akik ezt a partnerséget vagy koalíciót nem tudják vállalni.*”³⁴⁷ A társadalmi nyilvánosság szempontjából a Pozsgay-nyilatkozat annak az átértékelésnek a megtörténtét jelentette, ami feltétele lehetett egy társadalmi konszenzus lehetőségének. A vita ugyan folytatódott tovább a párton belül, de az így már egy belső ügy, nem pedig a társadalom és a párt vitája volt. Az MSZMP KB február 10–11-i ülésén a Központi

³⁴³ Szó szerinti jegyzőkönyv 35. MSZMP PB (1989.01.31.) MNL OL M–KS 288. f. 5/1050. ö. e. Közli: OSA Archívum/ Gyűjtemények/ Digitális Archívum: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=279%3Aa-politikai-bizottsag-1989-január-31-i-uelesenek-hangfelveteles-jegyzokoenyve&catid=71%3Aaz-mszmp-politikai-bizottsaga-ueleseinek-hangfelvetelei&Itemid=202&lang=en (utolsó letöltés: 2020.12.02.)

³⁴⁴ U.o.

³⁴⁵ Interjú Berend T. Ivánnal Lásd: https://videorium.hu/hu/recordings/details/2106,1956_nepfelkules_Nagy_Imre_rehabilitacioja_-_a_KB_Tortenelmi_Albizottsaganak_nyilatkozata (utolsó letöltés: 2020.03.18.); Berend T. a *Hét* vasárnapi műsorában adott interjút, amit a *Népszabadság* 1989. február 4-i száma közölt, valamint a *BBC Magyar Adása* is közvetítette január 29-én. Bővebben: Székér – Riba i. m. 2014, 61.

³⁴⁶ Jassó Mihály, Sarlós István, Berecz János, Vajda György hozzászólásait lásd: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei I. i. m.* 1993, 24, 36, 47, 88. Bővebben: Székér – Riba i. m. 2014, 62.

³⁴⁷ U.o.

Bizottság döntött az elhúzódból ügyekben.³⁴⁸ Az KB állásfoglalása megfogalmazta az MSZMP álláspontját: „(...) *a demokratikus hatalomgyakorlás a társadalom által ellenőrzötten a közvetlen és képviselői demokrácia révén, a többpártrendszer keretei között érvényesüljön. Kezdeményezi, hogy ennek feltételei létrejöjjenek és alkotmányos garanciát kapjanak.*”³⁴⁹

Innentől számítva már az egész párt számára egyértelművé vált, hogy az MSZMP egységének megtartására, – legalábbis a következő kongresszusig – kell ügyelni a leginkább, és időközben, mivel az egyeduralom alkotmányos biztosítékai elvesznek, politikai párttá kell válniuk.

Az MSZMP, ahogy az állásfoglalás bevezető mondatában áll – „*történelmi jelentőségű feladat megvalósítását*” – *a demokratikus szocializmus új magyar gyakorlatának kialakítását* tűzte ki.

A kül- és belpolitikai viszonyok, illetve a gazdasági helyzet reális mérlegelése mellett a párt teoretikusainak a politikai és gazdasági stratégiát már egy lényegében polgári demokratikus rendszer viszonyaiból kiindulva is fel kellett mérni, ezt jelezte a *demokratikus szocializmus*.³⁵⁰

Bihari Mihály 1989-es, *Átmenet a diktatórikus szocializmusból a demokratikus szocializmusba* című *Világosságban* megjelent munkájának bevezetője tömören összefoglalja, hogy mik a demokratikus szocializmus megteremtésének feltételei:

- *a hatalom megosztásának intézményesítése,*
- *a valódi képviselői demokrácia megteremtése (a parlamenti demokrácia, a pártokon keresztül megvalósuló képviselői demokrácia, a helyi önkormányzatok képviselői demokráciája,*
- a demokratikus, korporatív érdekképviselő),*
- *az alkotmányosság érvényesülése és a jogállam megteremtése.*³⁵¹

Kortársi megállapítása szerint a demokratikus szocializmust egy széles *reformmozgalommal*, annak kereteiben tartotta lehetségesnek megvalósítani.

Az 1989 tavaszára a pártvezetéshez képest komoly belső ellenzékké alakuló *reformkörü mozgalom* történetét az értekezésben nem tárgyaljuk. A kétségbevonhatatlanul fontos és máig nem kellően feldolgozott, valóban alulról szerveződő mozgalom a párt vezetőinek szempontjából –

³⁴⁸ „(...) *a párt javasolja, hogy a demokratikus hatalomgyakorlás a társadalom által ellenőrzötten, a közvetlen és képviselői demokrácia révén a többpártrendszer keretei között is érvényesüljön. Kezdeményezi, hogy ennek feltételei létrejöjjenek és alkotmányos garanciát kapjanak.* Közli: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai... i. m.* 1994, 554.

³⁴⁹ *Az MSZMP Központi Bizottságának Állásfoglalása a politikai rendszer reformjának néhány időszerű kérdéséről.* (1989. február 10–11.) Közli: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai... i. m.* 1994, 554.

³⁵⁰ A *reformizmus* hivatalos ideológiája, amely elveti az osztályharcot és a szocialista forradalmat; a szocializmus e szerint a polgári társadalmon belül, valamennyi társadalmi réteg és csoport együttműködésével, a polgári kormányok által megvalósításra kerülő szociális intézkedések eredményeképpen jön létre.

³⁵¹ *Világosság* 1989/4. sz. 257.

főként annak spontaneitása – komoly gondot okozott, a központi szándékok kivitelezését nehezítette. Mindez olyan helyzetben bontakozott ki, amikor a legfelsőbb szint szempontjából a legfontosabb szempont az volt, hogy a párt energiáit ne hagyja egy szakadási küzdelemben felemészteni. Szinte biztos, hogy a pártegység fenntartásában ekkor már taktikai, nem ideológiai megfontolások játszottak szerepet. Azonban ennek az egységnek a megtartásán – a népfelkelés bejelentés után is – a vezető irányvonalak egységesen dolgoztak: Pozsgay Imre és Nyers Rezső éppen úgy, mint Grósz Károly.

Leginkább Pozsgay Imrétől várták, Nyers Rezső mellett, hogy váljon ki, vagy szakítsa ketté az MSZMP-t a *reformista-demokratikus* és a *konzervatív-diktatórikus*³⁵² baloldalon. 1989 tavaszán fokozott volt a várakozás ezzel kapcsolatban a kecskeméti *Reformműhely* elnevezésű rendezvényen, de a reformszárny önálló párttá alakulása elmaradt. Pozsgay elismerve, hogy mások mellett ő sem vállalta a szakítást, később elmondta, hogy: „*Elég sokáig élt bennem és talán másokban is, hogy az alapjaiban ugyan megrendült, de szerkezeti elveiben meg nem változott, centralizált pártban előbb talán a csúcsokon kellene elvégezni az átalakulást, és akkor a párt többsége a reformerők számára viszonylag könnyen megnyerhető lenne, s így óriási erős szervezet áll majd rendelkezésre ahhoz, hogy a most már reform irányultságú párt a többpártrendszerben küzdőképes erő maradjon.*”³⁵³ Pozsgay azt is elismerte, hogy a Nemzeti Kerekasztaltárgyalások idejére egyértelművé vált, hogy a koncepciója nem működött, mivel a párton belüli mozgalmat nem lehetett az általa helyesnek vélt irányba terelni. A reformkori mozgalom nem várt és nehezen kezelhető, a vezetés számára kellemetlen belső politikai nyomást fejtett ki.³⁵⁴

Grósz Károly a reformkörök mozgalmát később, mint egy párt létrehozását értelmezte a pártban. Kezdetben tolerálta – amíg politikai tanácskozási fórum jelleggel működött, – azon az alapon, hogy nincs szervezett struktúrája. A politika kérdések megvitatásának alkalmas terepe lehetett volna szerinte „*(...) de összeállt egy vertikális és egy horizontális struktúrává, és ezzel a párt gyakorlatilag már 89 nyarán kettészakadt.*”³⁵⁵ Grósz Károly a közte és Pozsgay Imre között fennálló kapcsolatot 1987-ig jónak értékelte, ami 1988-1989 fordulójára változott hátrányára: „*A davosi értekezlet után, amikor ő ezzel az ellenforradalom-népfelkelés trükkel előjött, akkor már megromlott a viszony közöttünk. (...) Tehát '89-re már nem áll, hogy jóban lettünk volna, bár a beszélő viszony megmaradt, akkor is találkoztunk időnként.*”³⁵⁶

³⁵² Bíró Zoltán által alkalmazott kategóriák

³⁵³ *Egy év után...* i. m. 1990,14.

³⁵⁴ U.o.

³⁵⁵ Bokor i. m. 1995, 46.

³⁵⁶ U.o. 47.

Pozsgay Imre bejelentését – mint korszakos történelmi tett jelentőségét – elismerjük. Ugyanakkor úgy értékeljük, hogy lépése határozottan politikai megfontolásokon alapult, és elsősorban nem egy történelmi igazság beismerése, hanem az MSZMP hatalmi centrumának elfoglalása volt a célja a nyilatkozattal. Ennek felemás és ellentmondásos eredménye volt 1989 nyarán az *MSZMP Elnökségének létrehozása* Grósszal szemben, és a reformkörök vezér nélkül maradása.

III.2. Kommunisták útján

A pártállami működés gyakorlatától, pontosabban a pártirányítás addig gyakorolt módszereitől és alkalmazásától való lényeges elmozdulást jelentett az 1988. november 22-i KB-határozat. Ennek rendelkezései értelmében „*a Központi Bizottság tiszteletben tartja az Országgyűlés kizárólagos törvényalkotói szerepét, a Minisztertanács önállóságát és felelősségét a kormányzati munkában. Támogatja a kormány tevékenységét. Megszünteti a kormányzati tevékenységi körök – közöttük a kül- és belügyek, a honvédelem – közvetlen irányítását, a párt- és az állami testületek működésének párhuzamosságát*”.³⁵⁷ Ugyanez a határozat rendelkezett többek között a KB által választott állandó bizottságok létrehozásáról, köztük a Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságról (NJKB),³⁵⁸ amelynek elnöke a főtitkár, tagjai többek között a külügy-, a belügy- és a honvédelmi miniszter voltak, természetesen KB tagságuk okán pártmegbízatás keretében.³⁵⁹

Belátható tehát, hogy a nagy horderejűnek ígérkező intézkedés nem szüntette meg a *nem pártterületek* irányában magát a pártirányítást. A kifejezés használatát igyekeztek mellőzni, és indirekt módszerekre próbáltak meg áttérni. Ez sokkal kevésbé az intézményes összeköttetést, mint inkább a személyek, az egyes pozíciókat és tisztségeket betöltő, tehát a párttagokon keresztüli *közvetett pártirányítás* módszerének finomhangolását jelentette. Megvalósulási közegként még rendelkezésre állt a szinte egész állami és társadalmi területen jelenlévő munkahelyi típusú pártszervezetek és csoportok infrastruktúrája. Erre, mivel a párton belüli alrendszeréről volt szó, helyezték a hangsúlyt. A határozat megfogalmazta: „*A társadalom más szervezeteihez*

³⁵⁷ Az *MSZMP KB határozata a Központi Bizottság és a Politikai Bizottság munkarendjéről, munkamódszeréről; a KB munkabizottságainak, munkaközösségeinek és apparátusának feladatköréről* (1988.11.22.) Közli: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai... i. m.* 1994, 505.

³⁵⁸ A vonatkozó szakirodalomban találkozhatunk az elnevezés *NJKPB*-kénti rövidítésével, mi azonban *NJKB* rövidítést alkalmazunk.

³⁵⁹ Riba András László: *Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága. Adalékok a kései pártállam hatalomtechnikájának tanulmányozásához*. In: *Az állampárt biztonsága. Tanulmányok a belügy és a kommunista párt kapcsolatrendszeréről a Kádár-korszakban*. Szerk. Horváth Zsolt, Kiss Réka, Simon István, NEB, Budapest, 2019. 346–347.

*és a népképviseleti és önkormányzati szervezetekben, a gazdaságban, a társadalmi szervezetekben és mozgalmakban dolgozó kommunisták, kommunista csoportok útján, elvi-politikai eszközökkel, meggyőződéssel közvetíti a párt politikáját.*³⁶⁰

A KB határozat értelmezése fokozottan felhívta figyelmünket az NJKB-ra, különösen mivel annak személyi összetétele lefedte a szintén a határozatban külön és hangsúlyosan megjelenő kül- és belügyek, valamint a honvédelem területeit.

Az átalakulási folyamat vonatkozásában kétségtelen fontossága miatt nem tartjuk szükségesnek a kül-, és belügyek, a honvédelem területeinek meghatározó jelentőségét bizonyítani, ezt ténykérdésként kezeltük. Ebből fakadóan viszont egyértelműnek tartottuk azt, hogy a *közvetett pártirányítás* (befolyásolás, elvi orientáció, együttműködés és információcserére) működésének tanulmányozására – az érintett területek KB-tag miniszterei és KB-tag KB-titkárainak a párt főtitkára által elnökölt bizottsági munkájára – külön figyelmet kell szentelnünk.

A testület tanulmányozása alapján a következőket állapítottuk meg:

- (1) Az átalakuló hatalmi szerkezetet tekintve a biztonságpolitikai területek stratégiai koordinációs bizottságaként működött a pártvezetés és a kormány között;
- (2) A formális pártirányítás korábbi csatornáit, mechanizmusait, módszereit átalakulásának, megszűnésének idején a párt irányelvei érvényre juttatásának intézményes biztosítékeként működött a személyi összetétel kormányfunkciói által.
- (3) Az 1989 nyarán Grósz pozícióiban bekövetkező hatalomvesztési fordulatot követően feltételezhetően megszűnt, illetve a közjogi viszonyok tekintetében bekövetkező változások, a kormány – előre eltervezett és egyre kézzelfoghatóbb – politikai önállósága által átalakult tisztán kormány szervvé (Védelmi Iroda).³⁶¹

Értékelésünk szerint 1989 tavaszán és nyarán az ország sorsát meghatározó kérdésekkel kapcsolatos politikai irányok ebben a bizottságban formálódtak. A külső és belső biztonság kérdései szükségszerűen magukban foglalták a hírszerző és elhárító szervek, a fegyveres testületek és a karhatalom területeit is, a koncepcionális bizottsági munka ezekre is kiterjedt. A biztonságpolitika – sajátos vetületként – megjelent a változásban lévő, így átmeneti jellegű alkotmányos rend ügye is.³⁶²

Az NJKB létrejöttét és működését abban az átfogó, rendszerszintű átalakításba ágyazottan helyeztük el, amelynek főbb vonalait, karakterisztikáját az előző fejezetekben felvázoltuk.

³⁶⁰ *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai... i. m.* 1994, 504.

³⁶¹ *Riba i. m.* 2019, 348.

³⁶² *U.o.* 348–349.

Grósz Károly már a párt átszervezése és átalakítása kezdeti lépései során is kiemelt jelentőséget tulajdonított a bizottságnak. Határozott elképzelései³⁶³ voltak a működésére vonatkozóan, ezek közé tartozott, hogy vezetését egyértelműen a saját személyével, pontosabban a főtitkári funkcióval kötötte össze. A bizottság összetétele a politikai rang, a tapasztalat, a korábban vagy adott időben betöltött funkciók tekintetében önmagában is figyelemre méltó, azonban nagy valószínűséggel sokkal inkább gyakorlati megfontolásokra alapult.³⁶⁴

Egyes kutatói álláspontok, vélemények az NJKB-ben a *Koordinációs Bizottság*,³⁶⁵ illetve a KAO egyfajta továbbélését³⁶⁶ feltételezik. Mások „vérsbizottságot” vagy akként működni képes formációt látnak benne, és nem zárják ki, hogy eleve a hatalom akár erőszakos eszközökkel történő megtartásának biztosítása érdekében hozták létre.³⁶⁷

Álláspontunk szerint mindezen megközelítések bizonyos értelemben helytállóak és logikusak. A bizottság tevékenységében azonban meghatározóbb az elvi-politikai álláspontok és irányvonalak sajátos kialakítása, majd érvényre juttatása. A miniszteri működés ebben a megközelítésben a kormány politikai önállóságának kérdése. A Németh-kormány mindent figyelembe véve csak legkorábban 1989 nyarán tudott a gazdasági, gazdaságpolitikai kérdéseken túli érdemi és önálló politikai tevékenységet felmutatni a klasszikus területeken. Az belügyi, honvédelmi, külügyi tárcák miniszteri posztjain a Németh-kormányban Horváth, Kárpáti és Horn egyidejűleg működtek. Ennek jelentősége abban állapítható meg, hogy az NJKB-ban mint KB-tag miniszterek a párt elvi-politikai álláspontjainak kialakításában közvetlenül vettek részt. Ezt követően

³⁶³ „Biztonságpolitikájának kell lenni a pártnak. [...] Ehhez kellene az a bizottság, ami benne van a KB elé menő anyagban. Az apparátusban nincs eléggé alátámasztva annak a bizottságnak a munkája. Megítélésem szerint – függetlenül attól, hogy ki lesz a kongresszus után a főtitkár – azt a biztonsági bizottságot mindig a főtitkárnak kell vezetnie. Kellene azonban egy olyan ember ott a főtitkár mellett, aki nem szakértő, hanem – nem tudom jobban elhelyezni – mint egy [KB-]titkári jogú vagy megbízatású egyén, de nem kellene KB-titkárnak lenni. [...] Mert ez a bizottság [...] a biztonságpolitikával foglalkozik, amelyikben benne van a nemzetközi biztonság is, meg a belső biztonság is. Tehát ez nem összetolása az adminisztratív titkárnak meg a külügyi titkárnak. Ez más. Itt kellene annak a műhelymunkának folynia ennek az irányításával, aki tulajdonképpen a párt viszonyát kimunkálja ezekhez a kérdésekhez, mert a döntést az állami struktúrában kell meghozni mindent.” Grósz Károly hozzászólása MSZMP PB (1988.11.21.) szósznerinti jegyzőkönyv MNL OL M–KS 288. f. 5/1044. ő. e.

³⁶⁴ Riba i. m. 2019, 349.

³⁶⁵ Révész Béla: *A pártállami időszak ismeretlen hatalmi testülete: a Koordinációs Bizottság (1957–1988)*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. 387–399. http://acta.bibl.u-szeged.hu/34765/1/jurid-pol_076_387-399.pdf, (2014) (utolsó letöltés: 2018.12.05.)

³⁶⁶ Krahulcsán Zsolt: *Hatalom/át/mentés. Az MSZMP és az állambiztonság a rendszerváltás évében*. Budapest, Hamvas Béla Kultúrákutató Intézet. http://www.hamvasintezet.hu/uploads/assets/files/hatalom-ment%C3%A9s_javitott.pdf, (utolsó letöltés: 2018.12.02.)

³⁶⁷ Tőkés Rudolf: *A harmadik magyar köztársaság születése. Emberek, ideológiák, intézmények*. Budapest, L’Harmattan, 2015.; U.ő. *A kialakított forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás, 1957–1990*. Budapest, Kossuth. 1998. 295–309.

pedig azokat – mint kötelezően képviselendő (párt)politikai álláspontokat – miniszter KB-tagok maguk képviselték és juttatták érvényre saját területeiken, tehát a kormányzati munkában, a kormánypolitikában. E jelenséget meglátásunk szerint meg kell említeni, a későbbi kutatásokban pedig tekintettel kell lenni rá a Németh-kormány működésének értékelésében.³⁶⁸

Az NJKB által napirendre tűzött témák alapján megállapítottuk, hogy azokat nem lehet pusztán az MSZMP elvi-politikai véleményeként értékelni. A bizottságban kialakított álláspontok mibenléte sokkal inkább a kormánypolitika stratégiai intézkedéseinek tényleges előkészítésének tünt. A munkásörségre vonatkozó határozati javaslat közvetlenül a bizottság állásfoglalása alapján került a KB elé döntéshozatalra (a PB-t felhatalmazás alapján kihagyták a folyamatból). A PB által tárgyalanadó kérdés, a *Magyar Néphadsereg hosszú távú fejlesztésének* – tehát az ország katonai, védelmi helyzetét meghatározó – kérdése úgy dőlt el, hogy a PB elé már csak az NJKB által előzetesen kiválasztott alternatíva került (két jelentősen eltérő közül). A KGST-vel és a Varsói Szerződéssel való viszonyt tárgyaló ülések meghatározták azokat a diplomáciai lépéseket és külpolitikai irányokat, amelyek döntően befolyásolták az ország nemzetközi kapcsolatait.³⁶⁹ Mindez nehezen feleltethető meg a KB vonatkozó határozatának, aminek értelmében a KB állandó bizottságai *konzultatív testületek*, nem a kormányt vagy a miniszteriális területeket, hanem a párt vezető szerveinek munkáját segítik a feladatkörükbe utalt kérdések megvitatásával, tapasztalataik összegzésével, javaslataikkal, döntési alternatívák kidolgozásával.

Korábban ezeket a kérdéseket, egyéb szabályozásokat a központi pártapparátusban dolgozták ki, lényegében elfogadásra és végrehajtásra küldték meg az adott állami szervhez. Igaz ugyan, hogy párt döntés csak a párttagokra nézve kötelező, de egy végrehajtásra kiadott – például – miniszteri rendelet jelentősen szélesítette egy párt döntés normatív erejét a nempárt területeken. Az állami szervek esetében az ott működő pártbizottságok, párt szervezetek ezt a mechanizmust hosszú ideig nagyon hatékonyan szolgálták. A fegyveres testületeket, állambiztonsági szolgálatokat irányító minisztériumok esetében ennek a jelenségnek különösen fontos szerepet tulajdoníthatunk az átmeneti alkotmányos rend, a közjogi viszonyok átalakulása folyamatában.

Az NJKB üléseinek elemzése alapján azonban azt is megállapítottuk, hogy a dönté-előkészítésben nem a bizottságban résztvevő párt szervezetek képviselői – adminisztratív KB-titkár, külügyi KB-titkár, Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztálya (NPO) vezetője –, hanem a KB-tag

³⁶⁸ Riba *i. m.* 2019, 350.

³⁶⁹ *U.o.*

miniszterek töltötték be meghatározó szerepet. Tehát az esetek meghatározó részében a kormányterületről érkező, szakszemponyi elemeket tartalmazó előkészítő anyagokat politikai értelemben véleményezte a párttestület, amelyet azt követően az állami vonalon kellett azonban megvalósítani, érvényre juttatni. Hatásirány, működési gyakorlat tekintetében a pártállami gyakorlat megfordulásának tendenciáját figyeltük meg.³⁷⁰

A bizottság normatív döntést formálisan nem hozott, azonban a döntés-előkészítés fázisában lehetővé vált, hogy a politikai vezetés néhány tagja meghatározza az ország sorsát döntően befolyásoló kérdésekre adandó válaszokat. Lényegét tekintve mindez nem tér el a bolsevik típusú párt működési alapelvétől³⁷¹, amiben sokszor kis létszámú operatív vagy végrehajtó testületek játszottak meghatározó szerepet. Ezt a magas szintű és kis létszámú párttestületet a gyakorlatban csak a saját belátása korlátozta, döntési lehetősége bizonyos értelemben korlátlan volt. Ennek szemléletes megnyilvánulása az a szervezeti-működési sajátosság, hogy az NJKB saját maga döntött működésének feltételeiről, munkarendjéről. A tagok csak saját személyükben vehettek részt az üléseken, amik titkosak voltak.

Az ellenőrzés, a kontroll a KB részéről lényegében meg sem valósulhatott (az NJKB tájékoztatót, rövid közleményt küldött csak, esetenként csak magáról az ülés tényéről). A feladatmeghatározás körülményeire a későbbiekben még visszatérünk.

Az 1988. november 22-i KB-határozat kimondta a párt- és az állami testületek működése párhuzamosságainak felszámolását is. A pártállam sajátossága volt, hogy a különböző szervezetek párt és állami vonalon is létezett megfelelője. Az NJKB esetében elgondolkodtató körülmény, hogy Grósz Károly még miniszterelnök-főtítkárként, több azonos eredőjű intézkedése mellett,³⁷² szintén 1988 őszén terjesztette elő kormányfői minőségében a *Minisztertanács Honvédelmi Bizottsága* és titkársága megszüntetését. Helyette a Minisztertanács Hivatalán be-

³⁷⁰ Riba i. m. 2019, 351.

³⁷¹ A felső szervek határozatai kötelezőek az alsó szintű szervekre és a párt valamennyi tagjára; a választott vezetők a felettes szint testületeinek is felelősséggel tartoznak, azok beszámoltathatják, ellenőrizhetik; a testületekben többségi szavazással hozott döntések képviselők és végrehajtása a kisebbségben maradtak számára is kötelező; a kisebbségi álláspontot képviselők nem ismertethetik meg álláspontjukat a tagsággal, más pártszervezetekkel (frakciózás). Minden alsóbb szerv és a tagság, az egyes tag a felsőbb utasítás kritikátlan végrehajtására „kényszerül”. Lásd: Vonyó József: *Egy monolit rendszer árnyalatai. Tanulmányok Magyarország 1945 utáni történetéről*. Pécs, Kronosz. 2012. 16–42. Vö.: *Segédkönyv...* [1989]

³⁷² Grósz Károly: „(...) A kormányban tovább kívánjuk folytatni azokat a személyi változásokat, amelyeket az év elején, illetve az elmúlt év végén elhatároztunk. Ebben semmi új nincs. Ennek részeként körülbelül az esztendő végén vagy a jövő év elején a miniszterelnöki és a pártfőtítkári tisztséget kettéválasztjuk. Azért nem korábban, mert be kell fejezni, meg kell oldani azokat a kormányzati szervezési feladatokat, amelyek már három éve vita tárgyát képezik, amelyekre több alternatív javaslat született, de még nincs bennük döntés, és a kormányelnök személyében való azonnali változás ezt a döntési sorozatot lelassíthatná. (...)”.

lül megszervezték a *Védelmi Irodát*, aminek élére Markovics Ferencet nevezték ki 1988. november 15-i hatállyal.³⁷³ A lépést a kormányzati terület fejlesztésével indokolta, ügyrendje szerint a Védelmi Irodának a kormány védelemmel, belbiztonsággal, mozgósítással és gazdasági felkészüléssel kapcsolatos feladatait kellett ellátnia. Folyamatos kapcsolatot kellett tartania a HM-mel, a BM-mel, a MOP-pal és az OT-val. Ezen kívül döntés-előkészítő munkát végzett.³⁷⁴ Grósz tehát kevéssel azelőtt, hogy megvált kormányfői tisztségétől, erről a szervezeti változatról még döntött állami vonalon, időben megelőzve a pártvonalon felálló NJKB létrehozását, aminek területei és tevékenysége nagyfokú hasonlóságot mutat a Védelmi Irodához hasonlítva. Néhány nappal a Pozsgay-interjút követően, 1989. február 3-án került sor az NJKB első ülésére. A bizottság tagjai Grósz Károly, Fejti György, Korom Mihály, Horváth István, Kárpáti Ferenc, Kótai Géza, Szűrös Mátyás, Fock Jenő, Borbély Sándor, Várkonyi Péter és Horn Gyula voltak.³⁷⁵

A bizottság tagjai közül Fejti György a párt adminisztratív területét vezető KB-titkári posztot töltötte be, emellett, vagy ennek keretében, felügyelte és ellenőrizte a politikai intézményrendszer átalakítását, többek között az új alkotmány kidolgozását, mint az új jogszabályok előkészítésének felelőse. Ebben a minőségében aktív közreműködőként vett részt a szocialista jogállamiság kialakítására irányuló törekvések jogi-politikai, jogpolitikai munkálataiban. Adminisztratív KB-titkárként ő felügyelte a fegyveres testületek, köztük a BM pártszerveit is. A párt legfelsőbb szintjén ő foglalkozott az akkor már anakronisztikussá váló megfogalmazás szerinti belső reakcióval, vagyis az ellenzéki/ellenséges tevékenységgel és csoportokkal. Az alternatív, illetve ellenzéki szerveződésekben tényleges politikai szervezetekké, majd pártokká alakult csoportokat Fejti egészen az Országgyűlésig „kísérte”. Az MSZMP-ben az alternatív mozgalmakkal való tárgyalásra majd 1989. február 10–11-én létrehozott előkészítő bizottság vezetője, később az MSZMP egyik delegáltja volt a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon.³⁷⁶

Korom Mihály pályafutásából a bizottságban elfoglalt szerepe alapján kiemelhetjük, hogy korábban az igazságügyi tárca vezetője volt, azt megelőzően, illetve azt követően pedig a KB adminisztratív titkára volt. A vizsgált időszakban az Alkotmányjogi Tanács³⁷⁷ elnöki posztját

³⁷³ Germuska Pál – Horváth Miklós: *A magyar honvédelmi igazgatás története, 1945–1990*. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2020. 93. https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15213/Germuska_Pal-Horvath_Miklos_A_magyar_honvedelmi_igazgatas_tortenete_1945-1990.pdf;jsessionid=CE4171595F7098EE1AF45DCA634C3B38?sequence=1 (utolsó letöltés: 2020.12.02.)

³⁷⁴ *A Minisztertanács elnökének 1/1990. sz. utasítása a Minisztertanács Védelmi Irodájának ügyrendjéről*. Közli: Germuska – Horváth i. m. 2020., 498.

³⁷⁵ Riba i. m. 2019, 354.

³⁷⁶ U.o. 355.

³⁷⁷ A tanácsot 1983-ban hozták létre az alkotmány védelmére, feladatkörében ellenőrizte a jogszabályokat, a Legfelsőbb Bíróság irányelveit és elvi döntéseit, illetve a minisztertanács tagjainak, a legfőbb ügyésznek, az országos hatáskörű szervek vezetőinek jogalkalmazás céljából kibocsátott jogi iránymutatásait. Emellett közreműködött az

töltötte be. Az NJKB eredeti munkaterve szerint az új alkotmány kérdésével is foglalkozott volna, de ezt – hivatkozva egy másik KB-bizottság hatáskörére³⁷⁸ – törölték a munkatervből.

Horváth István belügyminiszter korábban, 1980–85 között már vezette a tárcát. 1985-ben Korom Mihályt váltotta az adminisztratív KB-titkári poszton. 1987-ben Grósz Károly miniszterelnökké választásakor miniszterelnök-helyettes lett, majd Grósz kormányának átalakításakor ismét belügyminiszter. Tagja volt *A társadalom és a gazdaság három évtizedes fejlődésének átfogó, tudományos vizsgálatára, politikai elemzésére, a párt programnyilatkozatának felülvizsgálatára* kiküldött munkabizottság politikai rendszerrel, társadalompolitikával, művelődéspolitikával, ideológiával foglalkozó albizottságának.³⁷⁹(E megbízása révén állt említésre méltó kapcsolatban Pozsgay Imrével, amellett, hogy kormánytagokként is kollégák voltak.)

Kárpáti Ferenc 1985-től vezérezredesi rendfokozatban a honvédelmi tárcát vezette. 1970-től miniszterré választásáig a Magyar Néphadsereg politikai főcsoportfőnöke és honvédelmi miniszterhelyettes volt, a vizsgált időszakban majd húsz éve országgyűlési képviselő.³⁸⁰

Kótai Géza az MSZMP KB Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztályát vezette, tagja volt a Fejti György vezette alternatív mozgalmakkal való tárgyalásokra létrehozott csoportnak. Az NJKB-ban a „lekapcsolt” külügyi pártapparátus képviselőtét biztosította felettesével, Szűrös Mátyással együtt.³⁸¹

Szűrös Mátyás külügyi KB-titkár korábban moszkvai magyar nagykövet is volt. A vizsgált időszakban egy ideig ő vezette az MSZMP parlamenti képviselőcsoportját. 1989. március 10-én az országgyűlés elnökévé választották, ennek következtében vált KB-titkári funkciójától.³⁸² Az MSZMP parlamenti képviselőcsoportjának vezetését ekkortól vette át Grósz Károly.

Fock Jenő nyugalmazott miniszterelnök az új gazdasági mechanizmus bevezetése idején volt a Minisztertanács elnöke. 1956-ban lett KB-tag, ezt követően volt KB-titkár, 1957–1980 között PB-tag. 1989-ben a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége elnöke, az MSZMP által 1988. július közepén *A társadalmi-gazdasági kibontakozás programját megvalósító gazdaságpolitika stratégiai elemeinek kidolgozására* kiküldött munkabizottság, majd (1989. május végétől) az MSZMP gazdaságstratégiai munkabizottságának tagja volt.³⁸³

alkotmány rendelkezéseinek értelmezésében. A formálisan az Országgyűlésnek felelős tanács tagjainak többsége országgyűlési képviselő volt, a tagok visszahívhatók voltak.

³⁷⁸ Az illetékes KB-bizottság feltételezhetően *az alkotmány felülvizsgálata elvi, politikai irányításának koordinálására* 1988 júliusában kiküldött munkabizottság volt, amelyet a már említett Fejti György vezetett, s Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszter és Kilényi Géza igazságügyi miniszterhelyettes mellett többek között Korom Mihály is a tagja volt.

³⁷⁹ Riba *i. m.* 2019, 356.

³⁸⁰ *U.o.*

³⁸¹ *U.o.* 357.

³⁸² *U.o.*

³⁸³ *U.o.*

A tagok sorában található Borbély Sándort, aki 1980-tól a Munkásőrség országos parancsnoka volt. Az államtitkári besorolású, altábornagyi rendfokozattal rendelkező Borbély a munkás karhatalom első számú vezetőjeként vett részt a bizottság munkájában. Érdekes összefüggés – kissé előre ugorva az időben –, hogy a munkásőrség az NJKB javaslatának megfelelően először a kormány felügyelete alá került, majd megszüntetését azt követően Markovics Ferenc, a Minisztertanács Védelmi Irodájának vezetője hajtotta végre kormánybiztosi minőségben.³⁸⁴

Várkonyi Péter külügyminiszter diplomáciai területen kezdte pályafutását, majd a kormány Tájékoztatási Hivatalának elnöke lett. Ezt követően két évig az MSZMP központi napilapja, a *Népszabadság* főszerkesztői posztját töltötte be. 1983 júliusban nevezték ki külügyminiszternek, 1985-től országgyűlési képviselő is volt. 1989 májusban, a Németh-kormány átalakításakor felmentették a miniszteri tisztség alól, s washingtoni nagykövetté nevezték ki. A Külügyminisztérium élén Horn Gyula követte.³⁸⁵

A bizottság titkára, Horn Gyula, a testület megalakulásakor a Külügyminisztérium államtitkára, 1989 májusától már Németh Miklós átalakított kormányának külügyminisztere. Grósz Károly megfogalmazása szerint az a „KB-titkári rangú” vezető, aki az adott helyzetben az MSZMP biztonságpolitikai és nemzetközi irányvonalát, a kapcsolódó politikai területek működését összehangoló stratégia tervezésére volt hivatott.³⁸⁶

Mint fentebb említettük, a tagok csak személyesen vehettek részt a testület tevékenységében, helyettük nem küldhettek maguk helyett az ülésekre. A bizottság állandó meghívottja volt a minisztertanács elnöke, a források szerint azonban Németh Miklós egyetlen ülésen sem vett részt személyesen.

Az NJKB ülésein a főtitkár külpolitikai tanácsadójaként jelen volt Thürmer Gyula.³⁸⁷ Ő vezette a jegyzőkönyveket, valamint felelt a szervezeti előkészítésért, a bizottság tagjai közötti

³⁸⁴ *Intézkedési terv a Minisztertanács 3292/1989. számú, a munkásőrség megszüntetése tárgyú határozata végrehajtására* (1989.10.24.) MNL OL XIX-A-2-at 16. d. Vö.: Riba *i. m.* 2019, 357–358.

³⁸⁵ Riba *i. m.* 2019, 356–357.

³⁸⁶ Horn emellett tagja volt az MSZMP által *A társadalom és a gazdaság három évtizedes fejlődésének átfogó, tudományos vizsgálatára, politikai elemzésére, a párt programnyilatkozatának felülvizsgálatára* 1988. június 23-án kiküldött munkabizottságnak, ezen belül a Történelmi Albizottságnak.

³⁸⁷ Thürmer Gyula: 1953-ban született, 1976-ban szerzett közgazdasági diplomát a moszkvai Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének diplomáciai karán japán–angol szakon. A Külügyminisztériumban kezdett dolgozni, az ázsiai és óceániai országokkal, majd a Szovjetunióval foglalkozó főosztályon. 1980-tól a moszkvai nagykövetségen tevékenykedett harmad-, illetve másodtitkárként. 1981-ben egyetemi doktori címet szerzett politológiából. 1982-től az MSZMP KB Külügyi Osztályának szovjet referense, 1988-tól Grósz Károly külpolitikai tanácsadója volt. Az orosz-szovjet politikáról, a katonai tömbökről és biztonságpolitikai kérdésekről publikált.

és a KB más bizottságaival, illetve munkaközösségével való kapcsolattartásért. Külpolitikai tanácsadóként főbb feladatai közé tartozott a főtítkár döntéseit megalapozó információk széles körű biztosítása politikai, gazdasági, katonai és egyéb területekről, kapcsolatteremtés politikai szakértőkkel, katonákkal, közgazdászokkal valamint a budapesti diplomáciai testületek tagjaival.³⁸⁸

A bizottság munkáját néhány fős munkacsoport segítette, tagjai az egyes szakterületért feleltek. Részt vettek a bizottság elé kerülő anyagok előkészítésében, szorosán együttműködtek a tagokkal, szakértőkkel és különböző műhelyekkel. A fennállása során öt dokumentált ülést tartó bizottság féléves munkaterv alapján dolgozott.³⁸⁹

Az első ülés fontosabb körülményeit ismertetjük a következőkben. Grósz Károly üdvözölte az egybegyűlteket: *„Tisztelettel köszöntöm a bizottság tagjait kimondhatatlan és soknevű bizottságunk ülésén.”* A kimondhatatlan és sok név, mint később kiderült, mégsem volt elég ahhoz, hogy teljeskörűen kifejezze az NJKB tevékenységét. Az NJKB munkarendjét a főtítkár terjesztette elő, s kisebb módosítással elfogadták. A munkarend szerinti feladatmeghatározás a következő volt: *„javaslatok, állásfoglalások előkészítése a Központi Bizottság, a Politikai Bizottság részére a nemzetközi élet, a jogalkotás és joggyakorlat, a közigazgatási és védelmi politika kérdéseiben.”*³⁹⁰ Első olvasatra és a korábban ismertetett célok alapján ebben a megfogalmazásban nincs semmi különös. Azonban a feladatmeghatározás minuciózus értelmezése alapján megállapíthatjuk, hogy kevesebb és több is a megengedhetőnél vagy az elvárhatónál. A testület abban az esetben működött volna az érvényes KB-határozat alapján, ha a „pártpolitikai” kifejezés szerepelt volna a „javaslatok és állásfoglalások” megfogalmazás előtt. Ugyanakkor megkérdőjelezhető, hogy az NJKB-t kiküldő KB felhatalmazta, felhatalmazhatta-e a bizottságot arra, hogy *a védelmi politika* vonatkozásában is javaslatokat tegyen.³⁹¹

Az ülés kezdetén elfogadták a bizottság első félévi munkatervére vonatkozó javaslatot. Ez alapján – bár nem a munkaterv eredeti ütemezése valósult meg – az NJKB üléseinek napirendjére tűzték többek között az alábbi témákat:

(1) A Magyar Népköztársaság nemzetközi politikai és katonapolitikai helyzete. Időszerű külpolitikai és katonai tennivalók, különös tekintettel a hagyományos leszerelési tárgyalásokra; (2) A nemzeti biztonság és a különleges szervek, a külképviseleti hálózat feladatai, szervezeti kérdései; (3) A Varsói Szerződés korszerűsítése, a magyar külpolitika és katonapolitika feladatai;

³⁸⁸ Mit csinál Grósz Károly külpolitikai tanácsadója? Interjú Thürmer Gyulával. *Népszava* 1989.03.11. 6.

³⁸⁹ Riba *i. m.* 2019, 358.

³⁹⁰ *A bizottság munkarendje* 13–15. MNL OL M–KS 288. f. 62/1. ó. e.

³⁹¹ Riba. *i. m.* 2019, 359.

(4) Állásfoglalás a munkásórségről. A fentebb felsorolt témák hordereje és nagyságrendje érhetővé teszi az ülés elején kialakult vitát, amely az NJKB „felhatalmazottságának” és az általa hozható döntések súlyának megítélése kapcsán bontakozott ki.

A munkarendbe ágyazott ellentmondást annak tárgyalása során Horváth István belügyminiszter hozzászólása hozta felszínre. A belügyminiszter amellettt érvelt, hogy a munkarendet megfogalmazó dokumentumot ne tekintsék véglegesen „megírtnak”, mivel a jövőben lehetnek olyan tapasztalataik, amelyek esetleg „más dologra is” inthetik a bizottságot. E sejtelmes fellevezetés után egy módosító javaslatot is megfogalmazott. Úgy vélte, a testület *„nem a nemzetközi élet, a jogi élet és a közigazgatás kérdéseinek a közvetlen hatalmi intézője lenne”* – tekintve, hogy ez állami szerep. A belügyminiszter egy általa szerencsésebbnek tartott megfogalmazást ajánlott megfontolásra: *„A bizottság feladata a nemzetközi élet, a jogalkotás és a jogalkalmazás, valamint a közigazgatás és hát, ha itt magunknak beírjuk, hogy a védelem és a belbiztonság fő kérdéseiben pártpolitikai [kiemelés: R. A. L.] javaslatok, állásfoglalások előkészítése a Központi és a Politikai Bizottság részére.”* A belügyminiszter úgy vélte, ily módon már a nyilvánosság előtt is vállalhatnák megnyilvánulásaikat: *„(...) mert pártpolitikai hozzászólás szerintem az minden pártnak megengedett”* – fűzte hozzá.³⁹²

Fock Jenő éppen ezzel ellentétes véleményt fogalmazott meg: *„(...) lehet, hogy nem eléggé figyeltem oda, vagy nem vagyok elég értelmes, de azt erősen félreértelmezettnek tartom. Sőt, itt azt a szót, hogy a párt [értsd: pártpolitikai – R. A. L], azt javasolnám egyedül kihúzni. Tudniillik a párt nemzetközi, jogi, hát azt akarjuk, hogy csak a párt nemzetközi, jogi tevékenységét, nem az országról van szó?”* Fock meg is válaszolta a kérdést: *„(...) az országról van szó”* – és szerintem, ha kimondják, ha nem – *„a nemzet biztonságáról”* is. *„Úgy, hogy én a párt szót szeretném javasolni, kihúzni. A többi az úgy maradhat, ahogy van, egyszerű és világos. Abból, hogy ha magunk számára beírjuk a nemzetbiztonság kérdését, vagy a magunk számára se írjuk be, de tudjuk, de a párt szót javaslom kihúzni”* – zárta gondolatait.³⁹³

Kárpáti Ferenc a napirendek előkészítéséhez fűzött mondandója végén fejtette ki véleményét a témáról, és az előtte felszólaló Borbély Sándorhoz hasonlóan Fock Jenővel értett egyet: *„...ami kérdések idekerülnek, azt nem lehet leszűkíteni. Nyilvánvaló, hogy ország külpolitikájáról van szó, az ország biztonságpolitikájáról van szó. Magam is értettem volna, ha nem merült volna fel külön is.”*³⁹⁴ Ezt követően Horváth István szólalt fel ismét, és korigálta magát: *„Fock elvtársnak jó a felfogása, én fejeztem ki magam talán rosszul. [...] én azt javasoltam, amit a Fock*

³⁹² Szószzerinti jegyzőkönyv MNL OL M–KS 288. f. 62/1. ő. e.

³⁹³ Uo.

³⁹⁴ Uo.

elvtárs mondott.”³⁹⁵ Grósz Károly, mint elnök, egyszerűen megállapította, hogy a tagok között kompromisszum született, így annak megfelelően tett javaslatot a munkarend pontosítására: indítványozta, hogy a bizottság feladatainak ismertetésénél vegyék ki a párt szót, „*azonban a tevékenységi kört, mivel ez a munkarend közöttünk marad*” – mondta, szélesítsék ki.³⁹⁶

Az MSZMP KB által kiküldött konzultatív testület ilyen módon állapította meg saját munkarendjét, önhatalmúlag kiterjesztve tevékenységi körét. Ezáltal az országot érintő hatalmi-politikai jelentőségű kérdések titkos, közvetlen hatalmi intézőjeként definiálhatjuk az NJKB-t.³⁹⁷

A második ülés előtt megjelent egy interjú Thürmer Gyulával, ami az NJKB munkájáról a korabeli nyilvánosság számára szóló rendkívül kevés híradás egyike volt. Thürmer nyilatkozata szerint az NJKB az 1988. májusi pártértekezlet szellemének megfelelően, a párt irányító szerepének „korszerűsítése” következményeként jött létre a külpolitika területén. A párt tevékenységében kiemelte az állami szervek önállósága növelésének érdekében tett intézkedéseket és a szervezeti felépítésében jelentkező módosulásokat. Elmondása alapján a megszűnt Külügyi Osztály helyett létrehozott Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztálya (NPO) által a pártstruktúra már nem utánozza az államit, ezáltal az már eleve önállóbban működhet, azon túl, hogy az NPO ténylegesen inkább a szocialista országok „vezető pártjaival”, a nyugati országok kommunista pártjaival és egyéb szervezetekkel hivatott foglalkozni. Thürmer az interjúban kiemelte, hogy az érdemi változás igazán abban érhető tetten, hogy az „*MSZMP külpolitikáját már nem az apparátus csinálja*”, hanem maga a KB. Az interjú készítője kissé értetlenkedett, s Thürmer mondanivalójával szemben rávilágított arra, hogy korábban is az MSZMP KB hagyta jóvá a külpolitikai javaslatokat. A főtitkár munkatársa igyekezett megmagyarázni a helyzetet: ő ténylegesen nem a ritkán ülésező nagy testületre gondolt, hanem a KB-nak „*erre a célra a saját soraiból*” létrehozott állandó bizottságára, a Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságra. Hozzátette, a testület ajánlásokat készít a KB és a PB számára, különösen hangsúlyozta, hogy a KB által választott bizottságról van szó, amely kizárólag KB-tagokból áll, az elnöke pedig a főtitkár.³⁹⁸

A nyilvánosság számára szóló tájékoztatásban foglaltak alapján belátható, hogy a közlés nem találkozott az NJKB valódi működési gyakorlatával és tevékenységével.

³⁹⁵ Szószzerinti jegyzőkönyv MNL OL M–KS 288. f. 62/1. ő. e.

³⁹⁶ U.o.

³⁹⁷ Riba *i. m.* 2019, 360–361.

³⁹⁸ *Népszava* 1989.03.11. 6.

III.3. A csillag leáldozóban

1989 tavasza már egy alapvetéseiben megváltozott hatalmi helyzet, aminek dinamikáját és tendenciáit érzékelhetővé igyekeztünk tenni az azt megelőző évek előkészületeinek és megalapozó intézkedéseinek vázlatos ismertetésével.

1989 februárjában a politikai vezetés kitűzött céljai közé tartozott, hogy tárgyalásokat folytasson pártközi értelemben azokkal a politikai szervezetekkel, amelyeket a kormányzásba bevonhatónak tekintett egy kétszakaszos átmenet folyamatában. A nyílt versenyhelyzet vagyis választások nélküli bevonódás a hatalom gyakorlásába olyan elképzelés volt, amit a valóban rendszerellenzéki politikai erők elvi alapon elutasítottak. Ennek a helyzetnek az egyértelművé válásáról szólt a március-májusi időszak. Grósz, Pozsgay, Nyers, Németh ekkor mind olyan álláspontot képviselt, ami egyfajta kiegyezésre alapozott a hatalom megosztásával kapcsolatban.

Az 1989. február 20–21-i KB ülésén az új alkotmány koncepcióját tűzték napirendre. A politikai vezetés az új alkotmányban – még a hatalom teljes birtokában – kívánta meghatározni az átalakuló rendszer kereteit, alapvonalait. Lényegében ez a szándék alapozta meg az alkotmányozás és az alkotmány kérdésének középponti helyre kerülését a politikai kérdések közt.³⁹⁹ Az új alkotmány tervezete Magyarországot szabad, demokratikus és szocialista államként definiálta volna. Fejti György, az új jogszabályok előkészítéséért felelős KB-titkár azonban hangsúlyozta, hogy a koncepció tartalmazta a polgári alkotmányjog és alkotmányfejlődés marandó értékeit, ugyanakkor a társadalmi-gazdasági rendszerre vonatkozó részben a rendszer-váltás elkerülésére való törekvés jellemezte a hatalom álláspontját. Március elején az Országgyűlés is megvitatta a koncepciót.

Fejti György vezetésével az MSZMP tárgyalásainak sikertelensége, a majd már az Ellenzéki Kerekasztalba (EKA)⁴⁰⁰ tömörült blokkal szembeni eredménytelensége a fenti álláspont fenntartásának lehetőségét kérdőjelezték meg, és a lényegében az előzetes tárgyalások ennek a tanulságnak a levonásával zárultak az MSZMP részéről. Májusra erősen megromlott a párt tárgyalóinak pozíciója, ami egyrészt a fokozottabban romló belső viszonyoknak, az erősödő reformkörü mozgalomnak, a közeledő Nagy Imre újratemetésnek volt betudható. A kétoldalú

³⁹⁹Ripp *i. m.* 2006, 286. (21. sz. jegyzet.) Az alkotmánykonceptió tervezete az Igazságügyi Minisztériumban készült, s pártállam jogállamosításának logikáját követve, a korszerűsített szocializmusmodell állami működésének demokratizált formáit akarták törvénybe foglalni, melyet egyeztetni kellett a párt átmenet-stratégiájával.

⁴⁰⁰Bajcsy-Zsilinszky Társaság (BZSBT), Fiatal Demokraták Szövetsége (FIDESZ), Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKgP), Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája (FSZDL) megfigyelőként, Magyar Demokrata Fórum (MDF), Magyar Néppárt (MNP), Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP), Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ), Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP).

egyeztető tárgyalások eredménytelenek maradtak számukra abból a szempontból, hogy választások nélkül egyetlen meghatározó ellenzéki erő sem hajlott koalícióra, a hatalomba való bevonódásra. Ennek lett következménye, illetve eredménye a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások, amelyek céljaként az *átmenet* törvényi előfeltételeinek megteremtését határozták meg.

Előzetes és kölcsönös elfogadást nyert, hogy a közjogi változások nem előzik meg a tárgyalások megállapodását, amelyekkel kapcsolatban kikötötték a konszenzus elvét, és a születendő megállapodások érvényesítésére és az átmenet erőszakmentességére vonatkozó politikai garanciavállalást. 1989. június 13-án zajlott le a nyitó plenáris ülés, amivel egy teljesen új szakasz kezdődött. Ebben a megközelítésben osztjuk azokat a véleményeket, amelyek szerint a politikai hatalom, vagyis az MSZMP, elemi hibát követett el azzal, hogy nem számolt az ellenzék tartós egységbe tömörülésével.

Az értekezésben nem térünk ki mélyebben az Nemzeti Kerekasztal történéseire, helyette a pártállami vezetés köreibbe, az MSZMP-ben zajló folyamatokra és jelenségekre térünk vissza. Részben már 1988 végén a KB-ban, részben 1989 elején (február) egyértelmű vált, hogy az MSZMP a megváltozó hatalmi viszonyok következtében nem tarthatja meg korábbi működési formáját. Állampárti jellegét először egyfajta kormányzópárti minőségre való áttéréssel próbálta meg kivitelezni, a többpártrendszer feltételeinek elfogadása azonban további markáns lépések megtételét irányozta elő a párt számára. A jövőbeni párt karakterisztikája összehasonlíthatatlanul más követelményekre és működési feltételekre kellett, hogy épüljön.

A mozgalmi jelleg meglehetősen archaikusnak hat, főként napjainkban, azonban 1989 jelenében a legtöbb hatalmon kívüli szervezet valamilyen mozgalom eredményeként jutott el a párttá, politikai párttá válás kapujáig. Az MSZMP viszont jelen volt az élet szinte minden szervezett területén különböző típusú pártszerveivel.

A magyarországi kommunista mozgalom küldetése tömören összefoglalható program volt kezdetben, csakúgy, mint más országok kommunista mozgalmaié: osztályharc a munkásság és a dolgozó nép hatalmáért, a hatalom megragadás és megszilárdítása, a nemzeti demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövesztése, a proletárdiktatúra megvalósítása. A forradalmi bolsevik típusú kommunista pártok programjának alapvető célkitűzéseit ebben a rövid programban foglalhatjuk össze. Az ilyen pártok marxista-leninista pártok, de ez alatt a meghatározás alatt is a forradalmi bolsevik típusú kommunista pártot értjük. A kommunista párt a rokoneszmékből merítő – a szervezett munkásságot általában tömörítő, szakszervezeti mozgalomi bázisú – szociáldemokrata pártot nem tűrte meg. A program része maga a harcos élcsapat, a párt. Magyarországon 1948-ban Magyar Dolgozók Pártja néven „egyesült a két párt”. Az így kialakuló párt azonban lényegében továbbra is bolsevik kommunista párt maradt, a közismert

hatalmi politikai megoldások okán. Ugyanígy, az 1956-ban történt névváltoztatás – Magyar Szocialista Munkáspártra – nem változtatott az eredeten, az MSZMP marxista-leninista párt maradt, ami ideologikus jogcímen egyeduralkodó pártként gyakorolta a hatalmat. Az alkotmány 1972-ben rögzítette a párt vezető szerepét. Az alkotmányos garancia majd 1989. október 23-án veszett el, az alkotmánymódosítás ekkor rögzítette, hogy pártok közhatalmat közvetlenül nem gyakorolhatnak és hogy a társadalom egyetlen szervezetének, egyetlen állami szervnek vagy állampolgárnak a tevékenysége sem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetőleg kizárólagos birtoklására.⁴⁰¹ Ennek az alkotmánymódosításnak ritkán felismert olvasata illetve értelmezése, hogy az autentikus (forradalmi) kommunista pártokat lényegében az illegalitásba szorítja, az alkotmányos kereteken kívülre helyezi. Más kérdés, hogy egy autentikus bolsevik kommunista párt polgári (burzsoá, kapitalista) alkotmányokat és szabályokat nem vesz figyelembe, nem tart be, forradalmi harcot folytat a hatalomért minden körülmények között.

Egy évvel azt megelőzően azonban még csak ilyen típusú és egyetlen, a bolsevik program alapján a hatalmat gyakorló párt jelentette az „alkotmányos egypártrendszer” alapját.⁴⁰² Természetesen a valóság és a gyakorlat tükrében a fenti sorok korszerűtlennek és idejétmúltnak hatnak, a rendszerváltozás impressziójában észrevétlenné vált az eredeti küldetés, éles kontúrral a „gulyáskommunizmus”, a „puha diktatúra”, a kései pártállam látványában inkább csak a népszerű és a reformokon dolgozó kommunista politikusok körvonalai határozottak.

A politikai párttá alakulás szervezeti és működési feltételeinek megteremtése megállapítsunk szerint annak a folyamatnak a része, aminek nagy részét Grósz Károly vitte véghez 1987–1989 között először a kormány, majd pedig a párt élén. Ettől függetlenül 1989-re talán az egyik legnépszerűtlenebb vezetővé vált az országban. Eltökéltse mögött az a szándék húzódott, hogy az MSZMP-t egyben tartsa és megőrizze a hatalmi centrum pozíciót. Ehhez minden lehetőséget megragadott, mint az MSZMP főtitkára, de a belső hatalmi harc felőrölte.

Grósz Károly így fogalmazott később: *„Én a szerepemet a párt újjászervezésében és megszilárdításában láttam. (...) azt hittem van rá remény. (...) Úgy véltem, hogy először is egy szellemi rendet kellene csinálni – nem szervezeti rendet, szervezeti renddel itt nem volt baj – a párttagsággal megvitatta új programot kidolgozni. Komolyan gondoltam, hogy meg tudjuk csinálni.”*⁴⁰³

⁴⁰¹ A rendszerváltozás államszervezeti... i. m. 2016, 35.

⁴⁰² U.o.

⁴⁰³ Bokor i. m. 1995, 45.

A pártban elméleti munka keretében zajlott az MSZMP új jellege, arculata kialakításának meg-
alapozása. Az elméleti munkában az 1988 végi átszervezést követően a KB PTO-ból Pártpoli-
tikai Osztállyá alakuló (PPO) volt illetékes. Meglátásunk alapján ugyanannak a vonalnak a
folytatása, ami a korábbi részekben többször felbukkant, mint a nem termelő területek korsze-
rűsítésében külön kezelt 1-es, vagyis a párttal foglalkozó témacsoport, majd, mint a párt vezető
szerepét kimunkáló kör. A PPO berkeiben Petrovszki István vezetésével gondozták a kérdést.

A *Javaslat az MSZMP szervezeti felépítésének és működési módjának átalakítására*
című vitaanyag véleményezésére a KB Pártpolitikai Bizottsága 1989. április 17-i ülésén került
sor, amit a bizottsági elnök távollétében Petrovszki István vezetett.⁴⁰⁴

A Politikai Bizottság számára készült javaslat egyértelműen leszögezte, hogy az MSZMP mű-
ködésének tapasztalatai és a többpártrendszerrel kialakuló új feltételek a párt átfogó átalakítását
indokolták. Ennek lényege, hogy a pártnak alkalmassá kellett válnia szervezetében és működé-
sében arra, hogy politikai versenyen alapuló választásokon tudjon indulni és eredményesen sze-
repelni. Mindehhez új rendező elvek alapján történő átalakításra volt szükség. „*Meghatározó
követelményként kell érvényesítenünk a demokratikus politikai párt lényegi vonását: azt, hogy
a párt tagjainak, szervezeteinek összességét, politikai közösségét jelenti és tevékenységét tag-
ságának közös akarata alapozza meg.*”⁴⁰⁵ Az anyag rögzítette, hogy az MSZMP felépítése nem
volt alkalmas adott állapotában erre. A vitában többek között megfogalmazódott, hogy az
MSZMP változásban van, már más párt, mint volt. A megváltozó jellege miatt a demokratikus
centralizmus elvével kapcsolatban megállapították, hogy az a korábbi értelemben többé nem
lesz alkalmazható. A felvetés szorgalmazta, hogy a párt ne is alkalmazza, mint megfogalmazást
sem, mivel „lejáratták” azt. Új tartalommal való megtöltése mellett sem láttak lehetőséget a régi
megfogalmazás további alkalmazására. A szervezeti korszerűsítés további fontos szempontja
volt annak figyelembevétele, hogy az ország politikai szociográfiája is megváltozott. A dolgo-
zói minőség egyre jobban és gyorsabban állampolgári minőségbe és cselekvésbe való átalaku-
lását állapították meg. Ebből vezették le a munkahelyi viszonyok közéleti viszonyra való kité-
gulását, amihez egyúttal párt perspektíváját igazítani kívánták.⁴⁰⁶

A korábbi részekben bemutatott Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottság
1989. április 28-án a *Nagy Imre és társai temetésével kapcsolatos jogi és biztonsági intézkedé-
sek, az ellenük folytatott büntetőeljárás felülvizsgálatának jogi lehetőségei* című témát tárgyalta

⁴⁰⁴ MSZMP KB Pártpolitikai Bizottság (1989. 04.17.) MNL OL M–KS 288.f. 60/3. ö.e.

⁴⁰⁵ *Javaslat az MSZMP szervezeti felépítésének és működési módjának átalakítására* MSZMP KB Pártpolitikai
Bizottság (1989. 04.17.) MNL OL M–KS 288.f. 60/3. ö.e.

⁴⁰⁶ U.o.

meg.⁴⁰⁷ Az előterjesztők Horváth István belügy- és Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszterek voltak. Kulcsár Kálmán Horváth Istvánnal ellenétében nem volt az NJKB tagja. A Nagy Imre újratemetésének kérdését tárgyaló ülés nem sokkal megnyitását követően a pártállami múlt történelmi értékelésének színhelyévé vált.⁴⁰⁸ Ezt azonban konkrét intézkedésekhez, vagyis az aktuális helyzet politikai kezeléséhez – különösen a jogi rehabilitációhoz – az éppen formálódó szocialista jogállamiság igazságügyi szervei független működésének és az eljárás befolyásolásmentes lefolytatása kérdésének sajátos lenyomataként értékelhetjük.

Azt a körülményt, hogy a jogi rehabilitáció kérdését nem a politikai vezetés dönti el, hanem az igazságügyi szervek, az ülésen a kérdéstről referáló Kulcsár Kálmán igazságügyi miniszter, mint kedvező körülményt hangsúlyozta. Ugyanakkor azt is elmondta, hogy amennyiben szükséges, vagyis, ha a politikai érdek ezt kívánja, a jogi felülvizsgálat – egyértelműen vélelmezte Nagy Imre jogi értelemben vett rehabilitációját – megszülethet az újratemetés időpontja előtt.⁴⁰⁹

A bizottság ülésén az állandó meghívott Németh Miklós – mint korábban jeleztük, nem vett részt az üléseken – helyett ez egyetlen alkalommal Nyers Rezső államminiszter részt vett. Hozzászólása előtt közölte, megállapodtak a miniszterelnökkel abban, hogy a kormány elfogadja a bizottság álláspontját, de a megvalósításban önállóságot kér. A kormány véleményeként elmondta, szabad utat kell biztosítani a jogi eljárásnak, nem támogatta a jogi, illetve a politikai rehabilitáció kérdésének szétválasztását. A rehabilitáció tekintetében szorgalmazta, hogy egyfajta „gentleman-agreement” alapján történjen meg a felülvizsgálat 1989. június 16-a előtt, valamint ismertette a kormány tanácsadó testületének javaslatát, a politikai bűncselekményekért kiszabható halálbüntetés elvetésére vonatkozóan.⁴¹⁰

Horn Gyula gondolatmenete meglehetősen közel állt azokhoz az érvekhez, amit a kormány tanácsadó testülete, illetve az ülésen Nyers Rezső megfogalmazott. Utalt arra az intenzív munkára, amit a KB által kiküldött Történelmi Albizottság végzett. Megerősítette azt az álláspontot is, miszerint a jogi felülvizsgálattal és a temetéssel minden esetben a kormány, és ne a párt foglalkozzon. Szinte koreográfiát vizionált, ahogy a kormányfő részt vesz a temetésen, és adózik kivégzett elődje emlékének. Emellett felvetette egy, a sztálinizmus áldozatainak emlékére állítandó szobor ötletét, amit az ülésen később a főtitkár is támogatott.

⁴⁰⁷ MNL OL M–KS 288. f. 62/4. ö. e. 19–23. *A Belügyminisztérium jelentése Nagy Imre és társai temetésének előkészületeiről* (1989. április); 8–18. *Igazságügyminisztérium Büntetőjogi Főosztály feljegyzése a Nagy Imre és társai ellen folytatott büntető eljárás felülvizsgálatának jogi lehetőségeiről*. (1989.04.20.) Az ülésen meghívottként jelen volt Nyers Rezső államminiszter, a KB és a PB tagja, valamint Pálvölgyi Ferenc.

⁴⁰⁸ Bővebben: Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor – Riba András: *A snagovi tükör... i. m.* 2019.; Szekér – Riba *i. m.* 2014.

⁴⁰⁹ Szó szerinti jegyzőkönyv. MNL OL M–KS 288. f. 62/4. ö. e.

⁴¹⁰ Riba *i. m.* 2019, 374–377.

Fejti György hozzászólásában kritikusan közelítette meg a kormány tanácsadó testületének tulajdonított megnyilatkozást. Elmondása alapján kapcsolatba lépett a *Történelmi Igazságtétel Bizottságával (TIB)*, és minden fontos kérdésben megállapodott velük, elsősorban abban, hogy az események során rend legyen, amit, mint a jogi és politikai rehabilitáció feltételeként javasolt. Megerősítette, hogy a folyamatban mindenképpen a kormánynak jutott volna a feladat, ehhez képest fejezte ki értetlenségét a tanácsadói testület megnyilatkozásával kapcsolatban. Fejti és a bizottság jelentős többsége a szocialista jogállamiság kezdetleges állapotában a kormány felől érkező politikai nyomásgyakorlásként értékelte az igazságügyi szervek munkájának sürgetését. Kiemelte, hogy véleménye szerint az azt megelőző rövid időszakban is egyedülálló intézményi kereteket sikerült létrehozniuk, és ezzel együtt a kezdetektől fogva, ahogy a kérdéssel elkezdtek foglalkozni, ő is azon a véleményen volt, hogy elkerülhetetlen a jogi és a politikai rehabilitáció. Éppen ezért az ügy kibontakozása tekintetében a tanácsadói testület megnyilatkozásának időzítését a legszerencsétlenebbnek tartotta.⁴¹¹

Kárpáti felelevenítette, az ülést megelőző héten a kormány intézkedett arról, hogy a Belügyminisztérium adja át a legfőbb ügyésznek a szükséges dokumentumokat. Ugyanakkor szerinte azzal, hogy a politikai vezetés, érte ezalatt a bizottságot és a kormányt is, megelőlegezik a vizsgálat várható eredményét, befolyásolják az illetékes igazságügyi szerveket.⁴¹²

Grósz Károly a vitában elhangzott hozzászólások után javasolta, hogy készítsék el a bizottság állásfoglalását, tegyenek ajánlásokat a kormány részére, kommunikét ugyanakkor ne adjanak ki. Az állásfoglalás megfogalmazásában a főtítkárr jelentős részt vállalt. Kijelentette, hogy az illetékes szervek az ügy felülvizsgálatát akkor fejezzék be, amikor tiszta lelkiismerettel azt tudják mondani, valóban a végére jártak. Hangsúlyozta, hogy a bizottság csakis ezt az igényt rögzítheti, majd kifejtette: „*Most egy pillanatra megállok. Én szerintem semmi baj nem történik, ha áthúzódnak az események a temetés utáni időszakra.*” Hozzátette, semmilyen körülmények között ne fogalmazzák meg annak az igényét, hogy a szervek május végére fejezzék be a felülvizsgálatot – ahogy azt Nyers Rezső javasolta –, mert akkor „*elveikkel ellentétesen megrendelést adnának fel azoknak a szervezeteknek, akiknek most egy nagy korszak, nagy jelentőségű politikai történéseit kell lezárni*”. Hozzáfűzte, nem tehetik meg, hogy befolyásolják őket azzal, hogy napi politikai szempont által vezérelve világossá teszik, melyik módszer a legmegfelelőbb számukra. Grósz verbálisan, jól érzékelhetően megpróbált a jogállami, demokratikus gyakorlatnak megfelelni, de ez az erőltetett törekvése végül sikertelennek bizonyult, amikor így fogalmazott:

⁴¹¹ Riba i. m. 2019, 374–377.

⁴¹² U.o.

„Támogatjuk a törvényességi óvás módját az ügynek, és hát persze a legfőbb ügyész emelje azt!”⁴¹³ Kiegészítésként hozzátette: a törvényességi óvás folyamatának nem része a pártfelülvizsgálat és a párttal kapcsolatos kérdéskör elemzése. Ezeket nem tartotta sem időszerűnek, sem politikailag indokoltnak.

Az ülés által hozott állásfoglalás két általunk fontosnak tartott megfogalmazását idézzük: „A Bizottság hangsúlyozza, hogy az ügy jogi felülvizsgálata - bármilyen eredménnyel is záruljon - nem azonos Nagy Imre és társai párton belüli rehabilitációjával. A Bizottság jelenleg nem tartja időszerűnek a párton belüli felülvizsgálatot. (...) A Bizottság a rendelkezésre álló dokumentumok alapján kijelenti: az MSZMP testületei és szervei 1956. novembere után az azt követő politikai perekkel kapcsolatban nem hoztak egyetlen döntést sem, amelyek a bírósági ítéleteket befolyásolták volna. Az ítéleteket a bírósági szervek az érvényes törvények alapján hozták.”⁴¹⁴ A konkrét intézkedésekhez, vagyis helyzet politikai kezeléséhez – különösen a jogi rehabilitációhoz – az éppen formálódó szocialista jogállamiság igazságügyi szervei független működésének és az eljárás befolyásolásmentes lefolytatásának kérdése azzal is összefüggésben állt, hogy a kései pártállami vezetés gyakorlati politikájához akart következtetéseket levonni.

A kommunista, reformer irányultságú kormánytagok, a pártvezetésben is szereplő Grósz ellenes kör azonosságot, hasonlóságot akart találni Nagy Imrével. Mintegy politikai elődnek akarták tudni beállítani, azokkal a politikai lépéseivel kontinuitást teremtve, amelyekért lényegében bekövetkezett pere és kivégzése. A demokratikus szocializmus alapjára helyezkedve szándékozott ez a kör (Nyers, Pozsgay, Szűrös) politikai előnyre, népszerűsége szert tenni a választásokhoz, átvenni a hatalmat a pártvezetésben. A márciusban hozott platformszabadságról szóló párt-állásfoglalás⁴¹⁵ (párton belüli frakciók tilalmának feloldása) által a pártvezetés, vagy Grósz, mint főtitkár nem tudott politikai retorzióval fellépni. A „frakciós” belső pártpolitika, ami lényegében a kormányvonalon bontakozott ki, már nem volt számonkérhető büntetőjogi úton, mint ahogy az Nagy Imrével és körével megtörtént. Ebből az olvasatból is lényeges javaslat volt a kormánykörök részéről a politikai bűncselekményekért kiszabható halálbüntetés eltörlése. Ugyanolyan jelentőséget nyert az MSZMP vezető politikusai, mint amennyire az ellenzék politikai erői számára. Az új politikai pártarculat, az új politikai irány megfogalmazásához, a kádári vonal által elkövetett „hibák, bűnök” árnyékából való szabadulás lehetőségének megteremtése céljából volt igazán nagy jelentősége Nagy Imre ügyének.

⁴¹³ Szószserinti jegyzőkönyv MNL OL M–KS 288. f. 62/4. ö. e.

⁴¹⁴ Az MSZMP KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága Állásfoglalása MNL OL M–KS 288. f. 62/4. ö. e. (A jogi felülvizsgálatról készített anyag kifejtette, hogy az 1958-as ítélet az akkori alkotmánynak nem felelt meg, mert az egypártrendszer csak az 1972-es alkotmány rögzítette.)

⁴¹⁵ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai... i. m. 1994, 593.

Az MSZMP Pártpolitikai Bizottságának 1989. június 1-i ülésén⁴¹⁶ tárgyalták a *Javaslat az MSZMP Működési Szabályzatára* című anyagot. Előadója Kovács Jenő volt, de az ülésen jelen volt Petrovszki István is többek között. A vitában felvetett fontosabb észrevételek közé tartozott az a javaslat, ami megfogalmazta, hogy az előkészületek során ne a párt megosztottságát vegyék alapul, hanem a távlati célokat. „Az MSZMP már nem a hagyományos bolsevik párt. Ezt is vegyük figyelembe a Szervezeti Szabályzat-tervezet előkészítésénél (pl. a kommunista, szocialista, szociáldemokrata, marxista, leninista jelzők használatánál; a demokratikus szocializmus, az internacionalizmus, a szolidaritás, az autonómia, az önkéntesség és a szabadságjogok fogalmának beépítésénél)”⁴¹⁷ A vita megfogalmazta, hogy a tervezetben mindenképpen szerepelnie kell a demokratikus szocializmusnak és röviden ki kell fejteni a párt egyesült kommunista és szociáldemokrata jellegét.

A bizottság számolva az esetleges vitákkal, azt a javaslatot fogalmazta meg, hogy a tervezetben ne „marxista”, hanem a „marxista szellemiségű” kifejezéssel éljenek, szintén rövid magyarázatot adva a szóhasználatnak. Felvetődött névváltozatok a MSZMP megtartása mellett a következők voltak: *Magyar Szocialista Párt, Magyar Szocialista Néppárt, Szocialisták Magyarországi Pártja*. Az ideológiai zavarok elkerülése érdekében javaslat fogalmazódott meg arra vonatkozóan, hogy „tiszttáztalan és kifejtés nélküli új kifejezéseket, tételeket ne zúdítsanak a párttagságra”.⁴¹⁸

Az anyagot, mint *Szervezeti Szabályzat-tervezetet* 1989 június közepéig kellett vitaanyagként az *Alapszervezeti Tájékoztatóban* kiküldeni, azzal az instrukcióval, hogy a pártvita ne legyen kötelező és egészen a kongresszus Szervezeti Szabályzatot elfogadó döntéséig tartson.

A Pártpolitikai Bizottság feladatául tűzték ki a vita figyelemmel követését, „s egyféle – a jövő, modern pártjának – tervezete elkészítését.” Ezen túl a bizottság teendői közé vették, a KB illetékessége mellett, a készülő párttörvény értelmében az MSZMP bejegyzéséhez szükséges alapkormány összeállítását és későbbi benyújtását.

A társszerv MSZMP KB Társadalompolitikai Osztályának javaslatát pár nappal később, 1989. június 7-i ülésén vitatta meg az MSZMP KB Társadalompolitikai Bizottsága.

A *Javaslat a párt politikai arculatának átalakításáról a versenyhelyzetben, különös tekintettel az előttiünk álló időszak politikai eseményeire és a választásokra* című anyag előadója Andics Jenő volt.⁴¹⁹

⁴¹⁶ MSZMP KB Pártpolitikai Bizottság (1989.06.01) MNL OL M–KS 288.f. 60/4. ö.e.

⁴¹⁷ U.o.

⁴¹⁸ U.o.

⁴¹⁹ MSZMP KB Társadalompolitikai Bizottság (1989.06.07.) MNL OL M–KS 288. f. 41/522. ö.e.

Az anyag megállapította, hogy az MSZMP-nek egy egyre gyorsuló politikai verseny tempójában kellett ellátnia a kormányzó párt feladatait, s eközben kell felkészülnie a választásokra is. Mint olvasható, 1988–1989 nyara közti időszakban a reformfolyamat és azzal párhuzamosan a válság társadalmi kezelésére fordítódott a vezetés energiájának csaknem teljes egésze. Ebben jelölték meg annak okait, amiért magának a pártnak a megújítására nem tudtak kellő mértékben figyelni. Ennek szükségességét késve, az 1989. február 10–11-i KB ülésen fogalmazták meg, különösen sürgősségét, annak tudatában, hogy a párt megújításának, megújulásának akár a reformokat fékező hatásai is megjelenhetnek.⁴²⁰

Meglátásunk alapján a korábban röviden, kitekintésszerűen ismertetett sikertelen tavaszi előzetes pártközi tárgyalások gátolták meg az MSZMP-t eredeti stratégiájának kivitelezésében. A két szakaszosra tervezett átmenet első szakaszának hatalmi konstrukcióját nem sikerült kialakítani: nem valósult meg pártközi tárgyalások eredményeként a – választásokat megelőző, koalíciós alapú – kormányzati hatalommegosztás. Ezért a párt megújításának, újra formálásának – vélhetően a stratégiában későbbre tervezett – igénye azonnali feladatként jelentkezett. A párt belső rossz viszonyai és az ekkorra már kibontakozó hatalmon belülálló politikai irányok konkurenciaharca, a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások megkezdése nem tette lehetővé a gyors megoldást. Amint azt a Pártpolitikai Bizottságon keresztül ismertettük, egy halasztó hatájú megoldást alkalmaztak: belső vitákat a kérdésben, egészen a kora őszre tervezett kongresszusig.

A Társadalompolitikai Bizottság által tárgyalt anyag is inkább azért érdekes, mert az MSZMP egyfajta kritikus, önkritikus értékelését adja. Az ebben foglalt megállapítások sajátos „beismerő vallomások”. *„Az MSZMP ezért többnyire máig egy felülről szervezett, direkt utasításokkal és szigorú belső fegyellemmel működő, közhatalmi feladatokat ellátó hatalmi monopóliumként és politikai élcsapatként jelenik meg a nyilvánosság előtt. Vezetésének tekintélyelvű kinyilatkozásai, a párt erőt demonstráló külsőségei sem mutatnak lényeges változást az elmúlt évtizedekhez képest. A pártnak ez a politikai arculata az MSZMP megszervezésekor fontos legitimációs szerepet töltött be, mára azonban, a többpártrendszer keretei között egyre súlyosabb politikai válságtényezővé vált, az MSZMP fennmaradását veszélyezteti.”*⁴²¹

1989 nyarára az MSZMP tekintélye a társadalomban megingott és ezzel együtt tömegbázisa rohamosan fogyni kezdett. A politikai manőverezések hektikussága, a taktikai megfontolások áttetszősége kiszámíthatatlanságot társított a párthoz. A hatalmi előjogok feladása és megszüntetése kontraproduktívan valósult meg, egyfajta kegygyakorlás formájában (politikai

⁴²⁰ U.o.

⁴²¹ U.o.

nyilvánosság, platformszabadság, párthatásköri lista megszüntetése, egyes pártvezetők cseréje).⁴²² „A párt nem rendelkezett az arculatépítéshez, a profi politizáláshoz szükséges háttérrel, nem készült fel arra, hogy a többpártrendszer piaci feltételeket teremtsen, a politikai gyakorlat, a pártok programja egyben áruvá is válik, melyet közvetíteni kell a fogyasztóhoz” – fogalmazódott meg. Válaszok helyett az anyag a politikai arculat meghatározásához, kialakításához szükséges stratégiai kérdések feltevéséig jutott.

„1) Milyen a párt jellege?

- Elit párt, választási párt?

- Szervezeti tömegpárt?

- Mennyit vállal a szociáldemokrácia, a polgári radikalizmus, liberalizmus, a népi mozgalom hagyományából?

- Mennyiben világnézeti, mennyiben pragmatikus párt?

- Mi legyen a párt új neve?

2) Milyen emberi, társadalmi alapértékeket vállal a párt?

- Alkotó munka, szabadság, igazságosság, szolidaritás?

(Az MSZMP KB március 11-én elfogadott programja szerint.)

- Az egyén szabadsága, demokrácia, nyilvánosság, szociális biztonság, család, egészség, teljesítmény, tudás, egészséges környezet?

(Az MSZMP reformkori mozgalom platformszervezete szerint.) (...)”⁴²³

Csak az anyag első két pontjába foglalt kérdéseket közöltük, mert az ideológiai, politikai arculat kérdéséből indultunk ki. A kérdések megválaszolására az anyag készítői akkor szeptember végén-október elején láttak reális esélyt.

A bizottsági ülésen a témához hozzászólt Bereczky Gyula, Hajdú István, Huszár István, Kósáné Kovács Magda, Molnár Magda, Romány Pál és Berecz János. A kötetlennek nevezett konzultáción megállapítást nyert, hogy a megváltozó helyzetben a pártnak kell igazodnia a társadalomhoz, nem várhatják többé el, hogy a társadalom értse meg a párt törekvéseit. Hiteles és vonzó arculat kialakításához ekkor még annak tisztázása merült fel igényként, mit értenek *komunista reformpárt* vagy a *demokratikus szocializmus pártja* alatt. A vita, amelynek résztvevői, köztük különösen Berecz János a kialakulóban lévő politikai viszonyrendszerben eleve a kétséges érvényesülés lehetőségével számolhatott, még a munkájukból élő fizikai és szellemi dolgozókra támaszkodó pártot képzelte el, „amely a nemzeti sajátosságok alapján a modern Európába kíván beilleszkedni.” Ugyanakkor beszámoltak azokról a kritikákról, amelyek a közéleti

⁴²² MSZMP KB Társadalompolitikai Bizottság (1989.06.07.) MNL OL M–KS 288. f. 41/522. ö.e.

⁴²³ U.o.

fórumokon az MSZMP felbomlásra ítéltségét hangoztatták. Egyértelműen megállapították, csakúgy, mint a Pártpolitikai Bizottságban is, hogy a demokratikus centralizmus elvét nem tartják fenn többé. Ezen kívül úgy értékelték, hogy a párt viselkedése figyelmen kívül hagyja azt, hogy már a választásokra való felkészülés időszakában vannak.

A párt történetével kapcsolatban, Berecz János jelenléte mellett is megfogalmazódott: „A párt önmaga átértékelését meghatározó módon hátráltatja, hogy az MSZMP jelentős mértékben az 1956-os események elmúlt évtizedekben kialakult értékelésén épült fel.”⁴²⁴

A kialakuló arculat egyidőben és összehangoltan történő megjelenése, megjelenítése előtti időszakra javaslatot tett a bizottság arculatformáló hatású kezdeményezések megvalósítására. Ezek között első helyen szerepelt Nagy Imre és mártírtársai újratemetése megemlézése nélkül: „A következő hetekben – a kormány szervezeti megbékélési felhívásának megjelenéséig – az MSZMP dolgozza ki a megbékélést segítő feladattervét. Ennek része lehet: - nyilatkozat közzététele a múlt hibáitól való elhatárolódásról; (...)”⁴²⁵

A kormány igyekezett minél inkább a politikai átalakulásnak abba az irányába haladni, ahol a kormány a párttól mindinkább függetlenedő, önálló politikai centrummá válhatott. A Nagy Imre rehabilitációjában igazságügyminiszterként fontos szerepet játszó Kulcsár Kálmán az alábbiakban foglalta össze a kormány intézkedéseit: „A kormány kezdeményezte Nagy Imre és vádlott-társai ügyében a törvényességi óvás benyújtását, az 1956. évi eseményekkel kapcsolatban lefolytatott, majd egyes nagy koncepciós perekben, illetőleg az 1945 és 1963 közötti törvénytelen perekben elítéltek ügyeinek törvényességi felülvizsgálatát, a megalapozatlan ítéletek törvénnyel való semmissé tételének céljával.”⁴²⁶

A törvényességi óvást, amit a legfelsőbb ügyész emelhetett, az 1951-ben elfogadott polgári perrendtartás vezette be, megteremtve ezzel a jogerősen elbírált ügyek felülbírálhatóságának lehetőségét. A törvényességi óvás esetében az ítélet és a hatályban lévő törvények összeférhetetlenségét, valamint a tényállás és az ítéletre vonatkozóan abból levont következtetések tarthatatlanságát kellett bizonyítani. A törvényességi óvás tehát nem jelent perújrafelvételt, vagyis nem tette szükségessé a bírósági szakasz előtti anyagok vizsgálatát, új ítélet kimondását. Egyszerűen hatályon kívül helyezhette a megkérdőjelezett ítéletet. Azzal, hogy „az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések” az 1989. évi XXXVI. törvény alapján egy tollvonással

⁴²⁴ MSZMP KB Társadalompolitikai Bizottság (1989.06.07.) MNL OL M–KS 288. f. 41/522. ö.e.

⁴²⁵ U.o.

⁴²⁶ Kulcsár *i. m.* 1994, 136.

nyertek jogorvoslatot.⁴²⁷ Azzal, hogy a törvényességi óvás kizárólag a Nagy Imre-perben történt, megkockáztatható, hogy a rendszerváltás értékelésekor sokszor felmerülő kritika, a felelősségre vonás, a számokérés, az igazságtétel elmaradásának egyik legfontosabb politikai háttere áll.

III.4. Kongresszus '89

Ahhoz, hogy a történeti munkákban és elemzésekben eddig megalkotott ábrázolás kiegészítéséhez hozzájárulhassunk, a '89-es kongresszus még napjainkban sem kellő mélységű értelmezéséhez az események korábbi szálaihoz nyúltunk vissza, az önmagában való értékelés helyett.

Az MSZMP KB 1989. június 23–24-i ülésén, hosszú helyzetértékelő vita után döntés született a párt új vezetési struktúrájáról, és annak személyi összetételéről. A párt jövőjét és arculatát illetően a vezetést alkotók köre súlyosan megosztottá vált. A belső hatalmi harc totális kiéleződését behatárolta az a körülmény, hogy 1989 nyarára a kormányfő Németh Miklós népszerűsége szárnyalt, felmérési mutatói Pozsgay Imre elé helyezték.⁴²⁸

Ebben az értelemben az MSZMP vezetésének 1988 végén megfogalmazott célkitűzése – az önálló kormány –, és a kormányüléseken is megfogalmazódó szándék, hogy a kormány hatalmi politikai centrummá alakuljon, megvalósulni látszott. Ez elsősorban Németh Miklós valódi és mérhetetlenül komoly munkájának volt köszönhető, ami egyre jobban lehetővé tette azt is, hogy a kormányt bizonyos értelemben már nem az MSZMP részeként értelmezte a társadalom jelentős része. A politikai súlypont valóban áthelyeződött, a kormányt azonban az MSZMP adta, és Grósz Károlyt a vezetésből nem sikerült kívül helyezni. A párt idő előtti szétválása hatalmi-kormányzati válságot idézhetett volna elő az éppen zajló Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások alatt. A konfliktusban benne rejlett a párt egységének új alapja körüli értelmezési vita, a demokratikus szocializmus tartalmának meghatározása.⁴²⁹ A KB állásfoglalást adott ki a párt helyzetéről, amiben már kijelentették: „(...) *a szocializmus Magyarországon csak új gazdasági és politikai modell keretei között valósulhat meg. Célunk: a demokratikus szocializmus, a jogállamiság, a többpártrendszerre épülő parlamentáris demokrácia, a közösségi tulajdon meghatározó szerepén alapuló piacgazdaság.*”⁴³⁰

⁴²⁷ Szekér – Riba *i. m.* 2014, 117.

⁴²⁸ Ripp *i. m.* 2006, 409.

⁴²⁹ *U.o.*

⁴³⁰ *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai... i. m.* 1994, 615.

A június végi a PB-ülés javaslata értelmében a párt elnökének a szociáldemokrata múltú, '68-as új gazdasági mechanizmusról ismertté vált Nyers Rezsőt javasolták.

Kádár János halálát követően a történelmi horizontok sajátos újraéledése volt e lépés is, hiszen az 1948-as pártegyesülést követően az MDP létrejöttkor létezett a pártelnöki funkció, akkor a szociáldemokrata Szakasits Árpád töltötte be a tisztséget.⁴³¹ 1989 nyarán ez, a bomladozó egységű MSZMP esetében – csak 1988-ban, Kádár helyzetének rendezése okán hívták újra életre a pártelnöki funkciót – az októberben bekövetkező helyzet határozott irányváltásának előjele volt.

A párt belső politikai helyzetének kezelésével kapcsolatban az ülést előkészítő PB kötelezte a főtitkárt, előadói beszédében említse meg, hogy megvitatták a párt *kettéválasztásának kérdését*, de következtetésükben arra jutottak, hogy az még nem időszerű lépés. Ehelyett feladatként a párt *akcióegységét* hangsúlyozták, elsősorban a kongresszus előkészítése érdekében. Ezért előirányozták a KB számára, hogy ne állásfoglalást, hanem határozatot fogadjon el annak összehívásáról. A PB határozott a Nyers és Grósz tisztségével kapcsolatos javaslata mellett arról, hogy a KB ülésén bejelentik, támogatni fogják Pozsgay Imre jelölését, mint az MSZMP közársasági elnöki jelöltjét.⁴³² (Ennek az intézménynek is megtalálhatjuk a rendszer kezdeti időszakában az előképekét, a négy igenes népszavazás azonban kívül esik tárgyalt témánkon.)

A június 23–24-i KB személyi és szervezeti döntései egyértelművé tették az addigra már körvonalazódó politikai-ideológiai szakadási vonalakat. Grósz Károly vállalhatatlanná vált a demokratikus szocializmust, Nagy Imrét zászlóra tűzni kívánó új politikai centrum számára. Berecz Jánost (2 ellenszavazat és 18 tartózkodás mellett) felmentették KB-titkári tisztségéből. A létrejövő 4 tagú elnökséget Nyers Rezső, Pozsgay Imre (mindketten államminiszterek), Németh Miklós (kormányfő) és főtitkárként Grósz Károly alkotta. Jól látható, hogy a sajátos és ritka szervezeti megoldási variáns a vezetésben – különösen a kormányfő Németh Miklós elnökségi tagsága révén – rokonságot mutatott azzal a helyzettel, amikor Grósz töltötte be lényegében a két fő hatalmi pozíciót. Ez a jelenség képes jól szemléltetni, hogy a kormányban formálódó politikai irány hatóereje milyen körülmények között nyerhetett egyre nagyobb teret a pártvonalon. Amiről 1989 januárjában még csak konzultáció zajlott a kormányülésen, 1989 nyarára megvalósult: a kormánypolitika lett meghatározó. A PB, KB többé már nem írt elő,

⁴³¹ MDP Központi Vezetősége (1948.06.15.) MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 1. ő. e. Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_276_52_001.pdf#search=&page=3 (utolsó letöltés: 2020. 12. 13.)

⁴³² MNL OL M-KS 288. f. 5/1070. ő. e MSZMP PB (1989.06.19.) Lásd: https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_05_10700.pdf#search=&page=1 (utolsó letöltés: 2020. 12. 02.)

nem határozott meg. Az erőviszonyokban politikai-ideológiai erőfölény teremtődött a kommunista reformer vonalak számára.

A Politikai Bizottságból *Politikai Intéző Bizottság*ot hoztak létre, létszámát 21 főre bővítették. Tagjai lettek: **Barabás János, Boros László, Burgert Róbert, Dudla József, Fejti György, Grósz Károly, Gyuricza László, Hámori Csaba, Hegedűs Lajos, Horn Gyula, Iványi Pál, Jassó Mihály, Kovács Jenő, Németh Miklós, Nyers Rezső, Ormos Mária, Pozsgay Imre, Rajki Sándorné, Tatai Ilona, Vastagh Pál** és a **Varga László**.

A politikai egyeztető tárgyalások küldöttségének vezetését Nyers Rezső vette át, tagjai Fejti György, Iványi Pál és Pozsgay Imre lettek.⁴³³

Az ideológiai-politikai irányváltás került a párt homlokterébe. A feszültségek – és az akkor már egyértelmű, de taktikai okokból késleltetett szétválás – jele volt, hogy a PB *párt-program* helyett *programnyilatkozat*, tehát egy jóval kevésbé behatároló jellegű dokumentum, elkészítését javasolta a kongresszusi előkészületek feladatai közé. Az új hatalmi centrum iránya, szándéka a váltáshoz már körvonalazott volt. Ami hiányzott, az „egy párt” volt – ahogy azt egy egészen más helyzetben, akkor Grósz Károly fogalmazta meg a ’88-as pártértekezleten. A programnyilatkozat elkészítése, 1988 nyarán kapott megbízatása révén, Pozsgay Imre feladata volt. A felgyorsuló politikai menetrend az egyébként folyamatosan zajló elméleti háttérmunkákkal kapcsolatban is megmutatkozott.

Korábbi fejezetekben bemutattuk azokat a fontosabb állami és pártvonalon zajló tudományos igényű, de kormány vagy pártmegbízásra készülő kutatásokat, amik a kormányzati korszerűsítés (nem termelő területek korszerűsítésének programjának) keretében, vagy abból eredően zajlottak. Halay Tibor és Szentés Tamás 1989. június 30-án kelt tájékoztatójukat az eredeti határidőhöz képest előrehozottan küldték meg Grósz Károlynak, és a kormány tudománypolitikájáért felelős államminiszternek, Pozsgay Imrének. „*A párt által megrendelt hat kiemelt kutatási (APB) program zárótanulmányainak*⁴³⁴ az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete adta a háttérét (főigazgatója Aczél György volt). „*Az 1990. december 31-ig szóló tervidőszak és jóváhagyott költségvetés ellenére az úgynevezett zárójelentések határideje 1989. június 30-ra állapított meg. Vélhetően elsősorban abból a megfontolásból (és korábbi kedvezőtlen tapasztalatok tanulságaként), hogy kellő idő álljon a politika rendelkezésére a tudományos kutatások eredményeinek hasznosítására a pártkongresszus előtt*”.⁴³⁵ A kísérőlevél kitér arra,

⁴³³ MNL OL M–KS 288. f. 4/264/265. ö.e. MSZMP KB (1989.06.23–24.) https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02640-02650.pdf#search=&page=2 (utolsó letöltés: 2020. 12. 02.)

⁴³⁴ MNL OL M–KS 288. f. 54/1. ö. e (122/1989)

⁴³⁵ MNL OL M–KS 288. f. 54/1. ö. e (122/1989)

hogy a kutatási tervek jóváhagyásakor, és az adott helyzetben sem számítottak a pártkongresszus tervezetthez képest jóval korábbi összehívására. A kutatások résztvevői, a tématanácsok tagjai munkája nem csak és kizárólag a tanulmányok elkészítésében volt megállapítható, gyakran vettek részt politikai, szakértői véleményezéseken, konzultációkon, pártokumentumok és szövegtervezetek vitáin, megfogalmazásában. A kutatásokat azok végső feldolgozása előtt foglalták össze zárótanulmányokban, a *„jelentések csupán a gyakorlati politika számára hasznosnak és aktuálisnak ítélt legfontosabb eredményeinek összegzését tartalmazzák”* – emelték ki a levél írói.⁴³⁶

Az MSZMP KB 1989. június 23–24-i állásfoglalásában még csak szándékokat és törekvéseket tudott megfogalmazni. Lényeges tartalmi vonatkozásokat a pártvezetés belsőhatalmi konfliktusaival azonos időben nem volt lehetséges nyíltan kifejezésre juttatni. A marxizmus értékeivel, a baloldali, szocialista, humanista eszmékkal való elköteleződést fogalmazták meg, és nyitottságot a századvég globális problémáinak megoldását célzó megközelítések iránt. A megújuló párt törekvése volt, hogy mind kommunista, mind szociáldemokrata, mind ezek szintézisét valló erővé válva a munkásság és az egész nemzet érdekeit szolgálja.⁴³⁷

A párt belső hatalmi helyzetét, benne a főtitkár helyzetét jól tükrözi többek között Szűrös Mátyás (Országgyűlés elnöke, KB-tag) hozzászólása. Az ülés személyi és szervezeti kérdésekben hozott döntései, a kongresszusi előkészületek és az NKA-tárgyalások olyan instabil és a korábbi pártfegyelemtől távol álló légkört teremtettek, amiben a párt legfőbb vezetőjét már nyíltan támadták többen is, de köztük Szűrös ment legmesszebb: *„Én úgy látom, hogy a főtitkár felőrlődött. (...) és nem vagyok benne biztos, hogy ez a folyamat visszafordítható. Szeretném azt is megjegyezni, hogy nem találtam elég önkritikusnak, azért, mert kicsit mintha lebecsülte volna azokat az ellentmondásokat, melyekbe ő belebonyolódott. (...) És nem kevés, amit ő tett. És ennek ellenére én azt mondom, ami korábban itt a Központi Bizottságban egyik ülésen elhangzott, hogy gondolja meg, nem lenne-e célszerű most már, még a kongresszus előtt olyan következtetésre jutnia, hogy mondjon le. Vagy pedig a Központi Bizottság mérlegelje ezt.”*⁴³⁸

A Nemzeti Kerekasztal politikai egyeztető tárgyalásainak rendhagyó és felemásra sikerült⁴³⁹ megállapodása előtt az MSZMP-ben a vezetés helyzetében fennálló fezsültségekkel teli atmoszféra uralkodott. A demokratikus szocializmus kimunkálásán tevékenykedő kommunista

⁴³⁶ U.o.

⁴³⁷ *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai... i. m. 1994, 615.*

⁴³⁸ *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei II. i. m. 1993, 1137.*

⁴³⁹ A megállapodást nem írta alá a SZDSZ és a FIDESZ a köztársasági elnök választásának módjával való egyet nem értésük miatt.

reformerek közre fogták a hozzájuk mérten *konzervatív-kommunista* – egyre jobban elszigetelő – Grósz Károlyt.

Nagy Imre újratemetésének lebonyolítása és körülményei sikeresek voltak, a kormány magas szinten képviseltette magát. Az újratemetést követően a pártvezetésben átalakult erőviszonyok a demokratikus szocializmus alapján eurokommunista, európai típusú szociáldemokrata hangsúlyt képviselő párt formálódása, kialakítása irányába mutattak. Ennek Nyers, Pozsgay, Németh és Szűrös mellett, fontos szereplője volt Horn Gyula.

Őt, még külügyi államtitkárként (KB tag), a Történelmi Albizottság tagjaként a február 10–11-i KB ülést követően meginterjúvolta a BBC. Az 1956-tal kapcsolatban felmerült kérdések után az interjú készítője – Grósz Károlyra hivatkozva – rákérdezett, hogy a „szocializmus történelmi perspektívájának elfogadása” nem jelenti-e azt, hogy az újonnan létrejövő pártok alakítása ezáltal az MSZMP megítélésétől függ. Horn kijavítva a kérdezőt elmondta, hogy nem a szocializmus, hanem az alkotmányosságnak, az alkotmánynak az elfogadása a feltétel – az alkotmányban szerepel a szocializmus ígérése – annak az alkotmánynak, „amelynek kialakítása folyamatban van” – mondta Horn.

Az alkotmánnyal kapcsolatos politikai kérdések alapvetően a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások keretében zajlottak. Az alkotmány preambulumának jelentősége külön hangsúlyozott téma volt Fejti György esetében is. A majd 1989. október 23-án a Magyar Köztársaság kikiáltásával egyidejűleg kihirdetett alkotmánymódosító törvény értelmében Magyarország a parlamentáris köztársaság kormányformájára tért át, a pártok legalitása csak azt követően, az október 30-án kihirdetett és hatályba lépett 1989. évi XXXIII. törvénnyel teremtődött meg.⁴⁴⁰ Azt megelőzően az alkotmány, az abban normatív értelemmel szereplő szocializmus komoly fegyverténynek számított jó ideig a politikai alkufolyamatban. A történelmi újraértékelést, a nemzeti megbékélés jegyében lezajlott újratemetést követően kérdéssé vált, hogy a demokratikus szocializmus egy új szocializmuskép, illetve alkotmányos feltétel-e, vagy csak a megújuló MSZMP, mint politikai párt által képviselt politikai irány.

Grósz Károly többször hangsúlyozta azt a körülményt Nagy Imre ügyében, hogy a jogi, politikai rehabilitáció, amit az illetékes igazságügyi szervek törvényességi óvás keretében történő vizsgálatai eredményezhetnek, nem jelent majd egyúttal automatikusan pártpolitikai rehabilitációt. Az MSZMP reformer vezetői és a kormány számára Nagy Imre politikai elődként való felvállalása azonban nem volt lehetséges pártpolitikai rehabilitáció nélkül, mint ahogy igazságügyi jogi rehabilitáció nélkül sem. Mivel hangoztatott tétel volt, hogy a Kádár-kormány

⁴⁴⁰ A rendszerváltozás államszervezeti... i. m. 2016, 35.

follytatta azokat a reformfolyamatokat, amelyeket Nagy Imre kezdett meg, ezért egyfajta sajátos politikai irányváltást jelentett volna Nagy Imre vállalása. Kimondatlanul, de lényegében elhatárolódtak volna Kádártól ezáltal. A megújuló párt- és politikai vezetésnek ez a halmaza el akarta kerülni a Kádárral való azonosíthatóság lehetőségét. Azonban Nagy Imre 1989-es „népszerűségére” való építkezésüket beárnyékolta Grósz Károly fellépése.

A Nagy Imre felvállalásának jegyében zajló frakcióharc kongresszust megelőző küzdelmeiben – az 1989. szeptember 1-i MSZMP KB ülés végén, tehát már a jogi rehabilitációt követően – Grósz Károly felszólalásának gondolatmenetében kifejtette: *„Nem engedhetjük meg, hogy kiemelkedő történelmi személyiségeinkkel kapcsolatban féligazságok politikai téren önálló életet éljenek, s hosszú időn át befolyásolja a felnövekvő nemzedékek gondolkodását.”*⁴⁴¹ Grósz bizonyító erejű, szovjet levéltárakból érkező dokumentumokat⁴⁴² elővéve közölte, hogy Nagy Imre *Vologya* néven az NKVD ügynökeként tevékenykedett. *„...az eddigi adatok szerint Nagy Imre jelentései alapján a magyar emigráció tagjai közül 25 főt tartoztattak le és ítélték el.”*⁴⁴³ Majd árnyalva a sokkolóan ható információt kifejtette: *„Az akkori viszonyok között a belügyi szervekkel, a forradalmat védelmező intézményekkel való együttműködés a proletárforradalom őszinte szolgálatának tűnt. (...) Ez azonban nem változtat azon az igazságon, hogy az ügyet különböző módon lehet szolgálni.”*⁴⁴⁴ Összegezve Nagy Imre-ügynökvoltának jelentőségét az alábbiakkal zárta felszólalását: *„Megkérdéshetik, nem sértjük-e a reformpolitikust, az MSZMP egyik alapító tagjának emlékéért az információval. Meggyőződésem, hogy Nagy Imre életútjának megítélésében a döntő nem az, amit most megtudtunk. (...) Tevékenységéből azt tekintjük értéknek, amit a demokratikus szocializmusért és a szocialista Magyarorszáért tett. Véget kell azonban vetnünk a féligazságoknak. Az összetett, árnyalt kép nélkül a mai politikai értékítéletünk nem lehet helyes. Csak ennek birtokában dönthetünk felelősen arról, hogy kit állítunk példaképként a jövő nemzedéke elé. (...)*⁴⁴⁵ Grósz a KB-tól azt kérte, hogy vegye tudomásul a tájékoztatást, és tekintse letudottnak a megbízatását. A kongresszus előtt egy hónappal a közlés Grósz részéről több volt, mint fontos üzenet volt. Egy hamis pátosz lerombolása volt

⁴⁴¹ A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. II. i. m., 1993. 1515.

⁴⁴² U.o.

⁴⁴³ U.o. 1518.

⁴⁴⁴ U.o.

⁴⁴⁵ Nagy Imre életútjának sajátos tevékenységének a magyarországi politikai folyamatok alakulásában betöltött szerepének fontosságáról a KGB javaslatára a szovjet fél fontosnak tartotta Grósz Károly informálását. ПГАНИ Ф. 89. Дело 1236 Листы 1-3. Orosz Legújabb Kori Történelmi Levéltár - Az SZKP tudományos-kutatói célból, titkosítás alól feloldott dokumentummásolatainak gyűjteménye - Nagy Imre szovjetunióbeli tevékenysége a levéltári források alapján - A magyarországi politikai helyzet, és Nagy Imre szovjetunióbeli tevékenységének ismertetése, a dokumentum felhasználási lehetőségei (1989.06.16. Moszkva)

ez, az igazság tényeinek furcsa közlésével.⁴⁴⁶ Vasas Joachim munkájában a pártvezetés helyzetét elemezve számot adott arról, V. A. Krjucskov (KBG elnök) a magyarországi párt politikai küzdelmeiben Grószot támogatta, akitől véleménye szerint Moszkva leginkább várhatta a szocializmus védelmét. Krjucskov még Nagy Imre temetése előtt át akarta adni a Nagy Imrére vonatkozó dokumentumokat. Erre ebben a formában nem került sor a szovjet vezetés megosztottsága miatt. Jakovlev idő közben Pozsgayt kezdte támogatni, Gorbacsov hezitált. A kompromisszumos szovjet megoldás abban állt, hogy az iratokat nem a temetés előtt, hanem azt követően és nem hivatalosan adták át. Grósz Károly sem ismerte tehát ezek tartalmát korábban.

„A Nagy Imre-iratokat félre tette. Thürmer azt tanácsolta neki⁴⁴⁷, hogy robbantson. Mondja meg a pártnak, a társadalomnak, hogy Nagy Imre rehabilitálásával nemcsak Kádár Jánost köpik szembe, de egész addigi életüket is. Modernizáció és reform címén a szocializmus felszámolása folyik, ez pedig nem más, mint ellenforradalom. (...) Nagy Imrével és a szocializmus ellen irányuló ellenforradalommal Grósz elvtárs veheti fel a harcot – hangzott a tanács.”⁴⁴⁸

A korábbiakban ismertetett Pártpolitikai Bizottság és Társadalompolitikai Bizottság által tárgyalt előkészítő anyagok lényegi megfogalmazásai fedezhetőek fel az MSZMP Elnökségének *A párt politikai arculatának megújításáról* szóló állásfoglalásában. *„A párt jövőbeli arculatának fő vonalait, korábbi önmagától és a többi párttól eltérő jellemzőit mielőbb, már a platformok integrálása, az MSZMP kongresszusa előtt célszerű meghatározni”* – fogalmaz a szöveg még azzal az indoklással, hogy a párt az egységét demonstrálva vehessen részt a választásokon.⁴⁴⁹

A meghatározásban összefoglalták többek között, hogy az MSZMP demokratikus szocialista párt, ami elkötelezettje a marxizmus értékeinek és a baloldali, szocialista, humanista eszméknek. Ezen kívül törekszik a kommunista és a szociáldemokrata értékek új szintézisére. *„Reálisan szembenéz az elmúlt évtizedekkel, hiteles képet alakít ki nemzeti történelmüinkről, benne saját szerepéről, felelősségéről, elhatárolja magát a korábbi vezetés hibáitól (...).”⁴⁵⁰*

⁴⁴⁶ Vasas Joachim: *A tények erejével Nagy Imréről és az 1950-es évekről. (Adalékok Nagy Imre életútjához és az '50-es évekhez)*. Tokaj Print Kft, Tokaj, 2012. 175.

⁴⁴⁷ 1989. június 25–26-án Moszkvában járt és a szovjet vezetés hangulatáról tájékozódott. Találkozott Mihail Gorbacsovval, Alekszandr Jakovlevvel, Nyikolaj Rizskovval. Vasas Joachim közlését lásd: *A tények erejével i. m.* 2012, 182.

⁴⁴⁸ Vasas Joachim közlését lásd: *A tények erejével i. m.* 2012, 183.

⁴⁴⁹ *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai... i. m.* 1994, 632.

⁴⁵⁰ *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai... i. m.* 1994, 632.

A párt vezetésében egyértelműen felszínen lévő feszültségek ellenére a kongresszus előtt még mindig a pártegységre való törekvés jelent meg. Grósz a korábban is többször idézett vele készült interjúban pártellenzékét *revizionista áruló erőknek* minősítette.⁴⁵¹ A létező rendszer megreformálhatóságának kérdésében Grósz mondanivalójában egyértelmű, hogy számára a párt megújításának kérdése még magában hordozta a modellváltás keretein belül maradáást, mint ahogy belső pártellenzékéhez társítja ezáltal a modellváltáson való átlendülést, a rendszerváltáshoz vezető folyamatokat. *„A belső pártellenzék átvette az országban lévő ellenzéknek azt a lózungját, hogy a szocializmus tartalékai kimerültek, és ezt a rendszert nem lehet megreformálni. Ez természetesen hamis jelszó, hiszen nem is próbálták meg a rendszer tartalékait kihasználni. A lehetőségek leszűkültek, ez igaz, de új szocialista struktúrájú formációt kellett volna keresni. Ez volt az én szándékom.”*⁴⁵² Grósz röviden értékelve kudarcának okát úgy látta, hogy sokkal egyszerűbb volt visszatérni a kapitalizmushoz, egyrészt a magyar tradíciók miatt, másrészt a fejlett tőkés országok vonzó példájának demagógiában való eredményes felhasználása miatt. Sárközy Tamás többször idézett könyvében felelevenített egy jelenetet, még halálát megelőzően egyszer Kádár János benézett Németh Miklóshoz, aki Sárközyvel éppen együtt dolgozott. Rövid beszélgetés során Kádár azt mondta nekik: *„»Nehogy azt higgyék, hogy nem tudom, mit csinálnak maguk: kapitalizmust.« (Igaza volt, azt csináltunk.)”*. Sárközy, aki, mint az előző részekben kiderült komoly munkakapcsolatban állt Grósszal, hozzáállásáról a következőket állapította meg: *„Grósz Károly meggyőződéses kommunista politikus volt. Egy vegyes gazdaság a szocialista szektor fölényével még elfogadható volt számára, a tőkés piacgazdaság viszont már nem. Egy többpártrendszer kommunista párti hegemoniával még elfogadott, de a polgári többpártrendszerű parlamenti demokráciát már nem.”*⁴⁵³

Kádár János politikai alapállásának jellemzője volt, hogy törekedett a párt egyesült jellegének hangsúlyozására, a szociáldemokráciának, mint a párt alkotóelemének kihangsúlyozására. Ez a hazai, de különösen nemzetközi politikai téren volt meghatározó hivatkozási alap. Mindez valódi súlyát tekintve nem érdemi, sokkal inkább retorikai értelemben kihasznált álláspontja volt. Az 1948-ban az MDP által létrejött munkásegység az MSZMP önmeghatározásában is fontos szerepet játszott. Ezzel a pártvezetés a szociáldemokrata értékek, a történelmi baloldal képviselőjeként is felléphetett.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Bokor i. m. 1995, 45.

⁴⁵² U.o.

⁴⁵³ Sárközy i. m. 2012, 143.

⁴⁵⁴ Simon István: *Bal-kísértés. A kádári külpolitika és a nyugati szociáldemokrácia.* 2014. 46.

Sarlós István egy vele készült interjújában elmondta, amikor Lázár György 1987-es főtitkárhelyettesi megbízatásának okairól kérdezték, hogy Kádár és Lázár közismert jó viszonyán túl a további okok között szerepelt Lázár szociáldemokrata múltja. Kialakult szokás volt, hogy a PB-ben mindig kell lennie egy (volt) szociáldemokratának. Lázár saját értékelése szerint lényegében tagdíjfizető tagja volt az egyesülés előtti szocdem pártnak. Kádár azonban azt mondta: *„Mindegy mi a funkciója, a külföldi szocialista pártok minden bizonnyal tudják, hogy Lázár szocdem párt tagja volt az egyesülésig, és úgy fogják tekinteni, mint a szocdem pártot a jelenlegi felépítésben.”* – elevenítette fel a lényeget parafrázálva Sarlós István.⁴⁵⁵ Más hasonló források is megerősítik azonban ezt.

Az MSZMP külföldi szociáldemokrata, nyugati kommunista és szocialista pártokkal fennálló kapcsolatai 1989-re már érdekekké váltak. Az ilyen típusú – vagyis nemzetközi pártközi kapcsolatok gondozása – feladatok, a sokáig a külpolitika pártirányításának szervezeti keretét jelentő MSZMP KB Külügyi Osztályához tartoztak. Ez a feladat az 1988 novemberi KB átalakítást követően a szervnél maradt, aminek neve azonban Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztályára változott. A kapcsolattartás, tájékoztatás a kommunista mozgalom és a haladó nyugat-európai mozgalmak, pártok vonatkozásában tehát maradt az NPO-nál, a külpolitikát meghatározó kérdések a kormányvonalra, a Külügyminisztériumhoz kerültek.

Horn Gyula szerepe a döntő folyamatokban és kérdésekben már többször felmerült a korábbiakban is. A nyugati baloldali (különösen olasz, német) kapcsolatok és általában az ország külügyi terén meghatározó tevékenységét nem csak és nem elsősorban, mint külügyminiszter bontakoztatta ki. Horn Gyulának a párt és a kormány kapcsán a rendszerváltásban betöltött szerepét találóan fogalmazza meg az *Itt vagyunk, Európa!* című kiadvány.⁴⁵⁶ Horn pályája külügyesként elsősorban pártvonalon a KB-ban emelkedett. Főnökei külügyi KB-titkárként többek között Berecz János, majd Szűrös Mátyás voltak. Szűrössel való munkakapcsolatának kapcsán kiemelte, a nemzeti gondolkodás, a nemzeti érdekek hatékony képviselését, mint meghatározó közös ügyet. *„Mi annyira együtt tudunk gondolkodni, hogy a legfelső pártvezetés arra a következtetésre jutott, hogy bárki dolgozhat együtt, csak a Szűrös meg a Horn nem.”*⁴⁵⁷ Horn beszámolt arról, személyesen Kádár János beszélgetett el vele, és adta tudtára, hogy pártvonalról átkerül a Külügyminisztériumba, erre 1985-ben került sor. Várkonyi Péter külügyministersége alatt Horn államtitkárként tevékenykedett egészen 1989-ig, amikor Várkonyi helyére került. Addig hozzá tartozó terület volt a belső apparátus irányítása, és Várkonyi utazásai

⁴⁵⁵ Simon *i.m.* 2014, 264.

⁴⁵⁶ *Itt vagyunk, Európa! Portré Horn Gyuláról.* Brainman Kft. Budapest, 1990.

⁴⁵⁷ *Itt vagyunk... i. m.* 1990, 60.

miatt sokszor ő képviselte a kormányban. Nem kevés konfliktussal együtt járó működésében kiemelt jelentőséget tulajdonított KB-tagságának, ami értékelése szerint őt arra jogosította fel, hogy önálló arculattal, önálló személyként képviselhesse a magyar külpolitikát.

Fontos körülménynek tartotta Gorbacsov külpolitikáját, ami kedvező feltételeket teremtett: „Ezáltal számunkra is biztosítottá vált az önállósodás további útja.”⁴⁵⁸ – értékelte. Amikor Németh Miklós 1989 májusában átalakította kormányát és Horn külügyminiszter lett, addigra már a különleges, átfogó és komplex megbízatású, nemzetközi, biztonságpolitikai kérdéseket gondozó NJKB titkára volt. Külügyminiszteri hivatalba lépésekor sajtóértekezletén részletesen bemutatta a várható külpolitikai célkitűzéseket, távlati perspektívákat. Ez összefoglalóan a szélesebb alapokra való törekvés, a nyugati országokhoz és nemzetközi szervezetekhez való közeledés volt. A belső átalakulásról nyilatkozva megállapította, „ésszerűtlen megkérdőjelezni a gyors és gyökeres átalakítás szükségességét, ha egyszer a rendszer életképtelenné bizonyult. Magyarországon minden tekintetben szükség van a problémák mielőbbi megoldására.”⁴⁵⁹ Horn tehát kimondottan nyitott és előrelátó alkata egyértelműen besorolta őt a párt megújításával kapcsolatban is, azzal együtt, hogy alapvetően a kormányvonalon szerepelt leginkább.

Körülbelül ezzel egyidőben, tehát már 1989 tavaszán készült az NPO-nál egy feljegyzés *Az MSZMP tagságáról a Szocialista Internacionáléban* címmel.⁴⁶⁰ Az érvek mellett megfogalmazódott „Érdeklünk a szociáldemokrata pártok széles eszköztárának és tapasztalatainak lehetséges adaptálása a gazdaság és a politikai élet minden területén.”⁴⁶¹ A feljegyzés megfogalmazta, hogy a magyar párt számára a szociáldemokrata alternatíva szolgálhat igazodási modellként. Ehhez azonban nemcsak az országnak, hanem a magyarországi demokratikus szocialista baloldalnak kell felzárkóznia az európai baloldalhoz. „Csatlakozásunk a Szocialista Internacionáléhoz vagy aktív részvételünk munkájában az MSZMP egyfajta elismerését jelentené az Internacionálé által, ami viszont elősegíthetné itthoni legitimációnk erősödését. Bizonyítaná, hogy a nemzetközi szociáldemokrácia az MSZMP-t demokratikus szocialista pártnak, illetve szervezetnek tekinti.”⁴⁶² A feljegyzés külön kitért arra, hogy az MSZMP szervezeti és működési szabályzata mennyiben felel meg, és mely részeiben kell még további átalakításokat végezni ahhoz, hogy a Szocialista Internacionálé Szervezeti Szabályzatának, vagyis a tagság kritériu-

⁴⁵⁸ *Itt vagyunk...* i. m. 1990, 60.

⁴⁵⁹ U.o. 83

⁴⁶⁰ Közli: Simon i. m. 2014, 100-104.

⁴⁶¹ U.o.

⁴⁶² *Puccs vagy összeomlás...* i. m. 2014, 101.

mának megfelelően. Ezek a kritériumok lényegében 1989 nyarán megfogalmazódtak a kongresszusi előkészítés során. Az egyik legfontosabb szempont a demokratikus centralizmus elhagyása volt.

Az eddigiekben igyekeztük bemutatni mindazon körülményeket, amelyeket az 1989-es kongresszus legfontosabb személyi, ideológiai, politikai, nemzetközi, szervezeti változásai közül jelentős, vagy fontos vonatkozásnak értékeltünk.

Bihari Mihály megállapítása szerint 1989. október 6–9-e között az MSZMP tizennegyedik és az MSZP első kongresszusa, tehát ebben az értelemben két kongresszus zajlott le. A kiinduló XIV. MSZMP kongresszusa feladatait a következőkben állapította meg:

- 1) A párt önmeghatározása;
- 2) Döntéshozatal arról, hogy az MSZMP egy vagy több utódpart formájában alakuljon át, milyen karakterisztikája legyen;
- 3) A politikai viszonyok közötti elhelyezkedés meghatározása.⁴⁶³

A tavaszi-nyári események és a párton belüli viszonyok alakulása alapján érzékelhető volt az a fajta előkészületi törekvés, hogy az MSZMP „szélső politikai csoportjai” elhagyásával, de egy pártban szerveződjön meg a politikai utódszervezet, az „új párt”. Az MSZMP vezetése a szakadás technikai kivitelezésére vonatkozó tervvel nem rendelkezett.⁴⁶⁴ Az MSZMP XIV. kongresszusának küldöttei – a megválasztott 1276 küldöttből 1274 regisztráltatta magát – október 5-én este előzetes vitát folytattak a napirendről és az ügyrendről, ezt 6-án délelőtt véglegesítették. Október 6-án Ormos Mária és Nyers Rezső köszöntőjével kezdődött a tanácskozás.

Nyers Rezső politikai megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy az 1988 májusi pártértekezlettel lezárult egy korszak és valami új kezdődött. A KB beszámolójában Grósz Károly főtitkár, a párt alapszabályához szólt hozzá. A *Politikai értékelés történelmi utunk tanulságaihoz, a párt programnyilatkozata* című napirend előadója Pozsgay Imre volt.

A kongresszuson áramlatok, platformok szerint küldöttcsoportok alakultak.⁴⁶⁵ Az eseményekről a *Kongresszus '89* című lap esti száma tudósított, ez közölte a küldöttcsoportok név szerinti összetételét is. A televízió egyenes adásban közvetített a kongresszus tanácskozásairól.

Berecz János a kongresszusi előkészületeket a „botorkáló” jelzővel minősítette utólag. Annak ellenére, hogy komolynak tekinthető adminisztratív munka keretében készült a KB a

⁴⁶³ Bihari Mihály: Egy pártkongresszus szociológiája. Az állampárt végőrái. In: *Magyarország politikai évkönyve* 1990. Szerk. Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, AULA-OMIKK, Budapest, 1990. 21.

⁴⁶⁴ U. o.

⁴⁶⁵ Október 7-én délelőtt 10 óráig a következők regisztráltatták magukat: Reformszövetség (491 fő), Népi demokratikus platform (111 fő), A vidék esélyegyenlőségéért (45 fő), Egészséges Magyarországgért (43 fő), Kongresszusi küldöttek munkástagozata (39 fő), Agrár és élelmiszer platform (38 fő), Platform az MSZMP-ért (33 fő), Platform az ifjúságért (30 fő), Összefogás az MSZMP megújulásáért (24 fő).

kongresszusra, elsősorban és érdemben a különböző erőcsoportok küzdelmei határozták meg a folyamatot. *„Utólag visszanezve: a kollektív tehetetlenség időszakának nevezném ezt a párt hetet. Annak ellenére állítom ezt, hogy az MSZMP politikai porondján minden fellépő rendkívül határozott, elszánt és harcias volt. A kompromisszumkészség szinte minden erőből hiányzott. Mind végleges és kizárólagos győzelemre törekedett.”* – fogalmazta meg Berecz János.⁴⁶⁶

Németh Miklós értékelése megerősíti Bereczét: *„Az első napon valóban kemény, nyílt viták folytak, sokan beolvastak a vezetésnek, felsorolták a hibákat, nem kímélték Grószot, sem Nyersot, nem kíméltek engem sem (...)*” – emlékezik vissza.⁴⁶⁷ A reformkörösök nagy része túllépett a reformkommunizmuson meglátása szerint, helyüket és perspektívájukat egy nyugati szociáldemokrata világban keresték, értékeli.⁴⁶⁸ Kezdeti lendületük és erejük másnapra elfogyott, Nyers és Grósz között még egyfajta vékony egyetértés jelen volt, azonban az irány új párt, az MSZP megalapítása lett. A program elfogadásáról szóló szavazás után azonban nem küldték el az ellenszavazókat, Nyers azonnal a szövetségi politikára gondolt, ennek megnyilvánulása volt a gesztus.⁴⁶⁹

A második napon, október 7-én – Horn Gyula elnökletével – a párt jellegéről szóló állásfoglalás megvitatásával folytatta munkáját a kongresszus. A *Népi demokratikus platform* és a *Reformszövetség* által összedolgozott kompromisszumos tervezetet – 159 ellenszavazattal, 38 tartózkodással – abszolút többséggel elfogadták. Ez kimondta az MSZMP megszűnését és az új párt, a *Magyar Szocialista Párt (MSZP)* megalakulását. A pártkongresszus ülését vezető elnök, Horn Gyula volt, ő mondta ki az 1202 küldötti igen-szavazaton alapuló döntést. Az eseményről tudósítást adó *Népszabadság* cikkben az új pártot, olyan demokratikus szerveződés-ként definiálták, ami a nyugati baloldali mozgalmak rokona.⁴⁷⁰

A kongresszus a döntés megszületése után az MSZP I. kongresszusaként folytatta munkáját.

A kongresszus állásfoglalása leszögezte: *„Hazánk történelmében lezárult a Magyar Szocialista Munkáspárt nevével fémjelzett korszak. A szocializmus eddig volt koncepciója, a sztálini eredetű rendszer felélte minden társadalmi, gazdasági, politikai és erkölcsi tartalékát, alkalmatlan arra, hogy lépést tartson a világ fejlődésével. Ezzel az MSZMP, mint állampárt története véget ért. Az átfogó és gyökeres társadalmi, gazdasági és politikai megújuláshoz elengedhetetlen, hogy belőle új párt alakuljon. A kongresszuson létrejövő új párt kíméletlen őszinteséggel szembenéz elődje múltjával. Elhatárolja magát a bűnöktől, a tévesnek, hibásnak*

⁴⁶⁶ Berecz János: *Az én rendszerváltásom*. OKINA BT, Budapest, 312–313.

⁴⁶⁷ Oplatka *i. m.* 2014, 261.

⁴⁶⁸ *U.o.* 262.

⁴⁶⁹ *U.o.* 263.

⁴⁷⁰ *Népszabadság* 1989.10.08.

bizonyult elvektől és módszerektől. Szakít a bürokratikus pártállam rendszerével, a demokratikus centralizmus elvével. Az alakuló új párt ugyanakkor az MSZMP-n belüli reformtörekvések örökösének tekinti magát."⁴⁷¹

Nyers Rezsőt nagy többséggel választották meg az MSZP elnökévé, Pozsgay Imrét megerősítették köztársasági elnök jelölti minőségében, immáron az MSZP színeiben. Ezt követően fogadták el a *Történelmi utunk* című összefoglaló dokumentumot és a Programnyilatkozatot.

25 tagú elnökséget választottak, amelynek tagja lett Pozsgay Imre, Németh Miklós és Horn Gyula.

Grósz Károly visszaemlékezve elmondta, utalva a kongresszuson bekövetkező szakadással kapcsolatban, hogy annak a konfliktusnak, ami 1989 nyarán bekövetkezett, annak már 1988 nyarán meg voltak a gyökerei a pártban. Érdemben 1989 tavaszára erősödött meg vele szemben pártellenzéke. *„Júniusban már láttam, hogy nincs eszköz a kezemben, amellyel ezt a folyamatot meg tudnám változtatni.*"⁴⁷² Önértékelése alapján két nagy politikai hibát követett el. Az egyiket abban jelölte meg, hogy bár tudta, hogy nincs realitása az egység fenntartásának, mégis annak szorgalmazásával lépett fel. Helyette a különválás programját kellett volna választania, vélekedett. A másik hibát úgy határozta meg, hogy az MSZMP, a Munkáspárttá váló párt, újjászervezésének késve álltak neki. Ezt azonban azért tette, mert nyomon kívánta követni a tőle idegen MSZP arculatának kialakulását. Egy hónapig várt, míg kialakult a véglegesnek tekinthető álláspontja, vagyis, hogy új pártot kell szervezni. Ha bement volna az MSZP-be, az egy revizionista program és erő támogatása lett volna részéről. A legnagyobb revizionistának Pozsgay Imrét tartotta, aki mellé beállt Németh Miklós és Horn Gyula.⁴⁷³ A politikai revizionizmus minősítése Grósz Károly részéről érthető, és ugyanakkor különösen Németh Miklós nem valószínű, hogy durva sértésként élte volna meg. *„Nem voltunk reformkommunisták. Egyrészt mert évek óta tudtuk, hogy a »reálisan létező szocializmus« doktrínája nem megreformálható, másrészt azért, mert 1989 tavaszára éppen olyan pozícióba kerültünk, hogy ennek nyílt deklarálására is erőt éreztünk.*"⁴⁷⁴

Az MSZP státusza nem volt egyértelmű, politikai súlya pedig nem volt elődjéhez mérhető. A kormány jelentősége ebben a helyzetben megnőtt, a politikai élet központi szereplője lett, önálló kezdeményezésekkel fordult az ellenzéki szervezetekhez.⁴⁷⁵ A kongresszus utáni

⁴⁷¹ *Kongresszus'89. Rövidített, szerkesztett jegyzőkönyv az 1989. október 6-9. között tartott kongresszus anyagából.* Szerk. Kimmel Emil, Kossuth Könyvkiadó, 1990.

⁴⁷² Bokor i. m. 46.

⁴⁷³ U.o. 47.

⁴⁷⁴ Oplatka i. m. 2014, 262.

⁴⁷⁵ *A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. 5. kötet.* Szerk. Ripp Zoltán, Ripp Erzsébet, Elbert Márta, Révész Béla, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2000. 7.

számos nyilatkozat közül szemléletes a kormány helyzetéről Medgyessy Péteré: „Egyelőre nem tisztázott, hogy a szocialista párt milyen viszonyban van a kormánnyal. Elképzelhető, hogy a kormányfőn kívül több kormánytag is belép ebbe a pártba. Magam szimpatizálok az új párt törekvéseivel, de amíg nem érzem karakterisztikusnak az elhatárolódást a múlttól és a körvonalazódó programba bele nem illő politikai erőktől, addig várok. Az is elképzelhető, hogy több kisebb párt alakul az egykori MSZMP-ből. Őszintén szólva én ennek híve lennék, így legalább tisztázódnának a frontok. Úgy vélem egy esetleges kormányalakítást a jelenlegi kormányfőnek kell kezdeményeznie és végrehajtania.”⁴⁷⁶

Az MSZMP-ből alakuló jogutód pártba való átigazolás Németh Miklós szempontjából gyakorlati szempontú kötelem is volt. Fennállt a lehetősége azonban, hogy ő és Pozsgay Imre a reformkörösökkel egy szociáldemokrata pártot alapít. Ezesetben azonban megszűnhetett volna a kormány parlamenti többsége – legalábbis Németh ezt az érvet adta lépésük magyarázatául.⁴⁷⁷

Az Országgyűlés 1989. november 21-i ülésén Németh Miklós a Magyar Köztársaság kikiáltását az átmenet egy fontos szakaszának zárásként értékelte. Egy minőségileg új szakasz kezdetét is megállapította ugyanakkor. Említést tett azon vélekedésekről, amelyek az Országgyűlés és a kormány együttműködésében egy konfrontatív szakaszt jósoltak. Németh szerint a demokratikus jogállam alapintézményeinek megalkotásában könnyű volt megtalálni a közös nevezőt, főként mert az abban résztvevő politikai erők mindegyike szorgalmazta azt. Ezt követően így fogalmazott: „Vitatathatlan: amiről ezen, és a következő ülészen kell döntenünk Önöknek, azt nem fogják tízezrek ujjongva üdvözölni a Kossuth téren, mint tették azt a köztársaság kikiáltásakor.”⁴⁷⁸ Ebben a helyzetben ismertette az ország adósságainak valódi mértékét.

Az Országgyűlés 1989. december 21-én mondta ki saját feloszlását – az ország működőképessége érdekében nem azonnali – hanem 1990. március 16-i hatállyal.⁴⁷⁹ Ezt követően az ideiglenes köztársasági elnök 1990. március 25-ére kiírta az országgyűlési választásokat, így kezdetét vette a választási küzdelem, ami azonban már egy másik történet része.

⁴⁷⁶ HVG 1989. 10. 14.

⁴⁷⁷ U.o. 265.

⁴⁷⁸ U.o.

⁴⁷⁹ Országgyűlési Napló (1989.12.21.) 5997-6006. Lásd: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1985_05/?pg=316&layout=s (utolsó letöltés: 2020. 12. 13.)

ÖSSZEGZÉS

A pártállam működésének egyik alapvető jellemzője volt, hogy a párt oldalán megszülető döntéseket lényegében végrehajtotta a kormány, törvénybe iktatta az Elnöki Tanács, az Országgyűlés. Ez a folyamat persze kellően cizellált volt, de a lényeg, hogy a politikai döntés mindig a párt vonalán született meg. Azért jelentős a Grósz és az azt követő Németh-kormány, valamint az Országgyűlés működése, mert ez a gyakorlat megváltozott. A pártállam utolsó éveire a hatalom számára egyértelművé vált, hogy többek között az államcsőd elkerülése nem lehetséges az addig képviselt ideológia politikai-hatalmi érvényének fenntartása mellett. A pártállami berendezkedésben azonban a kommunista párt alapvetően ideologikus jogcímen nyugvó támaszszal gyakorolta „alkotmányosan” rögzített egyeduralmát. A fennálló politikai-gazdasági-társadalmi berendezkedés ideológiai alapú meghatározottsága (korlátoltsága) révén, a gazdaság területén olyan akadályokba ütközött, amelyek előrevetítették, hogy amennyiben a politikai viszonyokban nem következik be érdemi változás, úgy az egész rendszer léte kérdőjeleződik meg.

Értékelésünk szerint Magyarországon a belső helyzet változásait és átalakulását a kommunista politikai vezetés maga indította be azért, hogy hatalmát megőrizhesse. Az állampártrendszer kereteiben működő kommunista diktatúra reformokkal próbálkozva kísérletet tett a politikai intézményrendszer átalakítására, a hatalmi szerkezet módosítására. Ezt a fentebb leírtak alapján a magyarországi szocializmus rendszerkorrekciójának, modellváltási kísérletének tekinthetjük. Ezek a reformok, vagyis a rendszer önmagát megváltoztató lépései megvalósultak, a korrekció eredményeként módosult a hatalmi szerkezet, ezáltal a hatalom gyakorlásának módja. A módosult felépítmény tette lehetővé a modellváltási kísérletet. A demokratikus szocializmus érvényre juttatásához azonban olyan mértékben kellett módosítani a rendszer alkotmányos alapjait – a szocializmus normatívájának kiiktatásával –, hogy az egy lényegében polgári parlamentáris rendszer alapjait jelentette.

Az értekezésben többnyire a szakirodalomból és más kutatásokból is alaposan feltárt politikai folyamatokat követtünk nyomon, mégis azzal a meggyőződéssel folytattuk munkánkat, hogy az abban felszínre hozott részletek egy egészen újszerű olvasatot, értelmezési keretet képesek létrehozni. A hatalmi rendszer és a rendszerváltás összefüggései hatalmas kutatási teret jelentenek és az elmúlt évtizedek felszínközeli alapkutatásai nélkül nem állna rendelkezésre a betekintés lehetősége sem.

A legnagyobb hiányossága történeti feldolgozásoknak az alkalmazott módszertani szokásokban rejlik. Hajlamos a szakma az egyolvasatú vizsgálatokra, ebből fakadóan az egyoldalú

értékelésekre. Ez arra mutat, hogy a pártállam működését még mindig nem ismerjük kellő alaposan. Bihari Mihálynak ma is érvényes megállapítása, hogy a bolsevik kommunista pártok a történelem nagy talánya. A mindent behálózó és átító párt működését meglátásunk szerint először kizárólag absztrakt megközelítésben szükséges tanulmányozni ahhoz, hogy a valóságba visszahelyezkedve törvényszerűségeket ismerhessünk fel. A bolsevizmus egyszerre elmélet, stratégia és taktika, tehát egy szinte kiismerhetetlen gyakorlat alkalmazása.

A cselekvések, döntések és folyamatok mögöttes tartalmát ideológiai ismeretek nélkül szintén nem fejthetjük meg. Megnehezíti az értelmezhetőséget az a sajátos ideológiai nyelvezet, ami a mozgalomban a lingua franca szerepét töltötte be, sokszor azonban szinte megdöbbentően hathat a felismerés, hogy több tíz oldalas felszólalásokból, vagy akár írásos anyagokból alig szűrhető ki érdemi információ.

A szövegelemzések esetében tekintettel kell lenni továbbá arra a sajátos milióra, amiben az ideológiai narratíva állandóan változik, így a retorikára jellemző állandó hivatkozási kényszer halmozottan nehezíti az értelmezést. Ez nemcsak a politikai vitákban, hanem írásos anyagok elemzésekor is fennáll. Elég, ha csak terminusokat veszünk alapul, az értekezésben bemutatott egyik fontos felismerésre, az ún. nem termelő területek jelentőségére nem következtettünk első olvasatban. Nyelvi és kutatói észlelésünk napjaink szókészletén alapul, sokkal direktebb megfogalmazásokhoz szokott. Azonban a pártállami terminusok mögöttes tartalmában érdemi és fontos felismerésekre juthatunk: fentebbi konkrét esetben a kormányzati korszerűsítés programjára, ami lényegében ismeretlen folyamat a történetírásban. Ennek oka azonban nem csak a nyelvi sajátosságokban jelölhető meg.

A különböző témaköröknek, mint döntéseknek szinte minden esetben feltételezhetjük a pártállami hierarchiákban való megjelenését a döntéselőkészítés folyamatában. Azonban a különböző témakörök gondozása, előkészítése egyrészt a párt és az állami vonal szerveiben is jelen lehet, ugyanakkor az írásos anyagok lekövetése a döntéshozatalban még nem elégséges alap. Egyes előkészületi szinteken megvitatott anyagok különböző változatai nem állnak rendelkezésre, a különféle ülésekről készült jegyzőkönyvek sokszor csak rövidített, tehát nem szó szerinti változatban állnak rendelkezésre.

A vezetők információs szintje különbözőséget mutat, és ezáltal egyes kérdésekről alkotott véleményük, emlékeik és értékítéletük eltér egymástól, ellentmondásokat teremtve ezáltal.

Az értekezésben a pártállam vezetését helyeztük elsősorban fókuszba, ebből a perspektívából próbáltuk nyomon követni a politikai döntéshozatal különböző szintjeit. A magyarországi bolsevik kommunista párt helyzetét és lehetőségeit lényegesen befolyásolták a nemzetközi politika külső tényezői. A szovjet vezetés szerepe a korábbi időszakokhoz képest sajátos

módon alakult át a világpolitikai folyamatok során a keleti blokk országaival való kapcsolataiban is.

A válsághelyzetből kivezető út egyértelműen beleütközött a sokáig képviselt ideológia falaiba, ez a jelenség elsősorban a gazdaság területén jelentkezett. A nyolcvanas évek végére a társadalmasított ideológia magyarázatok érvényüket veszítették és a létező rendszer létjogosultsága megkérdőjelezhetővé vált. Az ideológiai alapokat több mint valószínű, hogy a gazdaság válságos helyzete következtében megfogalmazódó válaszok ásták alá elsősorban. A rendszer történetében újra meg újra felmerülő reform ebben az esetben sajátos módon, de összekapcsolódott a gazdasági mellett szükségyszerű politikai reformokkal. Ez az összekapcsolódás a politikumban találkozott 1956 kérdésével, és a Kádár-rendszerrel való kontinuitás problematikájában végül Nagy Imrével is, sikertelenül.

A politikai lépések társadalmi hatásainak vizsgálataiból egyértelműen kiolvashatóvá vált, hogy a párttagság, a társadalom különböző csoportjai értékelése szerint Magyarország társadalmi valóságában fokozódik a magántulajdon és a pénztőke szerepe, a pluralizmus terjedése a kapitalizmusba való átmenetet jelzi.

Míndeközben a legfelsőbb politikai vezetés egyik legfontosabb célkitűzése az volt, hogy a kormány politikai kormányra váljon. Ehhez önálló politikai arculatot kellett kialakítani. Elhatárolhatóvá kellett tenni a Politikai Bizottságtól, a Központi Bizottságtól. A cél elérése érdekében – a megváltozó politikai-ideológiai helyzetben – nem lehetett fenntartani a korábbi viszonyokat. Le kellett számolni a tétellel, mely szerint a „munkásosztály forradalmi pártján” keresztül az államhatalomban valósul meg a munkásosztály hatalma.

A hatalom birtokosai és a rendszerváltó ellenzék tárgyalásokba kezdtek, ezek középpontjában a szabad választások álltak. A megszülető megállapodás az addig fennálló politikai rendszer, vagyis az egypártrendszerű államszocializmus berendezkedésének megváltoztatása nélkül nem lett volna kivitelezhető. A rendszer politikai vezetése csak egy bizonyos pontig törekedhetett a korrekciók keretein belül maradni. Az eredeti célkitűzés kezdetben a szocializmus alapján álló, plurális – ezáltal a hatalom szempontjából demokratikusabbnak vélt – modellváltás volt. Továbbra is minden politikai erőnek, pártnak el kellett volna fogadnia, hogy a politikai játéktér a szocializmus. Az egypárt ebben az esetben sem maradhatott volna változatlanul. A rekonstrukciós folyamatban az MSZMP azonban átbillent egy kritikus pontra.

A pártállamban addig megszámlálhatatlan számú formális hierarchia szolgált a marxizmus-leninizmus ideológiai talapzatán kiépült diktatúrát, a hatalmat. Az elhatalmasodott politikai intézményrendszer működtetésének legfőbb hatalmi intézménye az egypárt, legfonto-

sabb eszköze pedig a pártirányítás volt. Az MSZMP a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások politikai megállapodását követően, 1989 októberének elején meghatározó változáson ment keresztül, ennek a változásnak azonban számos meghatározó előfeltétele is volt.

A XIV. MSZMP kongresszusnak induló politikai esemény egy új párt megalakításáról döntött, létrehozták a Magyar Szocialista Pártot. Az MSZP új vezetése nem volt politikailag egységes, elsősorban nyitott volt, értve ezalatt a polgári és nemzeti ellenzéki irányzatokat is. Az MSZP meghatározónak tekintett vezetői többségükben a kései pártállami – Kádár utáni – vezetői voltak. Megfogalmaztak ugyan marxista értékeket, de elhatárolódtak a forradalmi bolsevik gyökerektől, lényegében megtagadott egy hetven évre visszanyúló ideológiai előzményt. A nyugati szociáldemokrácia, az európai baloldal magyarországi képviselőjeként mutatkoztak, mint politikai párt.

Mindehhez újra kellett alkotni a hatalomgyakorlás parlamentáris politikai-intézményi feltételeit, ennek előzményei közé tartozik az évtizedekig működő alaprendszer szerkezetének megváltoztatása. Álláspontunk szerint az irányítási rendszerek módosításának a pártállam vezető posztjaiban bekövetkező személyi változások eredményei és feltételei is voltak.

Ennek az összetett folyamatnak az egyik utolsó állomása volt, amikor 1989 júniusában az MSZMP KB létrehozta a négy fős Elnökség intézményét, amit Nyers Rezső, Grósz Károly, Németh Miklós és Pozsgay Imre alkotott. Ezzel egyidőben az egyik legfontosabb politikai testületet, a Politikai Bizottságot is átalakították. Tagjainak száma 21 főre emelkedett, elnevezése Politikai Intéző Bizottságra változott. Az új intézmények megalkotása egyúttal jelezte azt is, hogy a párt kritikus helyzetben van. A kommunista mozgalom magyarországi történetében többször is megfigyelhető, hogy a politikai helyzet válságos időszakában a párt különleges szerveket hoz létre. Tehát a kommunista párt kritikus időszakokban másként működik.

1989 első felében a főtitkár és a PB helyzete több alkalommal megingott. 1989 júniusában már magának a főtitkárnak a lemondatása felmerült. Erre nem került sor, az elnökségi típusú vezetési szerkezetben helyet kapott Grósz is, azonban korábbi hatalmi súlya elveszett. Berecz János, az MSZMP pártideológusának KB-titkári felmentése is szemléltette az új irány megfogalmazását. Grósszal együtt kikerült az MSZMP NKA-tárgyalódelegációjából.

A kritikus törésvonalak Pozsgay Imre 1989. január 28-i nyilatkozata után kezdték megrajzolni az állampárt belső erőinek határait. 1989 tavasza ezáltal hatalmi szempontból bizonytalanlanná vált, a vezetés innentől fogva csak késleltetni, ideiglenesen elkerülni törekedhetett a pártszakadást. Mindez valószínűleg az eredeti elgondolásoknál nagyobb mértékben eredményezte a kormány önálló politikai szerepkörének formálhatóságát. Németh Miklósnak, mint kormányfőnek, presztízse volt a társadalomban, az ellenzék köreiből és a nemzetközi politikában is.

1989 késő tavaszára az előzetes egyeztető tárgyalások során az MSZMP és a vele szemben szövetségbe tömörült ellenzéki szervezetek között kialakult az átmenet formai szerkezetének konstrukciója, a Nemzeti Kerekasztal. Ebben a folyamatban oldódott fel az állampárt, az MSZMP egyeduralmát biztosító legfontosabb hatalmi eszközeit a tárgyalási folyamat során fokozatosan adta fel.

A hatalmi játszma Nagy Imre újratemetésével érkezett el a döntő jelentőségű pillanatokhoz. Az MSZMP egysége ekkor már csak egy mesterségesen életben tartott illúzió volt.

A párttagok ezrével léptek ki az MSZMP-ből. Csak az elnökségen belül legalább három egymástól jól elkülöníthető politikai irányultság volt jelen.

Pozsgay Imre és Nyers Rezső a pártvezetés ún. reformszárnyának kiemelkedő személyiségei egymástól is igen távol álló politikai áramlatokban voltak érdekeltek. Az MSZMP hasadásának, szétválásának metszésvonala azonban nem ezen politikai áramlatok, hanem az akkor még Grósz-féle hatalmi centrum és a retrográd posztsztálinista irányzatok mentén helyezkedett el. Utóbbiak a kongresszuson diszkreditált vonulattá váltak.

Az értekezés elsősorban azt a feladatot vállalta magára, hogy a rendszerváltásban meghatározó szerepet betöltő állampárt belső hatalmi folyamatait kövesse nyomon, egy alternatív szemléleti megközelítés és az újragondolás lehetőségét is megteremtette. Elsősorban a hatalmi súlypont mozgásait követtük annak érdekében, hogy a későbbiekben az értekezés nyújtotta elemzési keretben a hatalmi környezet más szereplőiről és témaköreiről további kutatásokat alapozzuk meg.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-A-2-ar Grósz Károly Minisztertanács elnöke Titkársága iratai (1986–1988)

XIX-A-2-at Németh Miklós Minisztertanács elnöke Titkárságának iratai (1988–1989)

XIX-A-a Minisztertanács üléseinek jegyzőkönyvei

M-KS 288. fond/4. Az MSZMP Központi Bizottsága iratai (1956–1989)

M-KS 288. fond /5. Az MSZMP Politikai Bizottsága (1956–1989)

M-KS 288.fond/ 60. Az MSZMP KB Pártpolitikai Bizottsága iratai

M-KS 288. fond/ 62. Az MSZMP KB Nemzetközi Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága iratai

M-KS 288.fond/41. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság iratai

M-KS 288. fond/41. Az MSZMP KB Társadalompolitikai Bizottság iratai

Nyomtatásban megjelent források

A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról. Századvég – 1956-os Intézet, Budapest, 1993.

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956-1962. Budapest, 1964.

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, Szerk.: VASS Henrik (szerk.): 1985–1990. Budapest, Interart Stúdió. 1994.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. I-II. Szerk.: S. Kosztricz Anna, Lakos János, Némethné Vágyi Karola, Soós László, T. Varga György. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1993.

A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve. Budapest, Kossuth, 1988.

A magyarság esélyei. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Lakitelek, 1987. szeptember 27., Antológia Kiadó, Lakitelek, 2017.

A rendszerváltás forгатókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. 5. kötet. Szerk. Ripp Zoltán, Ripp Erzsébet, Elbert Márta, Révész Béla, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2000.

A szocializmus fejlődésének időszerű kérdései hazánkban. Országos elméleti tanácskozás. Szeged 1987. február 19-21. Szerk. Boros Sándor, Kossuth Könyvkiadó, 1987.

Brüsszelből tekintve. Titkos NATO-jelentések az átalakuló Kelet-Európáról, 1988–1991. Szerk. Kecskés D. Gusztáv, MTA–RETÖRKI, 2018.

Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból, 1985-1991. Szerk. Baráth Magdolna, Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2000.

Grósz Károly: Kiállni a politikáért, tenni az országért! Grósz Károly beszéde a budapesti pártaktíván, 1988. november 29. Budapest, Kossuth, 1988.

Grósz Károly: Nemzeti összefogással a reformok sikeréért! Beszéd a Csongrád megyei párt-értekezleten, 1988. december 16, beszéd az MTESZ jubileumi ülésén, 1988. december 16. Budapest, Kossuth, 1989.

Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök 1988-1989. Válogatott dokumentumok., Válogatta és sajtó alá rendezte: Ágh Attila, Géczy József, Sipos József, Kossuth Kiadó Budapest, 1999.

Rendszerváltozás Magyarországon 1989-1990. Dokumentumok. Főszerk. Békés Csaba, Malcolm Byrne. Budapest, National Security Archive – Hidegháború-történeti Kutatóközpont –1956-os Intézet, 1999. (sokszorosított kézirat)

Az MSZMP Központi Vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei IV. kötet 1981-1989, Összeállította: Németh Jánosné, Magyar Országos Levéltár, 2001.

A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusa 1985. március 25-28., Kossuth Könyvkiadó, 1985.

Az 1985. június hó 28-ára összehívott Országgyűlés naplója. II. kötet. 1987. szeptember 16.–1988. november 26. Budapest, 1998.

A Magyar Demokrata Fórum 1988. szeptember 3-i tanácskozásának jegyzőkönyve és sajtóvisszhangja. Szerk. Szeredi Pál, Antológia Kiadó, Lakitelek, 2018.

Kongresszus'89. Rövidített, szerkesztett jegyzőkönyv az 1989. október 6-9. között tartott kongresszus anyagából. Szerk. Kimmel Emil Kossuth Könyvkiadó, 1990.

Kenedi János: Kis Állambiztonsági olvasókönyv. október 23. – március 15. – június 16. a Kádár-korszakban, Magvető, Budapest, 1996.

Új Márciusi Front, 1988. Dokumentumok, cikkek, interjúk. 1989.

A demokrácia alternatívái hazánkban. Az MSZMP és a Magyar Demokrata Fórum képviselőinek vitafóruma a Politikai Főiskolán, 1989. január 20-án. Budapest, Kossuth, 1989.

Kézikönyvek, Monográfiák, feldolgozások, tanulmányok, cikkek

A dolgozó népet szolgálták? Fegyveres testületek és pártirányításuk a szocializmusban Szerk. Ötvös István, Trieber Péter, NEB Könyvtár-sorozat, NEB Hivatal, Budapest, 2018.

A puha diktatúrától a kemény demokráciáig. Szerk. Bodzabán István, Szalay Antal. Budapest, Pelikán, 1994.

A reformkörök élete és halála 1988-1990. A tiszavirágzástól Horn Gyuláig. Szerk. Géczy József Alajos, Révész Béla, Reformkörök Alapítvány, 2015.

A rendszerváltás forгатókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. 7. kötet Alkotmányos forradalom. Tanulmányok. Szerk. Bozóki András, Budapest, Új Mandátum, 2000.

A többpártrendszer kialakulása Magyarországon, 1985-1991. Tanulmánykötet. Szerk. Bihari Mihály, Budapest, Kossuth, 1992.

Az állampárt biztonsága. Tanulmányok a belügy és a kommunista párt kapcsolatrendszeréről a Kádár-korszakban. Szerk. Horváth Zsolt, Kiss Réka, Simon István, NEB Könyvtár-sorozat, NEB Hivatala, Budapest, 2019.

Balázs Zoltán: *Modern hatalomelméletek*, Korona Kiadó, Budapest, 1998.

Berecz János: *Az én rendszerváltásom*. Budapest, OKINA Bt., 2005.

Berend T. Iván: *A történelem - ahogyan megéltem*. Budapest, Kulturtrade, 1997.

Bihari Mihály: *Magyar politika, 1944–2004. Politikai-hatalmi viszonyok*. Budapest, Osiris, 2005.

Bokor Péter: Az utolsó főtitkár – Beszélgetés Grósz Károllyal In: *Mozgó Világ* (21. évf.) 1995/6. sz [33–47]

Bozóki András: *Magyar politikusok arcképcsarnoka*. Budapest, Századvég, 1998.

Csanádi Mária: A pártállam-rendszer szerkezete, kohéziója és szétesése Magyarország példáján *Gazdaság* 23. évf. 1989. 4. szám. 5-10.

Dr. Helgert Imre – Dr. Mészáros Gyula: *A Magyar Honvédség a rendszerváltás sodrában. Néphadseregből – Magyar Honvédség I-II.*, RETÖRKI, Lakitelek, Antológia, 2017.

Fejti György: A politikai rendszer reformja. *Pártélet* 34. évf. (1989) 2. sz. 3-8.

Fricz Tamás – Halmy Kund – Orosz Tímea: *A politikai túlélés művészete. Az MSZMP/MSZP hatalomátmentésének természetrajza: Érvelés és gyakorlat (1988-2010)*, RETÖRKI, Antológia Kiadó, Lakitelek, 2014.

Germuska Pál – Horváth Miklós: *A magyar honvédelmi igazgatás története, 1945–1990*. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2020. https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15213/Germuska_Pal-Horvath_Miklos_A_magyar_honvedelmi_igazgatas_tortenete_1945-1990.pdf;jsessionid=CE4171595F7098EE1AF45DCA634C3B38?sequence=1

Gyarmati György: Végjáték és nyitány. Nagy Imre temetése és az állambiztonság. *Betekintő* 2014/2. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2014_2_gyarmati.pdf. 2014.

Gyurkó László: *Arcképvázlat történelmi háttérrel*, Magvető, Budapest 1982.

Horn Gyula: *Cölöpök*. Budapest, Móra Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1991.

Itt vagyunk, Európa! Portré Horn Gyuláról. Brainman Kft. Budapest, 1990.

Kalmár Melinda: Modellváltástól a rendszerváltásig: az MSZMP taktikájának metamorfózisa a demokratikus átmenetben. In: *Alkotmányos forradalom: tanulmányok. A rendszerváltás forogatókönyve: kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. 7. kötet*. Főszerk. Bozóki András. Szerk. Elbert Márta [et al.]. Főnix, Budapest, 2000.

Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: *Kinek a forradalma*. Püski – Kortárs, Budapest, 1997.

Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor – Riba András: *Snagovi tükrök. Ecsetvonások a politikus pályaképhez*. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2019.

Kahler Frigyes: *Az Igazság Canossa-járása avagy a rendszerváltoztatás és az igazságtétel történetéhez*. RETÖRKI, Antológia Kiadó, Lakitelek. 2014.

Kárpáti Ferenc: *Puskalövés nélkül*. Budapest, Duna International, 2011.

Kávássy János Előd: *Nyugati szélben. Adalékok a magyar-amerikai kapcsolatok 1989-es történetéhez; gondolatok a kelet-európai és a magyar rendszerváltáshoz*. RETÖRKI, Antológia Kiadó, Lakitelek, 2015.

Kenedi János: Kismester-dalnokok. Egy-két szó Kun Miklós könyve alapján. In: *Évkönyv 1999 VII. Magyarország a jelenkorban*. Szerk. Standeisky Éva, Rainer M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 1999. [323–329]

Keskeny Ernő: *A magyar-orosz kapcsolatok 1989-2002*. Századvég, 2012.

Kilényi Géza: A VII. ötéves tervidőszak kiemelt államtudományi kutatásai. In *Állam, térkapcsolatok, demokrácia. Bihari Ottó Emlékkülés* Szerk.: Csefkó Ferenc, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja és a Janus Pannonius Tudományegyetem Pécs, 1987,

Kilényi Géza: *Egy alkotmány-előkészítés dokumentumai. (Kísérlet Magyarország új Alkotmányának megalkotására, 1988–1990.)* Budapest, Államtudományi Kutatóközpont. 1991.

Kiss Dávid: *A magyar haderő átalakítása 1987 és 1992 között*. Budapest, Veritas–Magyar Napló, 2018.

Kiss Gy. Csaba: A magyar átmenet historiográfiájának néhány kérdése *Rendszerváltó Archívum* II. évf. 2017/1. sz. 4–7.

Krahulcsán Zsolt: *Hatalomátmentés. Az MSZMP és az állambiztonság a rendszerváltás évében*. Budapest, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet. http://www.hamvasintezet.hu/uploads/assets/files/hatalomatment%C3%A9s_javitott.pdf, 2014.

Krahulcsán Zsolt: A magyar politikai rendőrség és a szocialista országok állambiztonsági szervei közötti kapcsolatok szabályozása 1956-1989 *Levéltári szemle*, 2009/3. 3–19. p.

Krahulcsán Zsolt: KGB és III. Főcsoportfőnökség. Egy kapcsolat vége...(?). *Betekintő*, 2007/4. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2007_4_krahulcsan.pdf,

Kukorelli István – Tóth István: *A rendszerváltozás államszervezeti kompromisszumai*. RETÖRKI, Lakitelek, Antológia. 2016.

Kulcsár Kálmán: *Két világ között. Rendszerváltozás Magyarországon, 1988-1990*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.

M. Kiss Sándor: *Közelítések. 1956. Tanulmányok, esszék, előadások*. Kairosz Kiadó, 2011.

Magyarország politikai évkönyve 1988. Szerkk. Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Budapest, R-Forma-Reform, 1989.

Magyarország politikai évkönyve 1990. Szerkk. Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Budapest, Aula-OMIKK, 1990.

- Mink András: Grósznoszty *Beszélő (Új folyam)* 4. évf. (1999) 9. sz. 75-79.
- Munkásörtség és rendszerváltás. 1988–1989* ÓLMOSI Zoltán (sajtó alá rendező). Budapest, Tarsoly. 2016.
- Nyers Rezső: *Útkeresés, reformok*. Budapest, Magvető, 1988.
- Oplatka András: *Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke.”* Budapest, Helikon. 2014.
- Pozsgay Imre: 1989. Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban. Budapest, Püski, 1993.
- Pozsgay Imre: *Koronatanú és tettestárs*. Budapest, Korona, 1998.
- Puccs vagy összeomlás? 8 interjú a Kádár-korszakról volt MSZMP PB tagokkal*. Szerk. Simon János, RETÖRKI, Antológia Kiadó, Lakitelek, 2014.
- Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. 1956-os Intézet, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011.
- Rainer M. János: *Adalékok a (magyar) rendszerváltás fogalomtörténetéhez*. In: Rendszerváltás(ok) Magyarországon. Szerk. Gerhard Péter – Koltai Gábor – Rácz Attila – V. László Zsófia, Mundus Novus Könyvek, Budapest, 2010. [15–23.]
- Rendszerváltás 1989. 15 tanulmány – Témák között válogatva*. Szerk. M.Kiss Sándor, RETÖRKI, Antológia Kiadó, Lakitelek, 2014.
- Révész Béla: A pártállami időszak ismeretlen hatalmi testülete: a Koordinációs Bizottság (1957–1988). *Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica*,. 387–399., http://acta.bibl.u-szeged.hu/34765/1/juridpol_076_387-399.pdf, 2018. december 5. 2014.
- Ripp Zoltán: A vég kezdete. Az MSZMP hatalmi politikája az 1988. májusi pártértekezlet előtt. *Múltunk* 49. évf. (2004) 1. sz. 3-47. p.
- Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Budapest, Napvilág, 2006.
- Sárközy Tamás: *Magyarország kormányzása, 1978–2012. A szoft diktatúra kormányzásától az újkapitalista konfliktusos demokrácia kormányzásán át a fülkeforradalom vezérdemokráciájának kormányzásáig*. Budapest, Park. 2012.
- Schmidt Péter: *A politikai átalakulás sodrában*. Századvég Kiadó, Budapest, 2008.
- Schmidt-Schweizer, Andreas: A rendszerváltás első forgatókönyve. Fejti György: Gondolatok a politikai rendszer reformjáról, a hatalomgyakorlás megosztásáról. 1989. január 19. Dokumentumközlés. *Történelmi Szemle* 51. évf. 2009. 1. sz. 145-153. p.
- Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához* Szerk. Nyíró András, Interart Stúdió, Budapest, 1989.
- Simon István: *Bal-kísértés. A kádári külpolitika és a nyugati szociáldemokrácia*. 2014.
- Smuk Péter: Az Országgyűlés funkcióinak fejlődéstörténete – 1985-1990. *Jog, állam, politika* 1. (évf.) 3. sz. 2009. 36-61.p.

Szekér Nóra – Riba András László: *A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói*, RETÖRKI, Lakitelek, Antológia. 2014.

Tőkés Rudolf: *A harmadik magyar köztársaság születése. Emberek, ideológiák, intézmények*. Budapest, L'Harmattan, 2015.

Tőkés Rudolf: *A kialakult forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás, 1957–1990*. Budapest, Kossuth. 1998.

Vasas Joachim: *A tények erejével Nagy Imréről és az 1950-es évekről. (Adalékok Nagy Imre életútjához és az '50-es évekhez)*. Tokaj Print Kft, Tokaj, 2012.

Vastagh Pál: *Alkotmányrevízió 1972: kitörési kísérlet vagy korrekciós próbálkozás. Múltunk* 2017/2 sz. 203-244. p.

Vonyó József: *A pártirányítás az államszocialista rendszerben Magyarországon (1949–1989)*. In: U. ő. *Egy monolit rendszer árnyalatai. Tanulmányok Magyarország 1945 utáni történetéről*. Pécs, Kronosz. 2012.

Internetes adatbázisok

Arcanum Digitális Tudománytár

<https://adatbazisokonline.hu/gyujtemeny/partiratok>

Hungaricana Közgyűjteményi portál

NEB Tudástár: <https://www.neb.hu/hu/tudastar>

Nemzeti Audiovizuális Archívum (NAVA)

SUMMARY

Techniques of power in the final hours of the party state (1987-1990)

The theme of our dissertation is the analysis of the background of the political decision making institutes and organization of the party state, which mainly examines the last period of the Kádár era directly preceding the regime change by working up of the accessible primary sources.

In the political history dealing with this period the dominant feature is the reconstruction of the process on the basis of the history of the events. Most historians recognize and emphasize the demand for the comprehensive elaboration of the background of the system but its elaborated and basically institute-centred approaches are accessible sporadically, in most cases the memoirs of the contemporary political, public figures or in monographs based on the sources of the state party.

In the period preceding the regime change (1987–1989) the political, power crises following 1945 and the most important points of the attempts at the correction of the system are imminent in the decision preparing and making in the activity of the state party. The research formulated the demand for the revelation of the power structure by examining the institutes and decision making mechanism of the power embedded in the events of the regime change and tried to demonstrate the final stage of the party state of Károly Grósz during the process of the correction of the system referring to the motives of the decisive political, power changes in the period following the Second World War.

It makes an attempt to illustrate the importance of the modified relation of the state party, the government and the Parliament from special methodological points of view and by an alternative analysis of the sources.

In the analysis of the formation of the power we concentrate on phenomena and circumstances which do not have adequately prominent role in the works dealing with the end of the party state and the regime change. We analyzed the political process leading to the regime change through the steps which modified the power structure.

The formation of power means those technical measures of the party state executed by the communist leadership which can be seen in the formation of the system aiming at socialist constitutionalism.

ÖSSZEFOGLALÓ

Hatalomtechnika a pártállam végóráiban (1987–1990)

Értekezésünk tárgya a későpártállami politikai döntéshozatal intézményi és szervezettörténeti hátterének vizsgálata. Elsősorban a késői Kádár-rendszert – a rendszerváltást közvetlenül megelőző pártállami időszakot – elemeztük primer forrásanyagok feldolgozása által.

A rendszerváltást megelőző időszakban (1987–1989) az állampárt döntéselőkészítő vagy döntéshozatali tevékenységében immanensen megmutatkoznak az 1945 utáni politikai-hatalmi (uralmi) válságok, vagy rendszerkorrekciós kísérletek legfontosabb politikai csomópontjai. A kutatás a hatalmi struktúra feltárásának igényét a hatalom politikai intézményrendszerének, döntéshozatali mechanizmusainak vizsgálata által, a rendszerváltás politikai eseményeibe ágyazottan fogalmazta meg, és a második világháború utáni időszak meghatározó politikai-hatalmi változásainak motívumaira történő kitekintésekkel kísérli meg bemutatni a rendszerkorrekció folyamatában a Grósz Károly-féle késői pártállamot.

A források egy alternatív értelmezési keretben történő elemzése által az állampárt, a kormány és az Országgyűlés módosuló viszonyrendszerének jelentőségére sajátos módszertani szempontok alapján kíséreltünk meg rávilágítani.

A hatalom alakulásának elemzésekor azokra a jelenségekre és körülményekre összpontosítunk, amelyek nem töltenek be kellően hangsúlyos szerepet a rendszerváltás, a pártállam megszűnését feldolgozó munkákban. A rendszerváltásához vezető politikai folyamatot a hatalmi berendezkedést módosító intézkedéseken keresztül vizsgáltuk.

A vázlatosan bemutatott hatalmi berendezkedésből levonható az a következtetés, hogy a rendszer működtetését a párt működéséből, munkamódszereiből kiindulva lehet megérteni. Rekonstruálni lehet például a demokratikus centralizmusba rejtett hatalomgyakorlás módozatait. A hatalomgyakorlás elemzéséhez a pártirányítás fogalmán belül tartalmilag és hatásirányát tekintve különválasztottuk az állami területekre ható (kormányzat, igazságszolgáltatás, fegyveres testületek stb.) pártirányítás kérdést, az MSZMP vezetésének a párt (központi vezető- és döntéshozó szervei és apparátusa) irányítására ható hatalomtechnikai megoldásoktól.

A feltáró kutatásban sajátos megközelítést szükséges alkalmazni. A pártdokumentumok alapvetőek, de a reális és jól megalapozott történeti rekonstrukcióhoz a kormány működését és dokumentációját párhuzamosan szükséges elemezni.

Az értekezésben bemutatjuk a hatalmi-politikai intézmények átalakításának és a hatalomgyakorlás megváltozó jellegének eddig kevésbé ismert aspektusait 1987–1989 között.